

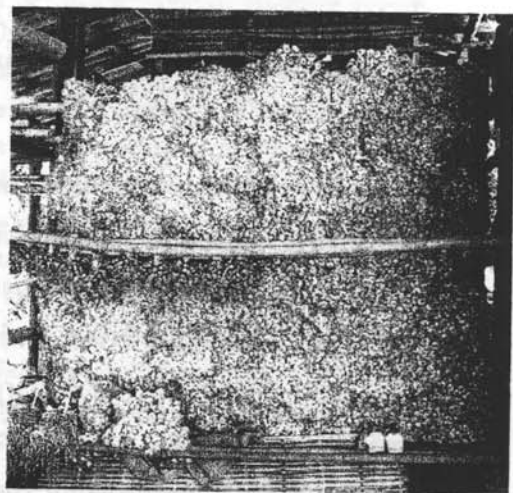
5. โหล่งแม่ทย-แม่ตั้น-แม่ป็อก

โหล่งนี้ตั้งอยู่ทางตอนเหนือของพื้นที่เมืองลี มีแม่น้ำลีไหลผ่านกลางโหล่ง ทำให้มีพื้นที่ราบอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำลี อาณาเขตของโหล่งทางทิศเหนือติดกับห้วยบ้านปิ่น ซึ่งเป็นแนวแบ่งเขตแดนกับบ้านโฮ้ง ทางทิศใต้มีดอยพระบาทผาหนามเป็นแนวแบ่งเขตกับโหล่งลีหลวง ทางทิศตะวันออกเป็นภูเขาสูงชันแบ่งเขตแดนกับทุ่งห้วยช้าง ส่วนทางทิศตะวันตกมีดอยตะเมาะเป็นแนวแบ่งเขตแดนกับดอยเต่า ผลผลิตหลักของโหล่งนี้ ได้แก่ ข้าว หอมแดง ถั่วเหลือง เป็นต้น โหล่งนี้มีหมู่บ้านแม่ทย บ้านแม่ตั้น และบ้านแม่ป็อก ครอบครองพื้นที่ราบมากที่สุดของโหล่ง หมู่บ้านที่สำคัญของโหล่ง คือ บ้านแม่ตั้น เนื่องจากเป็นชุมชนใหญ่ที่ตั้งอยู่ทางเหนือของเมืองลี บ้านแม่ตั้นเป็นบ้านเก่าบ้านหลักของโหล่งนี้ โดยมีบ้านแม่ทย บ้านแม่ป็อกเป็นหมู่บ้านที่มีความสำคัญรองลงมา นอกจากนี้ยังมีบ้านที่แยกขยายจากบ้านแม่ตั้นไป ได้แก่ บ้านห้วยโป่งสามัคคี, บ้านห้วยเรือแม่เอิบ และบ้านเด่นสวรรค์ ซึ่งหมู่บ้านที่แบ่งออกมามีอายุประมาณ 10 กว่าปี

บ้านแม่ตั้นเป็นหมู่บ้านรอยต่อระหว่างเมืองลีกับโหล่งดอยเต่า ซึ่งเส้นทางนี้ถือว่าเป็นเส้นทางโบราณที่เชื่อมระหว่างพื้นที่ทั้งสอง เนื่องจากแนวแบ่งพื้นที่เมืองลีกับโหล่งดอยเต่าถูกกันโดยภูเขาสูงที่มีดอยตะเมาะเป็นหมุดหมาย การเดินทางไปตามเส้นทางนี้เป็นการเดินทางผ่านระห່างหุบเขา ทำให้การเดินทางง่ายขึ้น เส้นทางนี้ได้รับการปรับปรุงให้กลายเป็นถนนที่ดีขึ้น โดยครูบาขาวปี โดยใช้แรงงานของชาวกะเหรี่ยงเป็นส่วนใหญ่ เส้นทางนี้ยังผ่านพระบาทตะเมาะซึ่งเป็นจุดแบ่งเขตทั้งสองโหล่ง

โหล่งนี้นอกจากมีเส้นทางที่เชื่อมระหว่างเมืองลีไปดอยเต่าและเข้าสู่เมืองฮอดได้แล้ว ยังมีเส้นทางที่สามารถเชื่อมต่อไปยังกิ่งอำเภอทุ่งห้วยช้าง จังหวัดลำพูนได้อีกด้วย โดยใช้ถนนสายแม่ทย-ทุ่งห้วยช้าง ด้วยความที่เป็นชุมทางที่สามารถติดต่อไปยังโหล่งอื่นๆ ได้นี้เอง ทำให้ชุมชนหมู่บ้านบริเวณนี้เจริญรุ่งเรืองขึ้น

โหล่งแม่ทย-แม่ตั้น-แม่ป็อก พื้นที่ที่ปลูกเบ็กขึ้นหลังจากการอพยพเข้ามาของชาวบ้านที่หนีน้ำท่วม

กระเทียม พืชเศรษฐกิจของโหล่งแม่ทย-แม่ตั้น-แม่ป็อก พื้นที่ปลูกหอมแดงและกระเทียมส่วนหนึ่งของโหล่งนี้ ถูกเช่าทำโดยชาวบ้านโฮ้ง

เมืองที่ขับเคลื่อนเขตเศรษฐกิจ

การสืบทอดความเป็นเมืองทั้งหมดที่กล่าวมา ถ้าเรามองผ่านแว่นของประวัติศาสตร์ก็ได้ เพราะเมืองทั้งหลายมีลักษณะร่วมกัน 3 ประการ คือ

1. ประวัติศาสตร์ของทุกเมืองเล่าเรื่องการเดินทางอพยพ เคลื่อนย้ายลงมาตั้งถิ่นฐานตามที่ราบลุ่มน้ำของผู้นำ เจ้า หรือขุน กรณีเมืองลี้เล่าตำนานจากการอพยพของเจ้าแม่จามรีจากเขมรรัฐ เมืองฮอดเล่าตำนานผ่านการเดินทางของเจ้าแม่จามเทวี ซึ่งมาตั้งถิ่นฐานบริเวณหริภุญไชย จอมทองเล่าตำนานของพญางังคะระฐะ เมืองตื่นเล่าตำนานพญาช้างเผือก เป็นต้น

เรื่องเล่าทางประวัติศาสตร์เหล่านี้ถูกผลิตซ้ำ ทั้งโดยรูปของธรรมในใบลาน ในรูปของตำนาน และในภาพจิตรกรรมฝาผนัง ดังเช่น จิตรกรรมฝาผนังเล่าเรื่องเมืองลี้ ที่วัดหลายหินและวัดพระบาทห้วยต้ม เมืองลี้ จิตรกรรมเล่าเรื่องเวียงหนองล่องและบ้านโฮ้ง ที่วัดพระเจ้าตนหลวงหลักเคราะห์ อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน เป็นต้น

2. ประวัติศาสตร์ของเมืองทั้งหก มีคำอธิบายอยู่ในตำนานพระเจ้าเลียบโลก พื้นที่ทั้งหมดอยู่ในสายธารประวัติศาสตร์แห่งความศักดิ์สิทธิ์ โดยที่พระพุทธองค์เคยเสวยพระชาติแต่หนหลังในดินแดนล้านนาขึ้นไปจนถึงเชียงรุ่ง พระองค์เสด็จมายังดินแดนเหล่านี้และได้ผ่านพื้นที่ที่พระองค์ทำนายว่าจะกลายเป็นบ้านและเมือง (ซึ่งโดยมากทำนายว่าจะรุ่งเรืองในอนาคต) พระพุทธองค์ทรงเริ่มเสด็จจากเมืองลี้ อันเป็นเมืองสุดท้ายทางของรัฐหริภุญไชยในอดีต และผ่านเมืองอื่นๆ ในตอนใต้ของอาณาจักร แล้วเสด็จขึ้นไปสู่ทิศเหนือ ตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ให้คำทำนาย หรือนัยหนึ่งกลายเป็นที่มาทางประวัติศาสตร์ของกลุ่มหมู่บ้านและเมืองเหล่านี้

ความศักดิ์สิทธิ์ของตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้ถูกผลิตซ้ำแล้วซ้ำเล่า เมื่อพื้นที่เชียงใหม่-ลำพูน ตอนล่างได้กลายเป็นพื้นที่ที่ตั้งของวัดศักดิ์สิทธิ์ของ 5 ครุบาองค์สำคัญของลุ่มน้ำปิง และลุ่มน้ำลี้ ในพุทธศตวรรษที่ 24 และ 25 คือ ครุบาพรหมจักร ครุบาอินทจักรรักษา ครุบาศรีวิชัย ครุบาขาวปี และครุบาวงศ์ ซึ่งพระผู้นำทุกรูปล้วนแต่ได้สร้างปรากฏการณ์อันเป็นปาฏิหาริย์คือ ร่างกายไม่เน่าเปื่อยเมื่อเสียชีวิต หรือไม่ก็กระดูกของท่านกลายเป็นธาตุ

บทบาทของ "ครุบา" ทั้งห้ามีความสำคัญยิ่งต่อเมืองลี้ เวียงหนองล่อง ฮอด อมก๋อย บ้านโฮ้ง จอมทอง ดอยเต่า และเมืองตื่น ท่านเหล่านี้เป็นผู้มีความเข้าใจอย่างสูงในเรื่องภูมิศาสตร์และประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ครุบาทั้งห้าต่างจาริกไปในเมืองสำคัญทุกเมือง บุรณะปฏิสังขรณ์วัดวาอารามอันเป็นศูนย์กลางมาแต่หนหลังของท้องถิ่น โดยถือเอาตำนานพระเจ้าเลียบโลกเป็นคัมภีร์

สิทธิเหนือผืนแผ่นดิน

เมืองที่พบจากการสำรวจทั้งหกเมืองตั้งอยู่ในโหล่ง ซึ่งส่วนมากล้อมรอบด้วยภูเขาหรือเนินเขาสูงเดี่ยว เมืองต้นเป็นเมืองตั้งอยู่ที่ราบริมน้ำตื้น มีดอยล้อมรอบทุกด้าน และที่สูงเด่นเป็นฉากหลังของเมืองเรียกว่า ดอยม่อนจอง หรือดอยหลังเมือง ประวัติศาสตร์เมืองต้นกล่าวว่า พญาช้างเผือกเป็นผู้ตั้งเมืองนี้ ที่ราบใหญ่ของเมืองต้นนั้นผลิตข้าวเป็นหลัก และเจริญเป็นบ้านเมืองใหญ่มาก่อน มี วัดหลวง คือวัดจอมแจ้ง และยังมีวัดสระฐาน (มาจากคำว่า "วัดราชฐาน") ซึ่งเป็นวัดที่สร้างโดยกษัตริย์ ตั้งอยู่ แต่ท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงการปกครองหลังสมัยรัตนโกสินทร์ เมืองต้นจึงหลุดออกไปนอกระบบจัดการหัวเมือง โดย

ครูบาวงศ์ พระสงฆ์ผู้นำทางจิตใจของชาวบ้านทั้งชาวเมืองลี และชาวกะเหรี่ยง ผู้เปิดพื้นที่การผลิตและเชื่อมโยงความสัมพันธ์ ระหว่างคนเมืองและกะเหรี่ยง ขบวนการอันยิ่งใหญ่เกิดขึ้นโดยแรงศรัทธาที่มีต่อครูบาวงศ์

ครูบาวงศ์น่าจะเป็นพระสงฆ์ผู้มีบทบาทสูงยิ่งในการใช้ความเข้าใจเรื่อง "เมือง" และ "เสาหลักเมือง" ในการสร้างและขยายพลังการผลิตของชุมชนเมืองลี โดยที่ครูบาวงศ์ได้สร้างวัดพระบาทห้วยต้มขึ้น ห่างจากบ้านลีหลวงประมาณ 20 กิโลเมตร ชุมชนบ้านแม่หว่งลุ่มใช้น้ำจากฝายหลวงโดยท่อน้ำจากลำน้ำแม่แตและห้วยแม่หว่ง ครูบาเป็นผู้นำในการสร้าง เสาอินทขิล ขึ้น ณ ห้วยฝายหลวง บารมีของครูบาวงศ์นำพากลุ่มชาวกะเหรี่ยงจากหลายพื้นที่ได้แก่ แม่ระมาด จ.ตาก อมก๋อย และดอยเต่า ลงมาตั้งถิ่นฐานใหม่อยู่บนดอยรอบๆ วัดพระบาทห้วยต้ม ชาวกะเหรี่ยงเหล่านี้ตัดฝัและหันมานับถือพุทธศาสนา สามารถตั้งบ้านเรือน ทำไร่ปลูกข้าวและข้าวโพด ทำงานหัตถกรรมต่างๆ จนสามารถตั้งหลักปักฐานได้สำเร็จ หมู่บ้านรอบวัดพระบาทห้วยต้มนี้มีนับสิบหมู่บ้าน เป็นจำนวนประชากรประมาณ 3,000-4,000 คน

ตำนานพระเจ้าเลียบโลกที่ชาวกะเหรี่ยงเล่าสู่กัน ก็คือตำนานที่เชื่อมโยงวัดศักดิ์สิทธิ์ 3 วัดของโหล่งลีเข้าด้วยกัน คือ วัดพระธาตุดวงเดียว วัดพระธาตุห้าดวง และวัดพระบาทห้วยต้ม โดยมีสาระสำคัญว่า พระพุทธเจ้าเคยเกิดมาในอดีตชาติเป็นลูกวัวอุศุกราช แม้วัวได้พาลูกของตนไปหากินที่หนองน้ำในป่าแล้วตายลง ณ ที่นั้นจึงเรียกว่า หนองวัวเฒ่า (ใกล้วัดพระบาทห้วยต้มปัจจุบัน)

ตำนานเล่าว่าเมื่อพระพุทธองค์ตรัสรู้ธรรมพระชาติสุดท้ายแล้ว ได้เสด็จมายังที่ประสูติของวัวอุศุกราช และเนรมิตพระธาตุไว้ ณ ที่เกิดของลูกวัวนี้ ซึ่งภายหลังจะได้ชื่อว่า พระธาตุห้าดวง (คือวัดพระธาตุห้าดวงในปัจจุบัน)

ความศักดิ์สิทธิ์ของตำนานดำเนินไปตามรูปรอยที่ว่า ในที่สุดครูบาวงศ์ได้มาบูรณะวัดพระธาตุห้าดวงจนกลายเป็นศาสนสถานสำคัญอีกแห่งหนึ่ง อีกทั้งยังมีชาวกะเหรี่ยงติดตามมาอยู่เป็นจำนวนมาก สมดังคำทำนายของผู้เฒ่าผู้แก่ที่เล่าต่อกันมาว่า บ้านรอบๆ พระบาทห้วยต้มนี้ ที่จริงชื่อ เด่นยางมูล กล่าวคือ ในอนาคตทำนายว่าจะมี ยาง ซึ่งหมายถึง กะเหรี่ยง มาอยู่จำนวนมาก

อมก๋อยเป็นอำเภอที่ตั้งอยู่ใต้สุดของจังหวัดเชียงใหม่ ในอดีตอำเภออมก๋อยเป็นเพียงส่วนหนึ่งของอำเภอฮอด แต่ได้ยกฐานะขึ้นเป็นกิ่งอำเภอเมื่อ พ.ศ. 2473 และได้ยกฐานะเป็นอำเภออมก๋อยเมื่อวันที่ 23 กรกฎาคม พ.ศ. 2501 อำเภออมก๋อยตั้งอยู่ห่างจากตัวเมืองเชียงใหม่ไปทางทิศใต้ 179 กิโลเมตร อ.อมก๋อยเป็นเมืองที่ตั้งอยู่รอยต่อระหว่างจังหวัดถึงสามจังหวัด คือ เชียงใหม่ ตาก และแม่ฮ่องสอน พื้นที่ทั้งหมดของ อ.อมก๋อย อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติ และเขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าอมก๋อย อันเป็นพื้นที่ต้นน้ำแม่ต๋น

ปัญหาการคมนาคมกลับทำให้เมืองอมก๋อยบนที่ราบเนินเขาซึ่งมีผลผลิตต่ำกว่าเมืองตีน กลับถูกเลือกเป็น "ศูนย์กลาง" แห่งใหม่แทน เรียกว่า อำเภออมก๋อย กระนั้นเมืองตีนยังคงดำรงฐานะและความสำคัญต่อชุมชนของเมืองต่อไป เพราะโดยนัยความหมายทางประวัติศาสตร์ เมืองตีนไม่จำเป็นต้องอาศัยการรับรองความมียูจากศูนย์กลาง แต่พลังแห่งจิตวิญญาณที่รวมเมืองตีนเข้าเป็นปึกแผ่น กลับเป็นระบบความนึกคิดเกี่ยวกับหน่วยปกครองตนเองของชุมชน ที่เน้นความเป็นปึกแผ่น และความสมบูรณ์ของชุมชนอันประกอบขึ้นมาจากส่วนย่อยต่างๆ และโดยเฉพาะจากความสมบูรณ์ระหว่างพื้นที่ทางกายภาพกับพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์

ดังนั้นชาวบ้านจึงรวมพลังของพวกเขาไว้ที่ความศรัทธาต่อ "หอผีเมืองเจ้าเมืองตีน : พญาช้างเผือก" ผู้ซึ่งประวัติของท่านผู้นี้ไม่อาจจะระบุได้ว่าอยู่ระหว่าง พ.ศ.ใด พิธีกรรมไหว้ผีเมืองในเดือนเก้าของชาวเมืองตีนและเมืองอื่นๆ ทั้งห้าเมืองดังกล่าวมาข้างต้น มีลักษณะเหมือนกัน คือ มีการฆ่าหมู ไก่ หรือวัว เพื่อ "เลี้ยงผี" เรียกว่า "เลี้ยงเจ้าพ่อ" "เลี้ยงพ่อเจ้า" "เลี้ยงดง" "เลี้ยงเมือง" "เลี้ยงพ่อหม่อน" หรือ "เลี้ยงผีเจ้าเมือง" ชาวบ้านทั่วทั้งเมืองจ่ายเงินร่วมกันเพื่อเตรียมงานนี้ สิ่งที่น่าสนใจเป็นที่สุดคือ การจัดการกำลังคนในงานเลี้ยงผี แม้ว่าหน่วยปกครองท้องถิ่นจะแยกชุมชนออกเป็นหมู่บ้าน ตำบล และอำเภอ แต่ใน "วันเลี้ยงเมือง" หรือ "เลี้ยงผีเมือง" ชาวบ้านจะจัดหมวดมาเลี้ยงผีโดยอิงหมวดบ้านหรือหมวดวัด ทุกหมวดมีหน้าที่ร่วมกันเลี้ยงผี อมก๋อยจัดหมวดเลี้ยงผี 2 วัน วันละ 12 หมวด บ้านตาล (เมืองตาล) ปีละ 3 หมวด กว่าจะมาเลี้ยงผีครบทุกหมวดใช้เวลา 3 ปี เมืองตีนเป็นเมืองเล็ก ไม่จัดหมวด เพราะทุกหลังคาไปเลี้ยงผีเมือง พิธีกรรมเลี้ยงผีของเมืองทั้งหกต้องมีการเข้ากำ เรียกว่า กำเมือง

แผนที่แสดงทุ่งหลวง บ้านหลวง เสาหลักเมือง

เมืองจึงเป็นทั้งหน่วยบนพื้นที่กายภาพร่วมกัน เป็นหน่วยทางการเมืองที่ชุมชนเกาะเกี่ยวกันขึ้นมา บนฐานลุ่มน้ำและการใช้ทรัพยากร เมืองได้อาศัยมิติทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรม เชื่อมร้อยความหมาย และบทบาทที่สืบมาในอดีตและเป็นพลังที่จะก้าวไปในอนาคต เมืองมีความหมายสมบูรณ์ได้ในตัวเอง Henri Maspero กล่าวว่า เมื่อสิ้นศตวรรษที่ 18 พวกไตดำในเวียดนามได้สร้างวงศ์วานว่านเครือเมืองของตนขึ้นมา

เลี้ยงผีควบเมือง

งานเลี้ยงพ่อหม่อนเจ้า ผีควบเมืองของชาวอมก๋อย จัดขึ้นเป็นประจำทุกปีในเดือน 9 เหนือ (ประมาณเดือนมิถุนายน) ชาวบ้านทั้งคนพื้นเมืองและชาวกะเหรี่ยงจากหลายหมู่บ้าน ได้แก่ บ้านหลวง บ้านโป่ง บ้านดอย ชุมแพด ยางเปา บ้านใต้ บ้านเด่นกระต่าย บ้านพะอัน บ้านหลิม บ้านดง บ้านเหล่า บ้านพัก บ้านดินแดง เข้าร่วมงานนี้ การเลี้ยงพ่อหม่อนเจ้ามีหลักการอยู่ว่า "ปีเลี้ยงไก่ สามปีเลี้ยงหมู ห้าปีเลี้ยงควาย" ในการเลี้ยงแต่ละครั้งจึงต้องเก็บเงินจากชาวบ้านทุกครอบครัวในหมู่บ้านเพื่อเป็นค่าใช้จ่ายในการซื้อเครื่องเซ่นบูชา เมื่อถึงวันเลี้ยง ประเพณีชาวบ้านจะเข้าร่วมงานเลี้ยงโดยการจัดเป็น "หมวด" เพื่อช่วยกันจัดการ หลังจากพิธีเสร็จสิ้นชาวบ้านจะนั่งล้อมวงตามหมวดของตัวเอง เพื่อรับประทานอาหารกลางวันร่วมกัน

ฆ่าควายเลี้ยงผี

เจ้าไตได้เรียกถิ่นฐานของตนว่า "เมือง" หรือ "ก๊ก" ซึ่งเป็นพื้นที่ของกลุ่มชนในหุบเขาเล็กๆ เรียกว่า "เมืองม่วย" เจ้าเมืองและเจ้าก๊กนี้กลายมาเป็น "ผีเมืองม่วย" หลังจากเสียชีวิตแล้ว ผีเมืองของไตดำอาศัยต้นไม้ใหญ่ในป่าหัวบ้าน ณ ทางเข้าหมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นศูนย์กลางของพื้นที่นั้น ส่วนหลักเมืองนั้นทำด้วยไม้หลัก (post) เมื่อผู้นำหมู่บ้านเอาเสื้อของตนคลุมลงที่หลักนี้เพื่อรวมขวัญของเมืองกับต้นไม้ไว้ด้วยกัน จึงเรียกชื่อว่า "หลักเสื้อ" อีกชื่อหนึ่ง⁶³

ในอดีต การเลี้ยงผีเมืองในหมู่บ้านชาติไตมักกำหนดให้ปิดหมู่บ้านหรือ "เมือง" เป็นเวลา 3 วัน เพื่อให้คนในเมืองร่วมกันเลี้ยงผี และปิดเมืองและบ้านจากคน "นอก" การไหว้ผีเมืองในปัจจุบันในหกเมืองที่ศึกษา ได้กำหนดตำแหน่งไหว้ผีไว้ ณ จุดศูนย์กลาง คือ เสาหลักเมือง หรือหอผีเมือง และยืนโยงเชิญผี ณ จุดตั้งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับประวัติศาสตร์ของเมือง เช่น การไหว้ผีที่ บ้าน(เมือง)ตาล กำหนดนามผีครอบคลุมพื้นที่ต่างๆ 11 แห่ง เหนือดอยและป่า เพื่อรำลึกถึงเขตแดนที่บรรพบุรุษเคยครอบครองหรือมีอิทธิพล แม้วันเวลาจะเปลี่ยนผ่านไป พื้นที่ "เมือง" ในอดีตถูกปรับเปลี่ยนไปแต่ไม่ใช่ทั้งหมด ตำแหน่งของพื้นที่ยังอยู่ และส่วนมากก็วนเวียนอยู่บนปัญหาและวิถีชีวิตที่ไม่เคยได้รับความสำคัญ ชาวบ้านเก็บรักษาประวัติศาสตร์ให้เป็นจิตสำนึก โดยการทำความเข้าใจเป็นสัญลักษณ์ดังนี้คือ

ในพิธีกรรม ณ หอผีบ้าน(เมือง)ตาล อ.ฮอด ชาวบ้านสร้างพื้นที่แทนความหมายของอาณาเขตที่เคยปิด หรือ กำเมือง 3 วัน โดยที่กำหนดสร้าง "โฮงก่า" ขึ้นมาใกล้ๆ กับหอผีในดงหลวง การฆ่าหมู ไก่ หรือควาย จะทำที่ "หลักก่า" หลัง "โฮงก่า" ผู้ทำอาหารใน "โฮงก่า" นี้จะต้องไม่ออกจาก "โฮงก่า" หรือพูดจากับใครเลย จนกว่าพิธีเลี้ยงผีจะเสร็จสิ้นลง ซึ่งกิน

เวลารวม 3 ชั่วโมง การอยู่ในโฮงเก่าเท่ากับเป็นการย่อส่วนพิธีกรรม เลี้ยงผีเมือง เพื่อเก็บรักษาความทรงจำเรื่อง "อำนาจเหนือที่ดิน" สอดคล้องกับการเปลี่ยนแปลงโดยที่ไม่ต้องยกเลิกความเชื่อเดิม ตาแหลว ซึ่งในพิธีโบราณของชนชาติไต บักไว ณ ทางเข้าเมืองหรือหลักไม้ใหญ่ หอผีเมือง ก็ย้ายมาบักไว ณ ตำแหน่งที่ใช้เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจ เช่น ณ ประตูเข้า "โฮงเก่า" บ้านไคขึ้นหอผี และบ้านไคผี ส่วน ตำแหน่งไหว้ผีต่างๆ รอบเขตเมืองย่อส่วนมาไว้ที่เดียวกัน โดยปักเสาหลักตามจำนวนผี (บ้านตาล) และไว้ผีตามตำแหน่งนั้นๆ

การฆ่าไก่ หมู หรือควายเลี้ยงผี จบลงด้วยการทำอาหาร และ บันส่วนไก่ หมู หรือควายนี้ให้แก่หมวดต่างๆ ช่วยกันทำอาหาร ณ ดงหลวงหอผี และมีพิธีกรรม "กินตวยกัน" เป็นหมวดหมู่ การ "กินตวยกัน" นี้ มิใช่แต่เพียงเหตุการณ์บังเอิญที่ควรเกิดขึ้นเมื่อคนเรามา ทำพิธีกรรมด้วยกัน แต่แท้ที่จริงพิธีกรรมยังคงเป็นการแสดงซ้ำ เหตุการณ์ที่เคยกระทำมาในประวัติศาสตร์ อาจเปรียบเทียบพิธีกรรม ของบ้าน(เมือง)ตาลนี้กับพิธีกรรมไหว้ผีเมืองของไตดำ ใน ประวัติศาสตร์พิธีปลูกเสื่อเมืองของไตดำ ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของ การตั้งเมือง ได้บันทึกไว้ว่า

"กินเนื้อก็ร่วมตักทอง
ข้าแสนร่วมปลูกเสื่อว่านนี้
ฆ่าวัวก็ร่วมตือสาย
ฆ่าควายก็ร่วมตือเชื้อ
ร่วมปลูกเสื่ออย่าหาย"⁶⁴

กำเมือง

เมืองฮอดเป็นเมืองเก่าแก่ที่ปรากฏในตำนานการก่อตั้งเมืองลำพูน เมื่อกว่า 1,300 ปีที่แล้ว หลังจาก การสร้างเขื่อนภูมิพลจึงทำให้ต้องย้ายบ้านเมืองมา อยู่ในที่ตั้งปัจจุบัน เมืองฮอดมีเจ้าเมือง หรือผีเมือง ที่ชาวบ้านนับถือ คือ "เจ้าพ่อมังกร" และมีการจัดงานเลี้ยงผีเมืองขึ้นทุกปีในเดือนแรม 10 ค่ำ เดือน 9 ตามปฏิทินพื้นเมืองเหนือ ขั้นตอนสำคัญของการ เลี้ยงผีเมืองคือ การหุงข้าวหม้อใหญ่ และให้มีตาแหลวมัดกับฝ้ายล้ง พิธีหุงข้าวใส่น้ำให้พอดี ไม่ ต้องรินน้ำข้าวออก และคนที่ทำหน้าที่หุงข้าวนั้นจะ ต้องอยู่ในวงด้ายสายสิญจน์ตลอดจนกว่าข้าวหุงจะสุก ข้าวหม้อใหญ่นี้ใช้เฉพาะชั้นใหญ่ และเสื่อบ้าน หม้อ ที่สองมีตาแหลว-ฝ้ายล้ง เหมือนกัน ให้ผู้หุงข้าว อยู่ในวงของสายสิญจน์จนข้าวสุก สำหรับข้าวหม้อที่ สองนี้ ให้เอาไว้สังเวียตัวอ้ายและสบแจ่ม

ผานางน้อย

ผีที่ชุมชน "โยง" มาร่วมในพิธีเลี้ยงผีบ้านตาล แสดงพื้นที่ เขตแดนที่เคยอยู่ในอำนาจหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า "เป็นที่ชาว บ้านตาลทั้งหมดทั้งเสียง" ตามที่ตำนานกล่าวไว้

1. จูปุกสิ่งเสื่อ
2. ข้างหลวง
3. ข้างน้อย
4. ตะมะะ (คอยเต่า)
5. คอยค็อก คอยหิน
6. แสนสี สีป้อ
7. หัวกันไคยาคำป็น
8. หัวกันไคยีน
9. นางน้อย
10. นางหลวง
11. แปป้าหมาก

ผานางหลวง

ปักตาแหลว

เสาแดนเมือง

กินด้วยกัน

การปิดเมือง 3 วัน หรือการกำหนด พิธีกำเมือง ในปัจจุบันได้พบในทุกเมืองในเขตสำรวจเชียงใหม่-ลำพูน ตอนล่าง ความหมายของการปิดเมืองและการยื่นโยงพลีบูชาผี ณ ตำแหน่งต่างๆ ของเมือง เป็นการแสดง เขตแดนอำนาจเหนือที่ดิน หรือ เขตอธิปไตยของเมือง เป็นอำนาจอธิปไตยในใจของชาวบ้านที่ซ่อนอยู่ใต้อำนาจอธิปไตยของรัฐ กล่าวในแง่นี้ พิธีกำเมืองและไหว้ผีเมือง จึงสะท้อนความเข้าใจเรื่องกรรมสิทธิ์รวมกันเหนือที่ดินของเมืองหนึ่ง แยกจากเมืองอื่นโดยรอบ

เมื่อหวนกลับไปอ่านตำนานของอาณาจักร มีประเด็นที่น่าสนใจพบว่า ตำนานได้เน้นความสำคัญของอาณาจักรหริภุญไชย และต่อมาคืออาณาจักรล้านนา ดังกล่าวว่า "พระเจ้าเชียงใหม่เป็นใหญ่ในล้านนาไทย 57 เมือง"⁶⁵ แต่แท้ที่จริงอำนาจของพระเจ้าเชียงใหม่ก็ไม่อาจเข้าไปแทนที่ความสำนึกและความเป็นจริงที่ว่าชาวบ้านและชุมชนอยู่ภายใต้การปกครอง เจ้า ขุน และพญา ทั้ง ลัวะและไต หรืออาจรวมถึงกลุ่มเชื้อชาติ และชาติพันธุ์อื่นในโหล่ง และเมืองทั้งหลาย ดังที่ได้พบว่าแม้ปัจจุบันนี้ชาวบ้านในเมืองทั้งหลายยังคงถือเอาเสาหลักเมืองและผีเมืองของตนเป็นใจกลางอยู่เหนือดินแดน

ถึงแม้ว่าพื้นที่ "เมือง" ได้ถูกเปลี่ยนความหมายของหน่วยปกครองตนเองที่มีอำนาจอิสระ มีเจ้าเมืองปกครอง ไปสู่พื้นที่ที่เรียกว่า "อำเภอ" และ "จังหวัด" กลายเป็นเพียงท้องถิ่นของราชอาณาจักรรัตนโกสินทร์ รวมทั้งอำนาจและกรรมสิทธิ์เหนือที่ดิน ป่าไม้และภูเขา ก็ไม่ได้อยู่ในมือของชุมชนอีกต่อไป ความชอบธรรมตามกฎหมายที่จะครอบครองสิทธิเหนือเขตแดนเมืองก็หมดไปด้วยแล้ว แต่ชุมชนใน "เมือง" ต่างๆ ยังคงเป็นผู้ซึ่งยำเ้าไปบนไร่นา ดอย ห้วย เพื่อสร้างบ้านแปงเมืองอยู่ไม่หยุดยั้ง อำนาจของราชการไม่ใช่อำนาจที่ให้หลักประกันความมั่นคงด้านอาหารและความอยู่รอด ชาวบ้านต่างหากเป็นผู้อยู่กับทรัพยากรของท้องถิ่น และเป็นผู้บุกเบิกหักร้างถางพงกันน้ำ สร้างเหมือง ตีฝายด้วยเหตุนี้ แม้หลังสมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งอำนาจปกครองของรัฐบาลได้ลงหลักปักแหล่งในท้องถิ่นแล้ว ชาวบ้านก็ยังคงบ่าหน้าบุกเบิกการผลิตต่อไป จนกระทั่งปลายทศวรรษ 2530 ก็ยังคงมีขอกกล่าวหา

ตำนานบ้านตาล

ตำนานบ้าน(เมือง)ตาลระบุเขตพื้นที่ที่ชุมชนแสดงสิทธิครอบครองไว้ว่า ขุนตูช้างตั้งหลายสิ่งสืบกันว่า บ้านโปง ขุนดิน รอยเหนือ บ้านปาง บ้านโด่งพานทอง นับว่าเป็นบ้านตาลได้เสีย เหตุว่าเป็นบ้านปี่เมืองน้อง สืบแพร่ทอดกันตั้งมวลกันว่า พานทอง บ้านตาล ตายเสีย บ้านปาง ขุนดิน รอยเหนือ บ้านปางกินตั้งมวล บ้านโปง ขุนดิน รอยเหนือ บ้านปางตายเสีย บ้านตาล

พานทอง กินตั้งมวล เหตุว่าบ้านตาลเป็นเก๊าว่าเบื่อนตั้งมวล สิ่งไว้สินนี้ แคนตีแต่ ตะกล้าไร่หลวง แผวนำร่องเรียว แผวปากก้อน แผวหนองอึ้ง ลงสุดตบขึ้นแม่หาดเป็นแดน แผวห้วยน้ำบ่อขุนเงินขึ้น ห้วยน้ำบ่อขุนเงิน แผวคอยกั้ง แผวห้วยสารปี แผวเด่นข้าวตาก ขึ้นคอยผาก่อง ชื่อตามสันโกิตตามสันน้ำไปตั้งวันออกเป็นดีเมืองลี น้ำไหลไปวันตกเป็นดีบ้านตาล ไต่สันไปแม่หม่อนพระเจ้า ลงสันหม่อนพระเจ้าแม่ลิ้มฝ่ายใต้ สืบแม่ละนอง ล่องตามแม่ลิ้มฝ่ายวันออกจุเมืองลีมีสินนี้แลฯ อันหนึ่งแดนดีคางคอยป่าปากนั้นมิแต่ตะกล้าไร่หลวง แผวร้องปูขึ้นไปเหลายังแม่กัวคอกควยขึ้นคอยป่าหมาก ชื่อตามสันโกิตตามสันแม่แปดคมอนเสา ลงผาดตั้งล่องตามแม่หาด แผวร้องปูขึ้นนั้น จาวคอยเต่าจนด้วยหาดีเยะดีกินบ่อได้ จึงเอาเงิน 5 เล่มเจียงมาขอแก้ทำไร่ทวงนากิน แจนดูข้ายูจุ่มกันนี้ขอหื้อกินดีะยามนั้นขุนบ้านตาลจึงว่าบตี ไปหน้าลูกหลานสุเจ้าจักว่า ดีดูช้างตั้งหลายชื่อขาดแล้ววอัน ดูบชายแล ดูตั้งหลายไปหน้าลูกหลานดูว่าง่ายหาตกรวดตันจร เอาน้ำดีหลังดินดูคินเสียเจ้าจักดูเชื่อว่าบู้ กันว่าสุเจ้าดูจักเอาเงินสุเจ้าไว้จาไปหน้ากันสบ่อยตามสัจจจาวา ดูนักคินเงิน 5 เล่มเสีย เป็นดีดูดีเก่า ปถิยานสนั่น แล้วจาวบ้านคอยเต่าจึงว่า ไปหน้าเจนลูกหลานดูช้างตั้งหลาย กันเขาบ้อยตามสัจจจาวา ขึ้นเตื่อว่าอันขุนตาลจึงปลั่งหื้อจาวคอยเต่ากินตั้งแต่นั้นมาแล กำมีสินนี้แล ฯ^{๕๖}

เกี่ยวกับการใช้พื้นที่โดย "มิชอบ" ด้วยกฎหมาย ซึ่งแสดงว่า ชาวบ้านมิได้เข้าถึงสาระสำคัญของอำนาจรัฐบาลกลาง

คติเรื่อง "เมือง" และพิธีกรรมของ "เมือง" ทั้งหกในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เป็นสิ่งสะท้อนการสร้างสิ่งที่เรียกว่า "อัตลักษณ์" ใหม่ของท้องถิ่นหรือ คำตอบน่าจะเป็นคำตอบปฏิเสธ ปวัยการที่จะนำเอาความคิดความเชื่อการดำรงพิธีกรรมที่ซับซ้อนวิจิตรประณีตเกี่ยวกับ บ้านและเมือง ของชาวบ้านไปต่อกรกับ "ระบบรัฐ" และ "ระบบโลก" แม้ว่าการทำเช่นนั้นอาจมีประโยชน์ในการสร้างทฤษฎีต่อต้านระบบโลกาภิวัตน์แท้ที่จริงแล้วการผลิตซ้ำความคิดและตรรกวิทยาแห่ง "บรรพกาล" ชนิดนี้ ดำเนินมาบนแกนเวลาที่ดูเหมือนอยู่กันคนละมิติกับแกนเวลาของ "โลกสมัยใหม่" ระบบความคิดแบบ "บ้าน" กับ "เมือง" เชื่อมโยงอยู่กับอดีตและความลึกลับ เป็นความเชื่อในอำนาจศักดิ์สิทธิ์ และความเฝือหาเกี่ยวกับอนาคตอันน่าพิศวง พลังที่ขับเคลื่อนจิตใจของชุมชน แม้จะวางบนพื้นฐานของ "ความอยู่รอดและปลอดภัย" แต่ก็แฝงเอาพลัง

เรียนรู้ในจิตใจของคนอยู่ด้วย ขณะที่ความเป็นสมัยใหม่ได้ผลักดันให้แบบแผนความเชื่อเก่าแก่ดั้งเดิมไปอยู่ฝั่งตรงข้ามกับวิทยาศาสตร์ และมองว่าสิ่งนี้เป็นเพียงซากตกค้างจากอดีต ชาวบ้านและชาวเมืองกลับพิจารณาสิ่งเก่าแก่ต่างๆ เหล่านี้ด้วยความรู้สึกอบอุ่นและมีความหวัง ตำนานพระเจ้าเลียบโลก อันเป็นตำนานฉบับสำคัญที่ผลิต "พื้นที่" ให้แก่ "เมืองศักดิ์สิทธิ์" จำนวนมากนั้น ดูเป็นการสร้าง "นิยาย" เพื่อเป็น "อุบาย" สำหรับเล่าประวัติศาสตร์ท้องถิ่นสำหรับโลกทรรศน์แบบสมัยใหม่ เพราะเป็นไปไม่ได้ที่พระพุทธองค์จะเสด็จมาดังที่ตำนานกล่าวอ้าง แต่สำหรับชาวเมืองลี้ เวียงหนองล่อง ฮอด อมก๋อย ดอยเต่า และเมืองตืน ตำนานกลับเป็นเสมอด้วย "ถ้อยคำ" อันศักดิ์สิทธิ์ ที่อธิบายและโยงยึดผูกเข้าไว้กับผืนแผ่นดินและประวัติศาสตร์ รวมทั้งเป็นที่มาของพลังและความหวังต่อโลกอนาคตที่ดีกว่าเดิม

พิธีโยงให้ผีเมืองของชาวเขินเมืองเชียงตุง ในเทศกาลปีใหม่

ผู้นำชาวไตเขินในเชียงตุงอ่านบทสวดในพิธีกรรม เลี้ยงผีเมืองวันสงกรานต์ เรียกว่า อิมมาด

ผีเมืองเชียงตุง : กรณีเปรียบเทียบ

หากนำการให้ผีเมืองของเมืองลี้ เวียงหนองล่อง เมืองฮอด อมก๋อย ดอยเต่า เมืองตืน เปรียบเทียบกับการเลี้ยงผีเมืองของไตเขินในเมืองเชียงตุง ภาพที่เหมือนกันก็คือ ภายใต้อำนาจรัฐบาลพม่า ชาวไตเขินก็จัดการ "เลี้ยงเมือง" "โยง" ผีเจ้าเมืองย่อยๆ ที่อยู่ในอำนาจ การให้ผีในวันปีใหม่กระทำเสมือนหนึ่งว่า เชียงตุงมีเอกราชและมีอำนาจอธิปไตยเหนือดินแดนของตน คำให้ "โยง" ผีบ้านผีเมืองกล่าวว่า "เทวบุตร เทวดา เจ้าอยู่หออยู่รักษาเก้าไม้สะหลักกลางเมือง เทวบุตร เทวดา ที่รักษาเจ้าบ้าน เจ้าเมือง ทั้งมวล เทวบุตร เทวดา เจ้ารักษาหอคุ้ม หอแว่นแก้ว ที่นั่งของเจ้าฟ้า (หอคำ) เทวบุตร เทวดา รักษาเจ้าฟ้า (กุฎเจ้าฟ้า) เทวบุตร เทวดา เจ้าหลวงห้วยกาด เทวบุตร เทวดา รักษาเจ้าก้างหนองตุง เทวบุตร เทวดา รักษาเจนอนเมือง (แจ่นเมือง) เป็นเสื่อบ้าน เสื่อเมือง หมายถึงเทวบุตรเทวดา เจ้าบ้านหนองลาย ตนรักษาประตูกองฟ้า เมืองเชียงตุง"

"ปีนี้เป็นปีดี ตัวข้าทั้งหลายได้นำของกินของตานมาถวายที่เจ้าหลวงห้วยกาด ให้อารักษ์เสื่อเมือง เจ้าทั้งหลาย ขอให้มารักษาเครื่องด้วย ถ้ารับกินแล้วก็ขอขมาอนุญาตให้ผู้เจ้าทั้งหลายขอรักษานครและราษฎรในเมือง ในนครเขมราฐ มีป่อบ้านแม่เมือง ป่อไร่ขาวนา พ่อค้าขายของ ทำกรรมทุกคน ขอให้ความทุกข์ทั้งหลายหายไป ขอให้อยู่ดีมีสุข หื้อพญาผาบทั้งหลายขยันมาดุกอยลูกข้าทั้งหลายให้ได้อยู่สุข ให้มีอายุยืนยาว 120 ปี"⁶⁷

และในพิธีเลี้ยงเมืองเดือนแปด คำโยงจะกล่าวถึงเจ้าหลวง เจ้าหอคำ จากเมืองต่างๆ เช่น จากเมืองล่ง เมืองสาด เมืองแดน เมืองยาง เมืองซาก เมืองแลม ฯลฯ จำนวน 79 นาม สิ่งที่ขับเคลื่อนจิตใจของชาวไตเขินแห่งเมืองเชียงตุงให้สืบทอดเลี้ยงผีบ้านผีเมือง อาจอธิบายได้ด้วยคำพูดของผู้นำคนสำคัญคนหนึ่งของชาวเชียงตุง ซึ่งกล่าวว่า

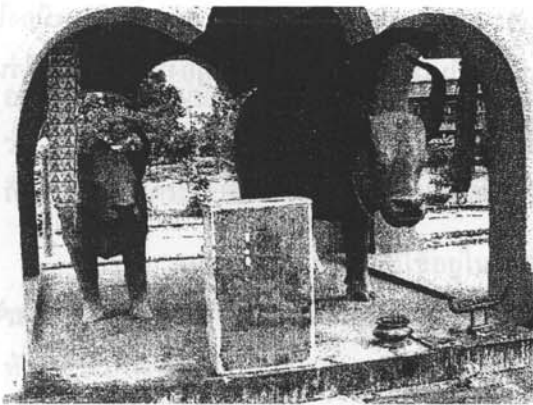
"เราเข้าบุญชีพม่า แต่เราไม่ใช่พม่า

เรามีวัดเอง มีหนังสือเอง มีความคิด มีบาลีเอง

ไตเขินไม่มีบุญชีในโลก แต่เป็นบุญชีพม่าไปหมด

เกาหลี แต่ก่อนเขาก็เข้าบุญชีอื่น ต่อมาญี่ปุ่นแยกไปก็ไม่ได้อยู่ในบุญชี

เราอยู่ในบ้านเมืองของเรา เรารู้ว่าเราไม่เหมือนพม่า"⁶⁸

พระบาทห้วยต้ม

หลังจากสร้างชุมชนเหนือดอยในโหล่งห้วยต้มสำเร็จแล้วครูบาวงศ์ก็นำชาวกะเหรี่ยงสร้างวัดพระบาทห้วยต้มตามนัยของตำนานพระเจ้าเลียบโลก พระธาตุสร้างขึ้นโดยใช้แรงงานจากชาวกะเหรี่ยงพระบาทห้วยต้ม ภายใต้แรงศรัทธาในตัวครูบาวงศ์และตำนานพระเจ้าเลียบโลก ที่กล่าวว่า ณ ตำแหน่งที่ตั้งพระธาตุคือจุดที่แม่วัวอุศุกราชเสียชีวิตกะเหรี่ยงห้วยต้มพากันสร้างถินฐาน ณ พื้นที่โหล่งหนึ่งในสี่ขึ้นมา โดยอาศัยพลังขับเคลื่อนของโลกศักดิ์สิทธิ์ที่แผนที่แห่งตำนานพระเจ้าเลียบโลกได้วางหมุดหมายเอาไว้

เมือง : สหพันธ์แห่งหมู่บ้าน

โครงสร้างการเกิดขึ้นเองของ "เมือง" ตรงกันข้ามกับการสร้างอาณาจักร เมืองเริ่มต้นจากการเป็นหมู่บ้าน บางหมู่บ้านเรียกตัวเองว่า "เมือง" บางแห่งหลายหมู่บ้านรวมกันเป็น "เมือง" หน่วยการปกครองตนเองของเมืองถือเอาเครือญาติของหมู่บ้านเป็นองค์กรพื้นฐาน การดูแลปกครอง ประกอบจากข้างล่างขึ้นข้างบน ในคัมภีร์ไตอาหม ไพร่ 10 คน รวมเป็นหัวสิบ ไพร่ 20 คน รวมเป็นหัวชาว 100 คน เป็นหัวปาก และ 1,000 คน รวมเป็นหัวเหิง จะเห็นได้ว่า การคุ่มกันขึ้นขององค์กรท้องถิ่นมีจำนวนที่เริ่มต้นจากหน่วยย่อยเพียง 10 คน ซึ่งเป็นไปได้ว่าจะเป็กลุ่มเครือญาติ แล้วขึ้นสู่ระดับเครือข่ายของหลายสายเลือด

ภัททียา ยิมเรวัต ได้อธิบายโครงสร้างจากบ้านสู่เมืองโดยอาศัยเอกสารตาม ไตปู่เต็ก เรื่อง น้ำ เหมืองเมือง ท้าว ว่า

"ปู่จั้งป่าไม้มาเอ็ดฝ่าย
ขุดคันคูเอาน้ำ
น้ำไหลกลับมาเหมือง
คนเต็มเมืองไถนากินข้าว"⁶⁹

บันทึกนี้ชี้ให้เห็นว่า มีเมืองขึ้นมาจากการทำงานของคนบนฐานการผลิต การชักน้ำเข้าเมืองให้สำเร็จเป็นงานขั้นแรกๆ ที่จะสร้างเครือข่ายของหมู่บ้านขึ้นเป็นเมือง เพราะเส้นเมืองจะหล่อเลี้ยงไร่นาของหมู่บ้านต่างๆ ในเมือง ดังเช่นเอกสารไต้ปุเต็กอีกเช่นกัน บันทึกไว้ว่า

"มีน้ำจึงมีเมือง
มีเมืองจึงมีท้าว"⁷⁰

การประกอบขึ้นของเมืองบนน้ำเมืองหลายเส้นนั้น หมู่บ้านถือเอาตามจำนวนหลังคาเรือนเพื่อจัดหมวดหมู่

หมู่บ้านคนไทดำ เมืองเซินลา ประเทศเวียดนาม
แสดงภาพเส้นทางน้ำจากเมืองไหลเข้าสู่ทุ่งนา ด้าน
หลังทุ่งนาเป็นหมู่บ้านที่มีฉากหลังเป็นภูเขาสูงโอบ
ล้อมอยู่

ลำเมืองและ "แต" แบ่งน้ำเข้านาของชาวไทดำ
บ้านนาหลวง อ.ต่วนโจ จ.เซินลา ประเทศเวียดนาม

ในหมู่บ้านของชาวไตลื้อในสิบสองปันนาในอดีต จากการ
ศึกษาของบุญช่วย ศรีสวัสดิ์ ได้อธิบายว่า สิบสองปันนามีการจัด
หมวดหมู่ โดยที่ 100 หลัง มีผู้ปกครอง 1 คน 1,000 หลัง มี 1 คน
และ 10,000 หลัง มี 1 คน⁷¹ ในเมืองเชียงตุงใช้ระบบคล้ายกัน
เรียกว่า "ระบบหัวสิบ หัวฮ้อย หัวพัน"⁷² ยังมีคำโบราณเรียกชื่อ
เมืองบางเมืองว่า "หัวพันทั้งห้าทั้งหก" ระบบหัวสิบ หัวฮ้อย หัวพัน
เป็นระบบพื้นบ้านที่ถักทอขึ้นจากจำนวนหน่วยย่อยที่สุดที่จัดการ
กำลังได้ง่าย และอาจเป็นไปได้โดยสมมติ ภัททิยาได้พบว่า
หมู่บ้านน่านและบ้านตุน ซึ่งมีครอบครัวใหญ่ที่มีสมาชิก 22
ครอบครัว อยู่รวมกันเป็น 1 จัวเฮือนจัวดำ เธอจึงสรุปว่า หมู่บ้าน
ของไทดำแต่เดิมนั้นอาจเป็นไปได้ว่า 1 จัวเฮือนจัวดำเท่ากับ 1
หมู่บ้าน ในหมู่บ้านใหญ่ๆ ก็น่าจะประกอบขึ้นมาจากสมาชิกมาก
กว่า 1 จัวเฮือนจัวดำ⁷³ หัวหน้าชุมชนที่นำสมาชิกบุกเบิกหมู่บ้าน
สร้างไร่นาขึ้นใหม่ ได้ทำการปักเสาธง แล้ววางเสื่อครอบบนเสานั้น
แล้วสถาปนาเป็น เสื่อบ้าน น่าจะเริ่มต้นมาจากการนำสมาชิก
กลุ่มเครือญาติมารวมไว้ด้วยกัน

โครงสร้างบ้านเมืองที่ประกอบขึ้นด้วยหมู่บ้านบนฐานของ
ระบบสายเลือดเช่นนี้ เป็นระบบที่ใกล้ชิดกับจิตสำนึกตาม
ธรรมชาติของการรวมตัวของมนุษย์ ห่างไกลกับแนวคิดเรื่อง
ประชาธิปไตยแบบตัวแทน

กลุ่มหมู่บ้านของไทดำรวมหมู่บ้านขึ้นเป็น "โซ่ง" หลาย "โซ่ง"
รวมกันอยู่ภายใต้ "โหลง" จากโหลงขึ้นสู่เมืองเพี้ยในและเมือง
เพี้ยนอก แล้วจึงรวมกันเป็นเมืองหนึ่ง⁷⁴

ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูนพื้นที่ที่กลุ่มครอบครัวอยู่ร่วมกันมักเรียกว่าอยู่ "โหม่ง" เดียวกัน หลาย ชะกู่กัน อยู่ร่วมกันเป็นหมู่บ้าน อาจเรียกว่าอยู่ในโหม่งหรือโหล่งเดียวกัน บางทีเรียกว่าอยู่ "คว่ม" เดียวกัน คำว่า โหม่ง โหล่ง คว่ม เป็นคำอธิบายตำแหน่งที่ตั้งอยู่บนฐานพื้นที่ร่วมกัน รวมทั้งอาจแปลความหมายถึงการมีการจัดระบบความสัมพันธ์กันในพื้นที่ที่ตั้งชื่อเรียกว่า โหม่ง โหล่ง หรือคว่ม นั้นๆ ก็ได้

การจัด หมวด และ ปือก ที่ใช้อยู่ในหมู่บ้านปัจจุบันนี้ ถูกใช้เป็นฐานคุ่มจำนวนขึ้นเป็นองค์กรระดับหมู่บ้าน เป็นไปได้ว่า ระบบหมวดของเมืองต่างๆ ในล้านนา พัฒนามาจากการรวมตัวของระบบหัวฮ้อย หัวสิบ หัวพัน นั่นเอง

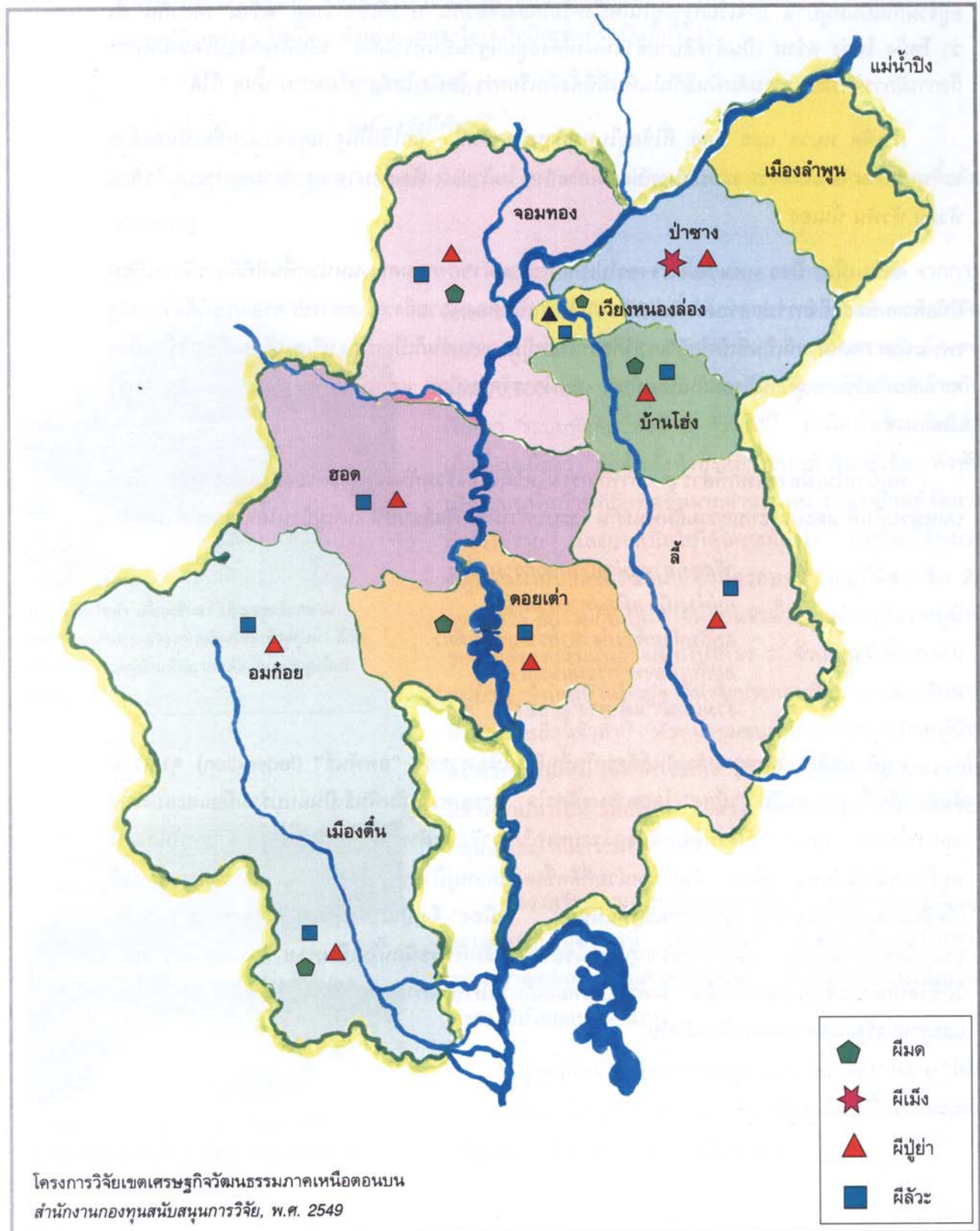
คำว่า เมือง มีความหมายเจาะจงลงไปเป็นการรวมตัวของกลุ่มคนบนหน่วยพื้นที่ที่มีการจัดระเบียบ มีนัยความหมายถึงการปกครอง แต่ "เมือง" ไม่จำเป็นต้องหมายถึงหน่วยการปกครองภายใต้อำนาจรัฐ เพราะนัยความหมายที่เป็นที่เข้าใจมาเก่าก็คือ หลายหมู่บ้านรวมกันก็เป็นเมือง หรือหมู่บ้านเดียวก็เป็นเมือง ความสัมพันธ์ของหมู่บ้านที่รวมกันเป็นเมือง แม้มีการจัดระเบียบ แต่ดูเป็นแนวนอนทางระนาบมากกว่าเป็นแนวตั้ง

หมู่บ้านในเมืองทั้งหกที่สำรวจ ทำพิธีกรรมไหว้ผีเมืองร่วมกันก็เพราะตระหนักในชะตากรรมร่วม บนหน่วยพื้นที่ และบนระบบความสัมพันธ์กัน ระบบความสัมพันธ์แบบนี้ ในหมู่บ้านใดแต่เคยมีคำร้องว่า

ผู้สองเฮาอยู่ต่างบ้านหากร่วมเมือง
อยู่ต่างเมืองเฟื่องหากร่วมพึ่ง
อยู่กับหัวยห้องก่ง หากร่วมแนนเดียว
อยู่กับเพี้ยหากร่วมแนนน้า
ร่วมแม่น้า แด่ ตาง อุ ของ⁷⁵

หมู่บ้านผลิตระบบความสัมพันธ์ที่คุ่มกันขึ้นเป็นเนื้อหาของ "สหพันธ์" (federation) คุ่มความสัมพันธ์กันขึ้นสู่ความเป็น "เมือง" โดยความสมัครใจ ระบบความสัมพันธ์เป็นแบบร่วมมือและแบ่งสรรผลประโยชน์ อุดมการณ์ร่วมคือพลังของระบบเครือญาติและตำนานศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ สหพันธ์แห่งหมู่บ้านชนิดนี้เรียกว่า เมือง อันเป็นหน่วยที่คิดขึ้นมาโดยหมู่บ้านพื้นเมืองเอง เป็นหน่วยการเมืองที่เกิดขึ้นมาตามธรรมชาติ บนฐานการผลิตที่แน่นอน "เมือง" จึงเป็นเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม ณ ระดับบนเหนือหมู่บ้านขึ้นไป เนื่องจากปรากฏการณ์ของความสัมพันธ์ชนิดนี้ไม่เป็นทางการ และแฝงฝังอยู่ในวิถีชีวิตปกติประจำวันจนกลมกลืน จึงทำให้สืบทอดเก็บรักษาข้ามกาลเวลาได้ยาวนาน แม้ระบบการเมืองและอำนาจรัฐล่มสลายและเปลี่ยนมือไป

แผนที่แสดงฝัมด ฝัเม้ง ฝัปุย้า ฝัลัวะ

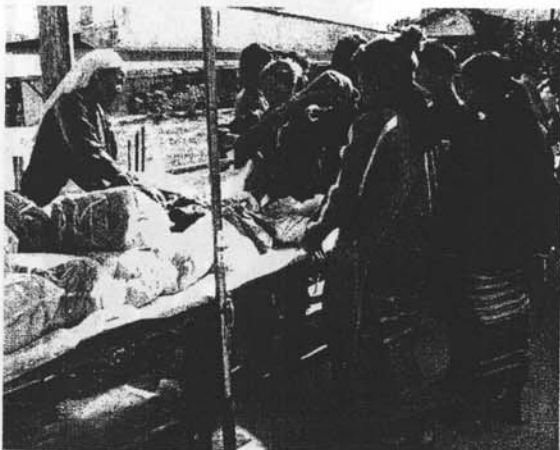
หลายผี เมืองเดียว

หลังจากสมัชชาภาววิไลเป็นต้นมา ถ้านับจากเวลาหลังสงครามระหว่างล้านนากับพม่ายุติลง โดยสมบูรณ์ ก็เป็นเวลาเพียงราว 200 ปี หรือ 6 ชั่วคน ประวัติศาสตร์ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แทบทุกพื้นที่ เป็นประวัติศาสตร์แห่งการตั้งถิ่นฐานของหลายชาติพันธุ์ คำว่า “ชาติพันธุ์” นี้ขอกล่าวให้ชัดเจนว่า หมายถึงกลุ่มคนที่รวมตัวกันเป็นชุมชน และมีวัฒนธรรมเป็นของตัวเองแบบหนึ่ง ความแตกต่างทางวัฒนธรรมอันหลากหลายนี้ อาจใช้ชื่อที่จะทำความเข้าใจต่อไปนี้ให้ชัดเจนว่าชาติพันธุ์ ความแตกต่างในระหว่างชาติพันธุ์ทั้งหลาย เช่น ลื้อ จีน ไทยวน ไทใหญ่ ยอง กะเหรี่ยง ลัวะ เป็นต้น ดำรงอยู่ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน กลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้มีลักษณะวัฒนธรรมของตน รวมถึงความคิด ความเชื่อ และการแสดงออกในความคิด ความเชื่อนั้น ในการดำเนินชีวิตของตัวเองและชุมชน

การมาอยู่ร่วมกันของกลุ่มชาติพันธุ์เหล่านี้ หมายถึงการเข้ามาใช้พื้นที่ทางภูมิศาสตร์ร่วมกัน เช่น แผ่นดิน ผืนน้ำ ไร่นา ป่าเขา แต่ความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ย่อมมีอยู่จำกัด ก็อาจเกิดปัญหาในการใช้ประโยชน์จากพื้นที่ในการผลิต นอกจากนั้นแต่ละชาติพันธุ์ย่อมมีแบบแผน หรือแนวทางในการปฏิบัติในการดำรงชีวิต ในการรวมหมู่บ้านเป็นชุมชน จึงเป็นไปได้ว่าจะมีความแตกต่างกันในทางความคิด และมีความคิดเห็นแย้งกันในการปฏิบัติต่อความเชื่อ

ในบรรดาความเชื่อทั้งหลาย ความเชื่อเกี่ยวกับผี เป็นความเชื่อที่มีลักษณะร่วมกันบางอย่าง การคงอยู่ของขนบธรรมเนียม หรือวิถีปฏิบัติของชาติพันธุ์เหล่านี้ ที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่าการสืบทอดเกี่ยวกับบรรพบุรุษ และการปฏิบัติในการแสดงออกซึ่งการนับถือธรรมชาติ ความเชื่อเรื่องผีจึงทำให้แต่ละชาติพันธุ์สามารถเข้าใจได้ในสิ่งที่แต่ละฝ่ายปฏิบัติ

ผู้คนหลายชาติพันธุ์สามารถจะแสดงออกซึ่งวิถีปฏิบัติ ตามความเชื่อของตน เช่น ชนชาติไต นับถือผีปู่ย่า ลัวะนับถือผีละมวง กะเหรี่ยงนับถือผียาง เป็นต้น ในกรณีที่หลายชาติพันธุ์เข้ามารวมอยู่ในหมู่บ้านเดียวกัน ส่วนมาก ผีเสื้อบ้าน ซึ่งเชื่อว่า เป็นผู้คุ้มครองหมู่บ้าน ก็จะเป็นแกนโยงยึดชนต่างชาติพันธุ์เหล่านี้ ซึ่งมีคำกล่าวว่า “ต่างผีและอยู่หมู่บ้านเดียวกัน”

กะเหรี่ยงมก๋อย

ชาวกะเหรี่ยงจากตำบลยางเบียง เดินทางมาซื้อฝ้ายย้อมสีสำเร็จรูปในตลาดนัดประจำอำเภอ สำหรับทอผ้าชุดประจำเผ่าใส่เอง

ลัวะ-ไต/ผิพูย่า

พ่อแก้วมา ตีบตี้น และแม่แสง คำมา สามและภรรยาที่นับถือผีต่างกัน พ่อแก้วนับถือผีลัวะมาตั้งแต่บรรพบุรุษ ในขณะที่แม่แสงนับถือผิพูย่า หลังจากการแต่งงาน แม่แสงก็ไม่ได้นับถือผีลัวะตามพ่อแก้วมา ทั้งสองต่างยังคงนับถือผีของตนเอง แต่ทุกครั้งที่พ่อแก้วมาทำพิธีเลี้ยงผีลัวะ แม่แสงก็เข้าร่วมพิธีและทำตามขั้นตอนประเพณีของการเลี้ยงผีลัวะ เช่น การห้ามออกนอกบ้าน 3 วัน ห้ามใช้จ่ายเงินในวันเลี้ยงผี เป็นต้น⁷⁶

แต่ถ้ากล่าวโดยเนื้อหาที่ลึกซึ้งแล้ว การเข้าใจว่าอีกฝ่ายหนึ่งทำอะไร ก็ไม่ได้หมายความว่าแต่ละฝ่ายจะยอมรับกันได้จริงๆ ในสิ่งที่อีกฝ่ายหนึ่งทำ การนำไปสู่การยอมรับกันได้จึงแสดงถึงความพยายามที่จะหาวิถีทางร่วมกัน ที่จะวางตำแหน่งหรือที่ทางของสิ่งที่ตนเชื่อและนับถือ ให้อยู่ในจินตภาพ (concept) ใหม่ โดยไม่สูญเสียความหมายเดิม และไม่เป็นปฏิปักษ์หรือขัดแย้งกับอีกฝ่ายหนึ่ง แต่ในความเป็นจริงแล้ว ความหมายที่กล่าวว่าจะไม่สูญเสียความหมายเดิมนี้อีก มักหนีไม่พ้นที่จะต้องมีความเบี่ยงเบนจากความหมายเดิมบางอย่าง

การวางตำแหน่ง หรือที่ทางของการนับถือผี และความนับถือต่อธรรมชาติ ให้อยู่ในจินตภาพใหม่นี้ ชุมชนได้แสดงออกมาแล้วในหลายรูปการณ์ เช่น การดัดแปลงพิธีกรรม หรือวิถีปฏิบัติ การยอมรับให้ผีของอีกชาติพันธุ์หนึ่ง มีที่ทางอยู่ร่วมในระบบความเชื่อของตน เช่น มดซ้อนเม็ง (ผิวด+ผีเม็ง) การนับถือผีลัวะ และผีไตพร้อมกันโดยผ่านการซื้อผี เป็นต้น

การตระหนักว่าจะต้องมีการยอมรับ ได้นำไปสู่การสร้างจินตภาพใหม่อีกครั้งแล้ว และในทางกลับกัน จินตภาพใหม่ที่เกิดขึ้นก็นำมาสู่การปฏิบัติ หรือการแสดงออกที่เป็นจริงในชีวิตประจำวัน ที่ยืนยันถึงการปรับตัวเข้าหากันในด้านอื่นๆ

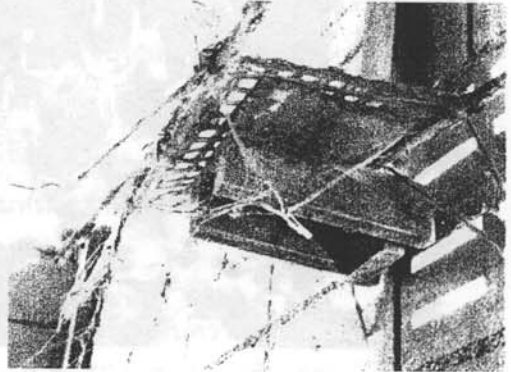
ซื้อผี

"เรานับถือผีก็มีผีป้อหม่อน ผิพูย่า แต่ที่เราไหว้ผีลัวะก็เพราะเป็นผีหอผีเรือน สมัยเรายังไม่เกิดคนเฒ่าคนแก่บอกว่า มีคนเอาผีมาขาย เขาเอาผีลัวะมาขาย แล้วเราก็ตีซื้อผีลัวะเอามาไหว้ ซื้อไว้เอาอยู่หออยู่เรือน ให้มันอยู่ดีมีสุข สมัยนั้นคนลัวะเป็นเอามาขาย คนเมืองซื้อผีลัวะมาเผ้าบ้าน มันก็เลยถือสืบกันมา ถ้าเราเจ็บป่วยเป็นก็เลยไหว้สืบๆ กันมา"⁷⁷

ซ้อนสองผี

หิ้งบูชาผี ที่สร้างขึ้นบนหัวนอนของห้องนอนเก่าผี โดยปกติหากเป็นของผู้ที่นับถือผีป๋วย่า (ผีโต) มักสร้างขึ้นด้วยไม้จริง และผีลี้จะมักสานขึ้นด้วยไม้ไผ่เป็นรูปกรวย หิ้งผีที่นับถือสองผีซ้อนกันจึงสร้างเป็นไม้ไผ่สานวางอยู่บนไม้จริงอีกชั้นหนึ่ง ส่วนขั้นตอนการเลี้ยงผีก็มีวิธีการเลี้ยงก็มีการแบ่งการเลี้ยงผีลี้และผีป๋วย่าอย่างชัดเจน ดังนี้

"วิธีการเลี้ยงผีหากลูกเอาผ้าเอาเมีย ก็ซื้อหัวหมูมา 300 บาท เอามาลาบ มาแกง ยำหัวหมู เอามาใส่กระทง 6 กระทง แบ่งกระทงเป็น 2 ชุด ชุดหนึ่งใส่ไว้ในถาด 3 กระทง สำหรับเลี้ยง "ปู่เจ็ดค่าลี้" คนเฒ่าคนแก่เป็นว่า "แบ่งปู่เจ็ด" ส่วนอีกชุดหนึ่งเอาใส่กระทงตั้ง สำหรับเลี้ยงพ่อหม่อน (ผีป๋วย่า)"⁷⁸

ความเชื่อเรื่องผี

บ้านและเมืองประกอบขึ้นด้วยพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ กลุ่มคนที่มาอยู่ร่วมกัน และมีความเชื่อชุดหนึ่ง ความเชื่อที่สำคัญที่ดำรงอยู่เรื่องหนึ่ง เหนือพื้นที่ก็คือเรื่องผี จากความเข้าใจเรื่องเมืองที่กล่าวมา เราจะได้เห็นภาพของผี ในจินตภาพของชุมชน ว่าแท้จริงแล้วผีไม่ใช่ซากของชีวิตที่ฟื้นขึ้นมา แต่ผีมีลักษณะเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือการรับรู้ของประสบการณ์ปกติ ประเด็นที่สำคัญที่สุดก็คือ สิ่งที่เราเรียกว่า ผี มีศักยภาพหรือมีอำนาจ อำนาจผล หรือบันดาลให้เป็นไปอย่างใดอย่างหนึ่งได้ ผลที่เกิดจากอำนาจของผี จะเกี่ยวข้องกับทั้งในทางดีและร้าย ต่อการดำเนินชีวิต ต่อทั้งปัจเจก กลุ่ม และระบบทั้งหมด

ศาลเจ้าพ่อแปดเหลี่ยม

ไต่-ยางเปียง

บ้านห้วยหละเป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนพื้นที่ราบ เป็นหมู่บ้านกะเหรี่ยงที่ใหญ่ที่สุดในอำเภอบ้านโฮ้ง ด้วยจำนวนหลังคาเรือนกว่า 400 หลังคาเรือน ประชากรมากกว่า 2,000 คน ที่สำคัญหมู่บ้านแห่งนี้เป็นชุมชนกะเหรี่ยงที่ตั้งบ้านเรือนอยู่บนที่ราบใกล้กับแม่น้ำลี้

ที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งคือ เลื้อยบ้านบ้านห้วยหละก็คือ "เจ้าพ่อแปดเหลี่ยม" ซึ่งเป็นองค์เดียวกับ "เจ้าพ่อแปดเหลี่ยม" ผู้ปกครองเวียงห้วย เมืองในตำนาน และมีเมืองของบ้านโฮ้งในปัจจุบัน

ด้วยเหตุผลแห่งการนับถือผีเดียวกัน ทำให้เกิดความสนใจ และการยอมรับสร้างพื้นที่ทางการผลิตใหม่ขึ้น ปัจจุบันชาวบ้านห้วยหละและหมู่บ้านอื่นไปมาหาสู่ทำการเกษตรร่วมกัน อาชีพหลักของชาวบ้านห้วยหละคือการปลูกหอมแดง เช่นเดียวกับชาวบ้านทั่วไปในอำเภอบ้านโฮ้ง

ชาวกะเหรี่ยงบ้านห้วยหละกับอาชีพการผลิตหอมแดง

การเลี้ยงฝึปลา เป็นประเพณีปฏิบัติของผู้ที่นับถือฝึปลา ส่วนใหญ่นิยมเลี้ยงในช่วงเดือน 9 เหนือ และเลี้ยงเมื่อ สมาชิกในสายตระกูลแต่งงาน

ฝึปลา เป็นผีของครอบครัวและวงศ์ตระกูล หมายถึงว่าฝึปลาที่มีที่มาที่ไป และมีความต่อเนื่อง สืบไปได้ถึงบรรพบุรุษรุ่นแรกสุดของวงศ์ตระกูล จะเรียกว่าเป็นผีบรรพบุรุษก็ไม่ผิด สำหรับกลุ่มชนชาติไต ฝึปลาที่มีความสำคัญมากในแง่ที่ว่า ฝึปลาจะสถิตอยู่ ณ เอือนเก้า (เรือนหลังแรกสุดที่คนในสายตระกูลนั้น เคยมาปักหลักตั้งบ้านเรือนอยู่ อันเนื่องมาจากชนกลุ่มไตนับลำดับการสืบสายโลหิตทางแม่ ดังนั้นถ้าถามว่า มาจากตระกูลใด เราก็จะนับลำดับย้อนขึ้นไปทางสายแม่) เมื่อลูกหลานแยกเรือนออกไป ก็ยังต้องถือว่า เอือน เก้า เป็นที่อยู่ของฝึปลา ซึ่งจะดูแลคุ้มครองลูกหลาน จึงต้องกลับมารวมกัน ณ เอือนเก้า ในประเพณีและ พิธีกรรมที่สำคัญ เมื่อลูกหลานย้ายบ้านออกไปมีเรือนใหม่ ก็จะมีการแบ่งผี เพื่อให้ติดตามไปคุ้มครอง ดูแลต่อไป

หลายกลุ่มชนที่มาอยู่ร่วมกันในบ้านและเมือง เหล่านี้ มีความเชื่อเกี่ยวกับผีบรรพบุรุษคล้ายคลึงกัน แม้จะมีพิธีกรรมแตกต่างกัน แต่สาระสำคัญก็คล้ายคลึงกัน มองเห็นได้ว่า ทุกฝ่ายยอมรับการนับถือผี บรรพบุรุษที่กล่าวนี้

ฝึยังมีคุณสมบัติหรือลักษณะอีกอย่างหนึ่ง แม้ผีจะเป็นสิ่งที่อยู่นอกเหนือประสบการณ์รับรู้ และมี อำนาจบางอย่าง แต่ดูคล้ายกับการมีอยู่และตัวตนของผี ในบางด้านเป็นภาพที่ไม่แตกต่างจากคนทั่วไป การเลี้ยงฝึก็พลีด้วยข้าวปลาอาหาร เนื้อสัตว์ สุรายาเมา ฝึรับรู้ความเป็นไป เป็นทุกข์เป็นร้อน รักและเกลียด รวมทั้งเลือกข้างและเป็นฝักเป็นฝ่าย อาศัยอยู่ร่วมไปในชุมชนหรือป่าเขา ถิ่นที่ฝึเกี่ยวข้องกับอยู่นั้น เพียงแต่ อยู่อีกมิติหนึ่งที่ไม่มองเห็น สัมผัสไม่ได้ การเป็นอยู่ มีอยู่ ของผีในลักษณะนี้ ส่งผลให้เกิดประเด็นที่น่า สนใจอันหนึ่ง คือ ชุมชนต่างฝึที่มาอยู่ร่วมกันนี้ ไม่ได้มาอยู่เฉพาะคนกับคน ครอบครัวต่อครอบครัว แต่ ยังมีผีบรรพบุรุษของแต่ละฝ่ายอยู่ร่วมกันไปด้วย การกระทำใดๆ ที่จะมีผลต่อสมาชิกชุมชน หรือชุมชนอื่น นอกจากจะต้องตระหนักระหว่างผลที่จะเกิดระหว่างคนต่อคนแล้ว คนในชุมชนก็ยังมีแนวคิดตระหนักถึง ผลกระทบที่จะเกิดขึ้นระหว่างคนกับผี และระหว่างผีของแต่ละฝ่ายด้วย ดังนั้นผีจึงมีบทบาทในพลวัตที่ เคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลงสังคม การจัดความสัมพันธ์ระหว่างคน

คำอธิบายของนายเสาร์ ต๊ะแก้ว และแม่ฮ้อยชีว ขวัญปิ่น ชาวบ้านคอยเต่า อาจเป็นตัวแทนแนวคิดนี้ได้ดี โดยที่เขาริบายว่า “บ้านเฮาย้ายมาทางตะวันตกนี้ เพราะเป็นดั่งเป็นเหมือง ส่วนทางวันออกเป็นห้วยเป็นน้ำ เป็นหนอง มีน้ำ “เกิด” ไว้ เลี้ยงวัวเลี้ยงควายยาก ไปมายาก เฮาย้ายมาอยู่มาสร้างนี้ทีละ 10 หลัง 20 หลัง มาเรื่อยๆ จนเป็นบ้านใหญ่ บ้านเฮาจัดกันเป็น 9 หมวด มีหอเสื่อบ้านฮ้องว่า หอป้อเจ้า คนเลี้ยงผีฮ้องว่า “เว่ย” เป็นดั่งข้าว หมูบ้านอื่นอย่างบ้านโป่งทำเป็นกิมี่ของเป็น บ้านจั่วสูงกิมี่ของเป็น บ้านเป็นจะมีของใครของมัน แล้วมีป่าช้า คนบ้านเดียวกันเผาป่าช้าเดียวกัน คนมาอยู่ใหม่ยังตั้งหมูบ้านบะได้ มาเข้าป่าช้ากับเฮาได้”⁷⁹ การเผาผีคนละป่าช้าน่าจะมีความหมายว่าครอบครองและทำการผลิตเหนือที่ดินต่างหมูบ้านนั่นเอง

นัยความเชื่อของผีเสื่อบ้าน ก็คือ อำนาจปกครอง อำนาจศักดิ์สิทธิ์ พร้อมกับความใส่ใจดูแลทุกข์สุขของหัวหน้า หรือผู้นำหมูบ้านที่มีชีวิตอยู่ ถูกโอนไปเป็นตัวแทนของผีเสื่อบ้าน ซึ่งต่อแต่นั้นไปผีก็จะ เป็นประสบการณ์ที่เหนือการรับรู้ แต่เชื่อถือว่ายังคงเป็นตัวแทนที่มีอยู่ และจะคุ้มครองหมูบ้านสืบต่อไป

การที่มีตัวแทนของผีเสื่อบ้าน แทนอำนาจที่จะปกครอง ป้องกันดูแลหมูบ้านสืบต่อจากผู้นำ ทำให้ ตัวตนนั้นกลายเป็นสัญลักษณ์ของผลประโยชน์ ที่คนในหมูบ้านสามารถจะเห็นร่วมกันได้อย่างชัดเจน เพราะ แต่ละครอบครัวจะอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข ปราศจากภัยอันตราย

พิธีเลี้ยงผีเสื่อบ้าน บ้านแท่นคำ

ในงานรดน้ำดำหัวเสื่อบ้าน กิจกรรมสำคัญหนึ่งของชาวบ้านแท่นคำ อำเภอจอมทอง ที่ปฏิบัติเป็นประจำทุกปี ชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนเข้าร่วมงานนี้ ส่วนที่ไม่สามารถเข้าร่วมได้ก็นำกรวยดอกไม้ ขนมหวานฝากมาถวาย -ขั้นตอนสำคัญของการดำหัวผีเสื่อบ้าน คือ การอันเชิญผีเสื่อบ้านให้มาลงประทับร่างทรง เพื่อให้ชาวบ้านได้รดน้ำดำหัวร่างทรงจากหญิงชราธรรมดา กลับกลายเป็นผู้ที่ชาวบ้านให้ความเคารพ

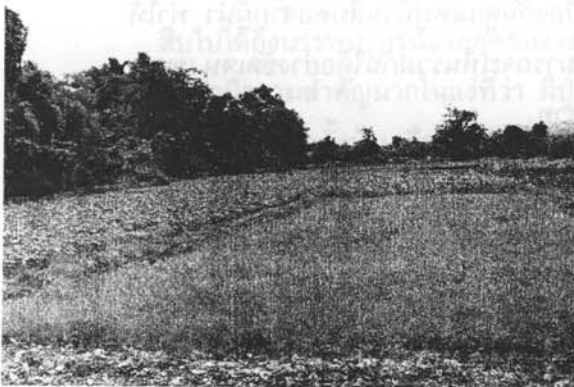

ร่างทรงตัวแทนของผีเสื่อบ้านลงมาผูกข้อมือให้ศิลให้พรลูกหลาน

ในสถานการณ์ใหม่ๆ การจัดสรรผลประโยชน์ ผีจะเข้าไปมีบทบาทในการคิด การตัดสินใจ การกระทำในเรื่องต่างๆ แม้จะเป็นกิจกรรมที่เป็นเรื่องของคนล้วนๆ ก็ตาม

ผีเสื้อบ้าน เป็นผีที่คุ้มครองดูแลหมู่บ้าน นัยความเชื่อเดิมผีเสื้อบ้านมาจากหัวหน้าหมู่บ้านที่ตายลง

หน่วยพื้นที่ ที่ผีเสื้อบ้านมีอำนาจ จะเริ่มต้นและสิ้นสุดลง ณ ตาแหลวหัวบ้าน ที่ชาวบ้านปักตาแหลว ไว้ในพิธีกรรมไหว้ผีเสื้อบ้านเดือนเก้า ตำแหน่งที่ปักตาแหลวเป็นตำแหน่งที่พื้นที่ของหมู่บ้านเริ่มต้นขึ้นและสิ้นสุด มีนัยความหมายระบุอำนาจครอบครองเหนือที่ดินของชุมชน หมู่บ้านทุกแห่งในพื้นที่ทั้งหกเมือง สามารถระบุเขตครอบครองที่ดินดั้งเดิมของชุมชนในขอบเขตการดูแลของผีเสื้อบ้านและผีพ่อบ้าน

"ไร่ตะกล้าแม่หลวงวัน"

เป็นนาข้าวมีเนื้อที่ประมาณ 5 ไร่ ในทุ่งหลวงคอยเต่าใช้ในการหว่านกล้าข้าวเท่านั้น ห้ามใช้ในการปลูกข้าว ตามประวัติของทุ่งนาแห่งนี้กล่าวว่า เดิมทีนาคือเป็นสมบัติของแม่หลวงวัน ต่อมาเมื่อแม่หลวงวันเสียชีวิตลง จึงยกนาทั้งหมดให้เป็นของชาวบ้านคอยเต่า สำหรับใช้หว่านกล้าข้าว ชาวบ้านจึงตั้งศาลแม่หลวงวันขึ้น เพื่อเป็นที่เคารพของชาวบ้าน และจัดงานเลี้ยงประเพณีเป็นประจำทุกปี ควบคู่กับการเลี้ยงพ่อหม่อนเจ้า ปัจจุบันมีชาวบ้านที่หว่านกล้าในไร่แม่หลวงวันประมาณ 20 ราย

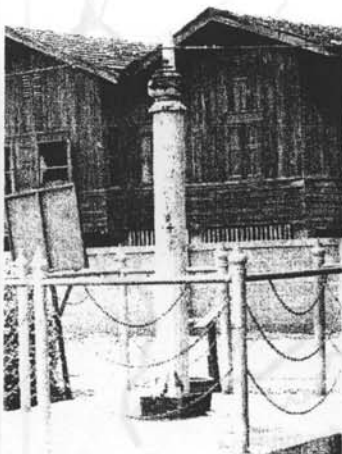

หอผีแม่หลวงวัน
ตั้งอยู่ในดงใกล้กับทุ่งตะกล้าหลวง

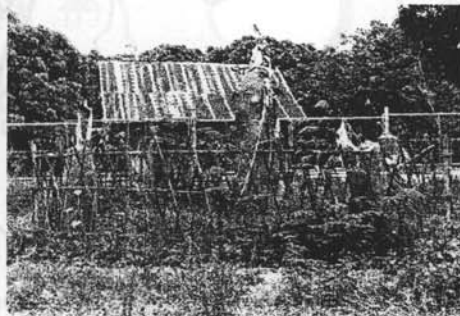
ผีเสื้อบ้านเป็นตัวแทนอยู่คงทนข้ามกาลเวลาก็จริงอยู่ แต่การมีอยู่หรือสารัตถะของผีเสื้อบ้านนั้น ใช่ว่าจะไม่ถูกทำลาย หรือไม่มีความเปลี่ยนแปลง สิ่งที่เป็นความหวังของชุมชนต่อผีเสื้อบ้าน มีบทบาทสำคัญในการรักษาตัวตนของผีเสื้อบ้านนั้นไว้ ความซับซ้อนของสังคมใหม่ที่เกิดขึ้น อาจทำให้ชุมชนแสวงหาทางออกจากปัญหาต่างๆ หลากหลายยิ่งขึ้น หรือในหลายกรณี เหตุแห่งปัญหาบางอย่างอาจปรากฏชัดต่อคนในชุมชน จนสามารถเข้าใจได้ว่า ปัญหานั้นอยู่นอกเหนือหรือไม่เกี่ยวข้องกับตัวตนที่มีอยู่ของผีเสื้อบ้าน กรณีเหล่านี้ก็จะทำให้ฐานะตัวตนของผีเสื้อบ้านแตกต่างออกไปจากเดิม ความคาดหวังที่จะให้ผีเสื้อบ้านคุ้มครองดูแลอย่างเป็นรูปธรรมไม่เด่นชัดเหมือนในอดีต แต่กลับกลายเป็นว่าผีเสื้อบ้านยังคงเป็นตัวแทนของภาพความหวัง เป็นตัวแทนของอุดมคติ เกี่ยวกับความเป็นอยู่ของชุมชน ที่จะอยู่อย่างสุขสงบ ไม่มีอันตราย มีความปรองดองสามัคคีกัน ด้วยเหตุนี้ ผีเสื้อบ้านยังคงมีบทบาทอยู่ในหมู่บ้านสืบมา

ในสังคมล้านนา ตาแหลว ถูกนำมาใช้ในพิธีกรรมสำคัญต่างๆ เพื่อเป็นสัญลักษณ์ของพิธีกรรม ป้องกันสิ่งชั่วร้าย และแสดงเขตแดนหมู่บ้าน ในงานเลี้ยงผีเสื้อบ้าน ชาวบ้านจะนำตาแหลวหลวงไปติดไว้ยังตำแหน่งที่เรียกว่า หัวบ้าน และท้ายบ้าน เพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้ายเข้าสู่หมู่บ้าน และเป็นการประกาศให้กับผู้คนจากต่างหมู่บ้านได้รับรู้ว่ามิงงานเลี้ยงผีเสื้อบ้าน

ปัจจุบันเมื่อโครงสร้างของหมู่บ้านเปลี่ยนไป หัวบ้าน กลางบ้าน ท้ายบ้าน จบลงพร้อมกับการตัดถนนผ่านหมู่บ้าน แม้ขอบเขตในความเป็นจริงอาจพร่าเลือนไป แต่ขอบเขตในความคิดของชุมชนยังคงอยู่ ในพิธีกรรมเดียวกัน จึงพบว่าตาแหลวถูกนำมาแขวนไว้กลางถนน เพื่อประกาศเขตแดนของหมู่บ้านให้ชัดเจนขึ้นมาอีกครั้ง

หัวบ้านบ้านศรีเตี้ย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

ใจกลางบ้านแม่ตืน อ.ลี้ จ.ลำพูน

ท้ายบ้านหนองปลาไสย อ.บ้านโฮ้ง จ.ลำพูน

ผิควบเมือง

เมื่อสังคมขยายตัวขึ้น ประชากรในชุมชนมีจำนวนมากขึ้น ต่างก็ต้องมีการครอบครองพื้นที่ขยายออกไปเรื่อยๆ รวมทั้งการขยายเปลี่ยนแปลงที่อยู่ใหม่ หรือการย้ายถิ่นชั่วคราวเพื่อทำการผลิต การค้า หรือเป็นแรงงาน เหตุดังกล่าวเหล่านี้เป็นเงื่อนไขทำให้สองชุมชน หรือหลายชุมชนได้เข้ามาใช้พื้นที่ภูมิศาสตร์ใกล้กัน หรือซ้อนทับกัน ปรากฏการณ์ที่ชุมชนสองชุมชน หรือหลายชุมชนมาใกล้ชิดกันเช่นนี้ ทำให้เกิดปรากฏการณ์ที่เรียกว่า ผิควบเมือง (ควบ ในภาษาล้านนา แปลว่า ครอบ)

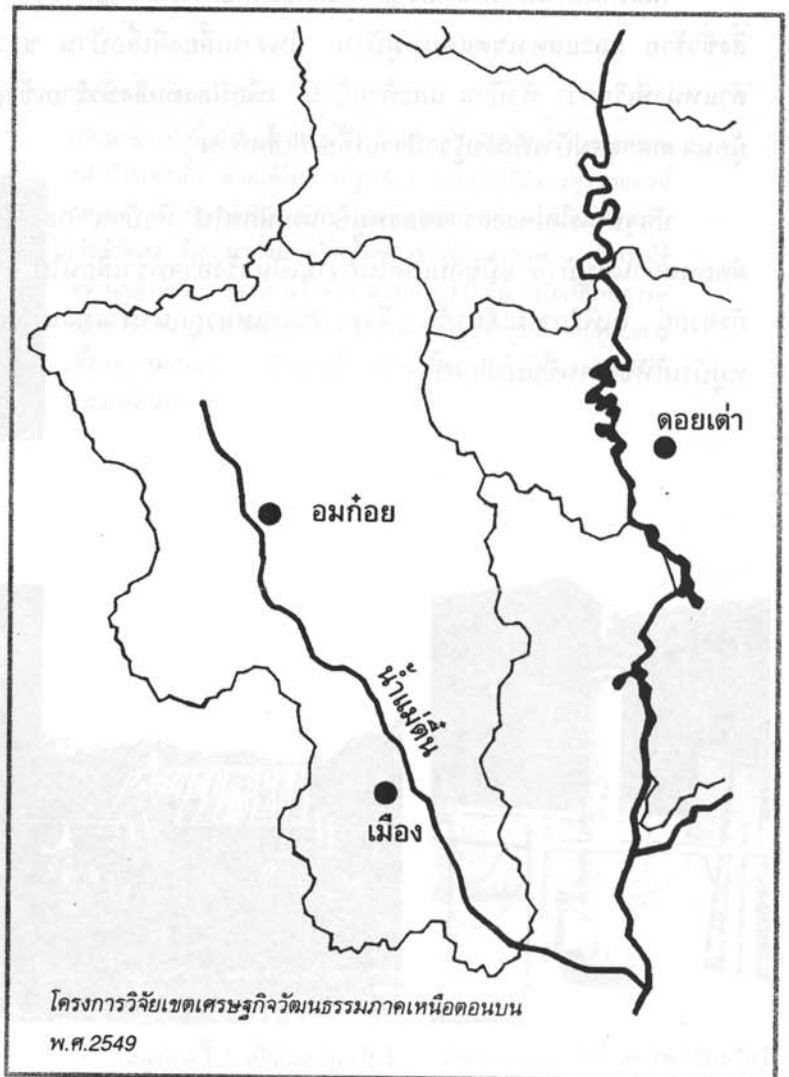
ผิควบเมือง ไม่ใช่ผิที่มีอยู่ในทุกเมือง ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ตอนล่างพบผิควบเมืองที่เมืองต๋นคอยเต่า และอมก๋อย ทั้งสามพื้นที่มีกะเหรี่ยงและไต อพยพโยกย้ายเข้ามาใช้พื้นที่ร่วมกัน หรือทับซ้อนกัน

ในพื้นที่เมืองต๋น คนเมืองอาศัยอยู่ร่วมกับกะเหรี่ยง ในทุ่งหลวงนั้นมีทั้งคนเมืองและกะเหรี่ยง ทำนาบนทุ่งเดียวกัน

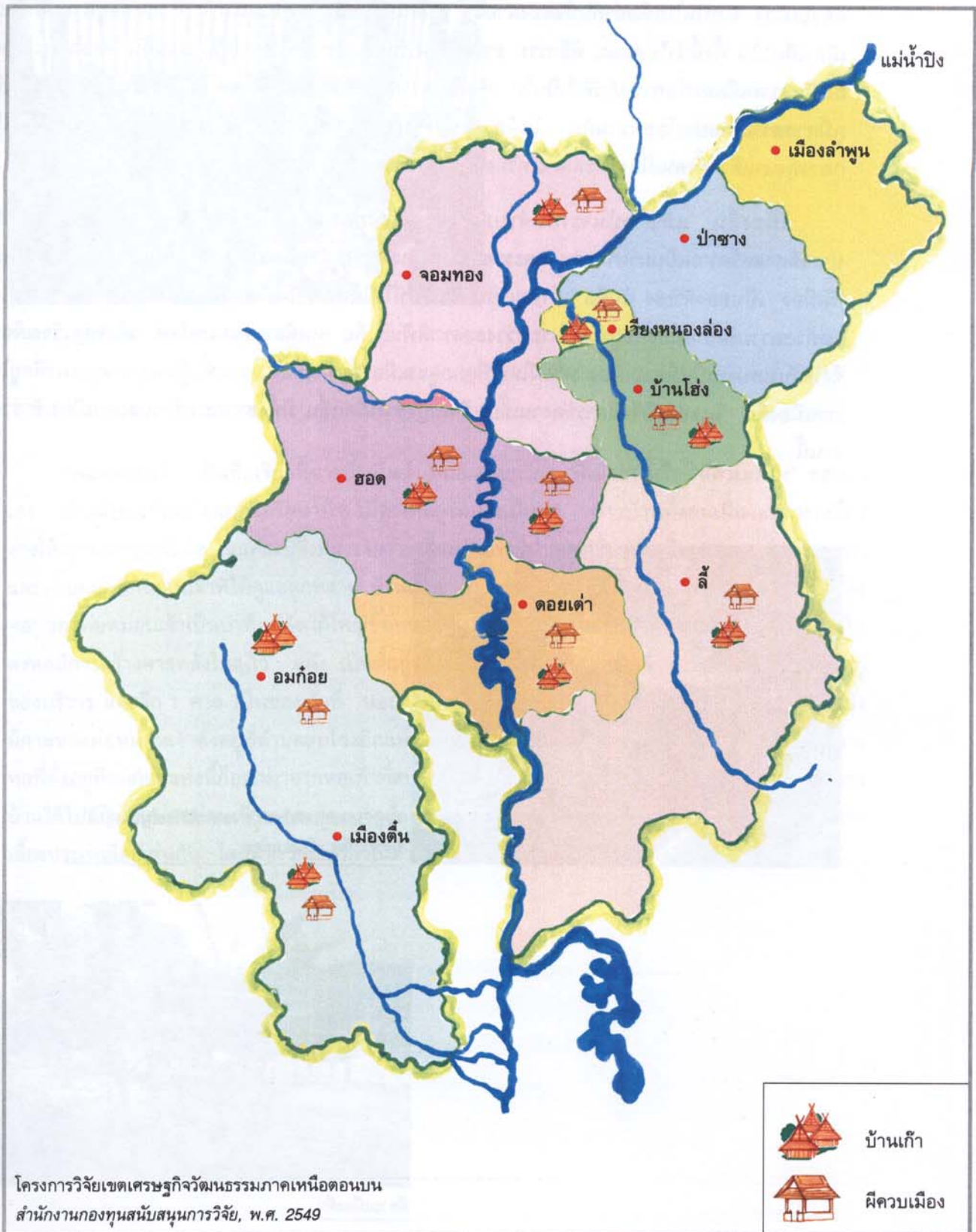
ในพื้นที่คอยเต่า หมู่บ้านกะเหรี่ยงคือ บ้านหนองเหม็น อยู่ท่ามกลางหมู่บ้านคนเมืองที่ล้อมรอบ ทำการเกษตรในพื้นที่เดียวกัน

ในพื้นที่อมก๋อยนั้น เป็นที่อยู่อาศัยทำมาหากินของกะเหรี่ยงอยู่ก่อน คนเมืองอพยพโยกย้ายเข้ามาในภายหลัง ผิเมืองของเมืองทั้งสามนี้ มีชื่อเรียกที่ชาวบ้านคุ้นเคยว่า “ผิควบเมือง”

ข้อสังเกตในที่นี้ก็คือ ผิเมืองควบคุมดูแลพื้นที่ภูมิศาสตร์ และกลุ่มชนบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ในเขตของเมืองนั้น ปกติก็เป็นกลุ่มชนที่มีประเพณีความเชื่อคล้ายคลึงกัน เช่น กลุ่มไทเขิน ไทลื้อ ยอง คนเมือง เป็นต้น

แผนที่แสดงบ้านเก่า ผีควบเมือง

ในกรณีเมืองต้น กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ประกอบด้วย คนเมืองกับกะเหรี่ยง ผิที่ดูแลเมืองกลับใช้คำว่า ผิควบเมือง คงเป็นไปเพื่อย้ำกับทั้งสองฝ่ายว่า แม้คนเมืองกับกะเหรี่ยงจะต่างกัน แต่ก็อยู่ภายใต้ผิควบเมืองเดียวกัน ทั้งนี้ไปสู่ชนบ พิธีกรรม ธรรมเนียม ที่ทั้งสองชาติพันธุ์จะปฏิบัติร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นธรรมเนียมหรือการปฏิบัติที่เป็นไป เพื่อเป็นการยอมรับต่ออำนาจที่ควบคุมการเป็นอยู่ การใช้พื้นที่ ภูมิศาสตร์ที่มีผลประโยชน์ร่วมกัน ในท้องทุ่งของชุมชนในเขตอมก๋อย หลังจากสถาปนาผิควบเมืองไว้ กลางทุ่งนาแล้ว ทั้งคนเมืองและคนกะเหรี่ยงก็มาไหว้ผีพ่อหม่อนเจ้าด้วยกันในเดือนเก้า

เมืองต้น แม้ปัจจุบันจะเป็นตำบลหนึ่งของอำเภออมก๋อย แต่ด้วยความที่เป็นเมืองที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมายาวนาน และระยะทางที่ห่างจากอมก๋อยถึงกว่า 150 กิโลเมตร เมืองต้นจึงมี "ผิเมือง" เป็นของตัวเอง นั่นคือ "เจ้าพญาช้างเผือก" ที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับผิเมืองของอมก๋อยแต่ประการใด แต่ด้วยความที่เป็นเมืองที่อยู่ร่วมกันระหว่างสองชาติพันธุ์ คือ คนเมืองและกะเหรี่ยง เจ้าพญาช้างเผือก จึงได้รับบทบาทเป็นผิควบเมือง หรือผิใหญ่ที่คอยดูแลเมืองต้นทั้งเมือง รวมทั้งผู้คนทุกคนทุกเผ่าที่อยู่ในเขตเมืองต้น ในแต่ละปีจึงมีการจัดงานเลี้ยงเจ้าพญาช้างเผือกขึ้น มีทั้งชาวกะเหรี่ยงและคนเมืองเข้าร่วมงานนี้

ตั้งข้าวและผู้เฒ่าในหมู่บ้านทำพิธีโยงในวันเลี้ยง ผิควบเมือง เมืองอมก๋อย

ผิควบเมืองต้น

หอพ่อหม่อนเจ้าและบริวารในดงหลวง อมก๋อย

"พ่อหม่อนเจ้า" เป็นชื่อเรียกที่ชาวบ้านในอำเภออมก๋อยเรียก "ผีเมือง" หรือ "ผีควบเมือง" ของตัวเอง เป็นผีใหญ่ที่สุดที่คอยดูแลรักษาบ้านเมืองให้อยู่ร่มเย็นเป็นสุข ชาวบ้านทั้งคนเมืองและกะเหรี่ยงต่างให้ความเคารพนับถือ ในแต่ละปีจึงมีการจัดงานเลี้ยงประเพณีประจำปีขึ้นเพื่อเป็นการแสดงความเคารพและขอบคุณพ่อหม่อนเจ้าที่ได้ดูแลลูกหลาน บ้านเมือง วัว ควาย ให้อยู่อย่างปลอดภัย "ศาล" หรือ "ดงหอ" ของพ่อหม่อนเจ้าเป็นป่าที่มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นหนาแน่น ตั้งอยู่กลางทุ่งบ้านหลึมใกล้กับน้ำแม่ตั้น ภายในดงหอมีการสร้างศาลหลังใหญ่ไว้ หลัง เป็นที่อยู่ของพ่อหม่อนเจ้า และศาลเล็กๆ อีก 3 ศาล เป็นที่อยู่ของบริวาร และอีก 1 ศาล เป็นของเจ้าที่ นอกจากศาลของพ่อหม่อนเจ้าที่อยู่ในอำเภออมก๋อยแล้ว ยังมีศาลของพ่อหม่อนเจ้าตั้งอยู่ที่ตำบลสบโขงอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งถือว่าเป็น "หอเก้า" หรือหอแห่งแรก เพราะหอที่ตั้งอยู่ที่อมก๋อยแห่งนี้ก็ยกมาจากหอเก้าที่สบโขง เชื่อกันว่าในช่วงที่มีการตั้งหมู่บ้านขึ้นมาใหม่ ชาวบ้านได้ไปอัญเชิญพ่อหม่อนเจ้าจากสบโขงมาดูแลที่อมก๋อยนี้ด้วย ส่วนหอเก้าที่สบโขงปัจจุบันก็ยังคงมีการเลี้ยงประเพณีอยู่เช่นกัน โดยมีชาวกะเหรี่ยงในตำบลสบโขงเป็นผู้เลี้ยง

บทที่ 4

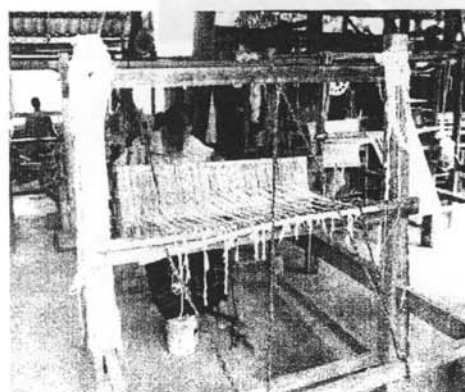
เขตเศรษฐกิจฐานวัฒนธรรม

เลี้ยงวัวปล่อยในอ้อมก้อย

เลี้ยงดั่งที่ดอยเต่า

ทอผ้าบ้านดาส

เราเคยคิดกันว่า ระบบสังคมชุมชนหนึ่ง นอกจากจะมีพื้นที่เป็นชุมชน มีความคิดความเชื่ออย่างหนึ่งแล้ว ที่ขาดไม่ได้ก็คือระบบการผลิตในชุมชนนั้น ระบบชุมชนสังคมที่จะดำรงอยู่ได้ต้องมีการผลิตที่หล่อเลี้ยงชุมชนนั้นในทุกมิติของการดำเนินชีวิต แต่โดยแท้จริงแล้วสภาพพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่ชุมชนหรือสังคมหนึ่งครอบครองอยู่ อาจไม่เอื้ออำนวยสำหรับการผลิตของทุกอย่างที่จำเป็นสำหรับสังคมได้เสมอไป นอกจากความไม่พอเพียงโดยความจำกัดของภูมิศาสตร์แล้ว การผันแปรหรือเปลี่ยนแปลงธรรมชาติก็อาจนำมาซึ่งความไม่แน่นอนในการผลิต สิ่งเหล่านี้เป็นเหตุผลักดันให้เกิดการรวมตัวกันของสังคมหรือชุมชน แม้แต่หน่วยที่เล็กที่สุดคือ ตั้งแต่ครัวเรือน เชื่อมโยงเข้าเป็นบ้าน จากบ้านเชื่อมโยงเป็นกลุ่มบ้าน เป็นหมู่บ้าน และเป็นสังคมใหญ่ขึ้น และกิจกรรมที่สำคัญก็คือการแลกเปลี่ยนผลผลิต หรือแม้แต่แลกเปลี่ยนแรงงานในการผลิต ในเบื้องต้นก็เป็นหลักประกันว่า ระบบสังคมหรือชุมชนจะดำรงอยู่ต่อไปได้ โดยมีปัจจัยอาชีพที่เพียงพอและไม่ขาดแคลน

นอกจากแง่มุมที่กล่าวมา ตลาดหรือการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนหรือสังคมในหน่วยที่ใหญ่ขึ้น ก็จะนำไปสู่การพัฒนาความถนัดเฉพาะทางในการผลิตของชุมชนย่อยแต่ละส่วน ที่มาเชื่อมโยงกันนั้น ความถนัดของชุมชนย่อยต่างๆ เหล่านี้ อาจเกิดขึ้นได้จากหลายปัจจัย ปัจจัยที่สำคัญน่าจะเป็นขีดจำกัดของพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่ไม่เอื้ออำนวยให้มีการผลิตผลผลิต อันเป็นปัจจัยดำรงชีวิตบางอย่าง แต่กลับเอื้ออำนวยให้สามารถผลิตสิ่งของอย่างอื่นที่เป็นที่ต้องการของชุมชนแห่งอื่น และค้นหาความได้เปรียบจากข้อจำกัดของตนเอง เพื่อผลิตสิ่งที่ชุมชนอื่นขาดแคลน

ฝายแม่หาด เป็นฝายที่สร้างขึ้นเพื่อทดน้ำเข้าพื้นที่ที่ลุ่มเมืองกลาง เมืองจอมทอง การสร้างฝายชุมชนต้องมีการสะสมทุนความรู้เข้าไจริมชาติสิ่งรอบตัว

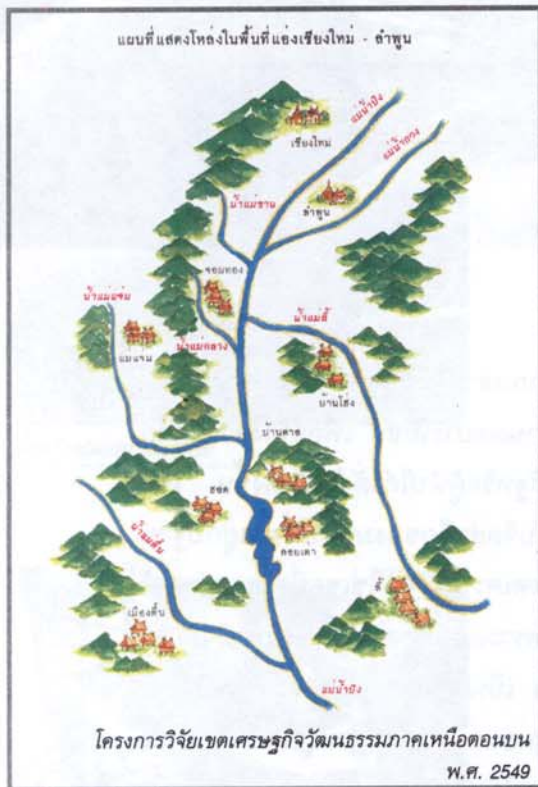

เขตความสัมพันธ์จำนวนมากของชุมชนเกิดขึ้นบนพื้นที่อันหลากหลาย จากภูเขาจรดแม่น้ำ ชุมชนเหล่านี้อาศัยความคิดมาคิดค้นกระบวนการที่จะอยู่ร่วมกัน เพื่อประสานผลประโยชน์ เพื่อสร้างความแตกต่างกันลงไป **เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม** แตกต่างจากเขตเศรษฐกิจที่รัฐหรือผู้นำมีคำสั่งให้จัดตั้งขึ้น เขตหมายถึง การประกอบขึ้นของมนุษย์กับพื้นที่ ระหว่างความเข้าใจกับจิตสำนึกของมนุษย์ที่จะอยู่กับฐานทรัพยากร คือ ดิน น้ำ ลมฟ้าอากาศ และทรัพยากรธรรมชาติ เขตเศรษฐกิจไม่ใช่เขตที่จะสถาปนาให้เกิดขึ้นได้ด้วยอำนาจทางการเมือง หรือแม้แต่ด้วยการทุ่มเทเงินลงไป เพราะแม้ว่าจะสร้างเขตเศรษฐกิจขึ้นได้ แต่ก็อาจไม่ยั่งยืน หรือสลายลงไปในไม่ช้า **เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม** เป็นการประกอบขึ้นของมนุษย์กับพื้นที่ที่เข้ามาจัดระบบร่วมกัน คัดเลือกกระบวนการต่างๆ ที่จะทำให้ชุมชนอยู่รอด สร้างหมู่บ้าน เชื่อมโยงแหล่งผลิต เชื่อมชุมชน ก้าวขึ้นสู่สังคมที่มีการแบ่งงานกันทำเพื่อการใช้ทรัพยากรให้คุ้มค่า โดยคำนึงถึงว่าการจัดระบบทั้งปวงต้องวางอยู่บนฐานคิดทางวัฒนธรรมของท้องถิ่น ใช้ประโยชน์จากระบบวัฒนธรรมเพื่อค้าจุนเจือขายของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม สิ่งที่เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมสะสมมาคือ ความรู้ในการจัดการธรรมชาติ เอาชนะสิ่งที่เอาชนะได้ มีความรู้ที่จะยอมรับข้อจำกัดบางอย่าง มีความสามารถในการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างผู้ที่อาศัยอยู่ในถิ่น ผ่านระบบหลายระบบ สะสมความรู้ในกระบวนการผลิตหลากหลาย เรียนรู้จักเขตแดนประสิทธิภาพที่ชุมชนจะอยู่รอดได้ และยั่งยืนในกาลเวลาหนึ่ง

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมไม่มีเส้นรอบนอก ไม่ใช่พื้นที่ตายตัว แต่ผนวกเอาพื้นที่ที่โยงยึดกันเป็นเครือข่าย เพื่อดำเนินวิถีชีวิตทางเศรษฐกิจร่วมกัน เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมของท้องถิ่นอาจเกิดขึ้น และเปลี่ยนแปลงไปได้อย่างยืดหยุ่นตามสภาพความเป็นจริง เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมหลายเขตเชื่อมโยงกันข้ามพรมแดนภูมิประเทศ กล่าวคือ อยู่ร่วมในเครือข่ายเขตเศรษฐกิจเดียวกัน แม้จะต่างพื้นที่กัน

โดยลักษณะเช่นนี้ ระบบสังคมก็คือ องค์กรพหุใหญ่ ที่ประกอบด้วยชีวิตชีวาของการผลิตและการแลกเปลี่ยนกันอยู่ตลอดเวลา อาจกล่าวได้ว่า ในระบบสังคมที่เป็นจริง ตลาดหรือการแลกเปลี่ยนมีบทบาทสำคัญในพลวัตของการเปลี่ยนแปลงของชุมชนในสังคม กระทั่งถึงว่า ตลาดและการแลกเปลี่ยนนี้เองเป็นตัวขับเคลื่อน หรือพัฒนาหลังการผลิต ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้น นำมาซึ่งวิวัฒนาการสังคมอย่างสำคัญ

ลักษณะการผลิตในตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เมืองที่พึ่งพิงฐานทรัพยากรของตนเอง

มีระบบชุมชนจำนวนไม่น้อยที่ตั้งอยู่บนพื้นที่ทางกายภาพที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการผลิตเพียงพอสำหรับหล่อเลี้ยงชีวิตผู้คนในชุมชนนั้น ในพื้นที่ตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน เมืองต้นเป็นตัวอย่างของเมืองปิด เป็นที่ราบในหุบเขาที่มีภูเขาล้อมไว้ทุกด้าน เมืองตั้งอยู่บนเชิงเขา มีแม่น้ำต้นไหลผ่านกลางเมือง มีที่ราบใหญ่ หรือทุ่งหลวงของเมือง ที่ใช้ผลิตปัจจัยในการดำรงชีวิตที่สำคัญคือ ข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลัก และมีการผลิตพืชผักต่างๆ มีการเลี้ยงสัตว์ เลี้ยงปลา และเก็บเห็ด หน่อไม้ และอื่นๆ จากป่า

ชุมชนเมืองต้นอพยพเข้ามาอยู่เพราะหนีภัยสงคราม เมื่อผนวกกับสภาพภูมิศาสตร์แล้ว ก็เท่ากับว่าตัดขาดจากโลกภายนอกอยู่ระดับหนึ่ง ในสภาพเช่นนี้ชุมชนก็อยู่ได้ ไม่ถูกกวาดต้อน และไม่ได้รับผลกระทบจากสงคราม ไม่มีใครทราบว่า ระบบสังคมที่ประกอบด้วยพื้นที่ทางภูมิศาสตร์ที่เอื้ออำนวย ชุมชน และความเชื่อที่ยึดโยงประสานกันเข้าได้ รวมทั้งระบบการผลิต ที่จะทำให้ผลผลิตซึ่งเป็นปัจจัยที่เพียงพอแล้วสำหรับการดำรงชีวิตนี้ จะดำเนินต่อไปในสภาพเช่นนี้นานเท่าไร หรือจะมีการเปลี่ยนแปลง

อย่างไร เพราะเหตุว่า ในที่สุด สังคมก็ไม่อาจดำรงอยู่อย่างโดดเดี่ยวได้ กล่าวคือ คนในชุมชนสังคมก็หาทางออกที่จะติดต่อกับสังคมอื่น พ่อค้า หรือคนในชุมชนอื่นๆ ก็ยอมเข้ามาเพื่อติดต่อซื้อขายแลกเปลี่ยน และโดยเหตุที่เมืองต้นอาจเป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางผ่านไปยังรอยต่อของประเทศพม่าได้ ดังนั้น ก็อาจถูกใช้เป็นเส้นทางเดินทัพ และกลายเป็นเมืองผ่านของบางวัฒนธรรม นอกจากนี้ ความเปลี่ยนแปลง

บ้านเรือนและผู้คนในเมืองต้น

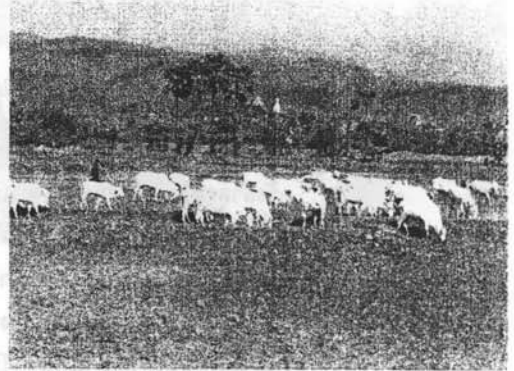
โครงสร้างของสังคมที่ถูกทำให้เกิดขึ้นจากระบบภายนอกที่สอดแทรกเข้ามา ก็เป็นสิ่งที่สำคัญที่ทำให้ระบบการดำเนินชีวิตในชุมชนเปลี่ยนแปลงไป อาจกล่าวได้ว่า ระบบการศึกษา แบบแผนชีวิตสมัยใหม่ ที่มีเครื่องอำนวยความสะดวกต่างๆ ทำให้ผู้คนในชุมชนต้องขวนขวายเพิ่มขึ้น เช่น ทำการผลิตเพิ่มขึ้น ซึ่งก็ทำให้เกิดความต้องการแรงงาน หรือปัจจัยในการผลิตเพิ่มขึ้น เช่น ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง พันธุ์พืช การพยายามเร่งพลังการผลิต เป็นไปเพื่อนำผลผลิตส่วนที่เพิ่มนี้ไปแลกเปลี่ยนกับสินค้าและบริการจากภายนอกที่หล่อไหลเข้ามา

ภูมิศาสตร์ของแหล่งผลิต กับเครือข่ายตลาดท้องถิ่น

พื้นที่ภูมิศาสตร์ที่มีศักยภาพในการผลิตมีอยู่หลากหลายในแอ่ง
เชียงใหม่-ลำพูน ผลผลิตดังกล่าวครอบคลุมถึงตั้งแต่ข้าว ลำไย ลิ้นจี่
ส้ม เมี่ยง พืชผัก การเลี้ยงสัตว์ ของป่า ไปจนถึงผลผลิตแปรรูป และ
งานหัตถกรรมต่างๆ การมีเครือข่ายตลาดในท้องถิ่น เป็นสิ่งสำคัญ
มากที่จะกระจายผลผลิตเหล่านี้ออกไป

ลักษณะเด่นของเมืองต่างๆ ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน ที่น่าสนใจ
อย่างยิ่งก็คือ ความรู้ความเข้าใจของผู้คนในเรื่องภูมิศาสตร์ และ
เศรษฐกิจของชุมชนอื่นๆ ระบบวัฒนธรรมของชุมชนที่ถักทอขึ้นจาก
ความสัมพันธ์ของหลายลุ่มน้ำ เช่น วัฒนธรรมระบบเหมืองฝาย ความ
นับถือพระธาตุ เป็นแกนสำคัญที่เชื่อมโยงบ้านเมืองในโหล่งต่างๆ เข้า
ด้วยกัน วัฒนธรรมการมีเครือข่ายหัววัดและปอยหลวง เป็นตัวอย่าง
ของวัฒนธรรมอันสำคัญหนึ่งที่ทำให้โหล่งต่างๆ เชื่อมโยงถึงกันได้' ดัง
ตัวอย่างบ้านตาลโหล่งหนึ่งในเมืองฮอด ตั้งอยู่ในหุบเขาสูงไกลจาก
เชียงใหม่ประมาณ 115 กิโลเมตร เมื่อจัดงานปอยหลวง มีหัววัดจาก
หมู่บ้านในโหล่งอื่นๆ พวกเขามาร่วมงานปอยถึง 114 หัววัด ซึ่งมี
ความหมายว่า มีชาวบ้าน พระภิกษุสงฆ์ ซึ่งเป็นตัวแทนจากหมู่บ้านอื่นๆ
ถึง 114 หมู่บ้านมาร่วมในงานนี้ ครอบคลุมถึงหมู่บ้านในเขตอำเภอฮอด
ดอยเต่า จอมทอง สันป่าตอง หางดง แม่แตง ปาย เวียงแหง เป็นต้น
การมาร่วมงานปอย หมายถึง การนำผลผลิตจากท้องถิ่นของตนมาฝาก
เป็นการแสดงน้ำใจต่อกัน โบราณเรียกว่า "ของด่อน" นอกจากนี้ยังมี
การแลกเปลี่ยนพูดคุยกันเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ของแต่ละชุมชน เช่นนี้
เท่ากับว่าทุกชุมชนสามารถรับรู้ข้อมูลการผลิตและเศรษฐกิจ หรือการ
เปลี่ยนแปลงของหมู่บ้านอื่นๆ ซึ่งไม่ใช่ข่าวสารที่หาได้ง่ายนัก

ความใกล้ชิดหรือไกลจากศูนย์กลางของเมือง คุณจะมีสำคัญ
น้อยสำหรับเครือข่ายตลาดท้องถิ่น เพราะศูนย์กลางของเมืองเป็นใจกลาง
ของระบบการค้าสมัยใหม่ รวมทั้งต้องการนำแรงงานภาคชนบทเข้ามา
เป็นส่วนหนึ่งของระบบ แทนที่จะเป็นหน่วยที่เชื่อมโยงชนบทเข้ากับ
ระบบที่ก้าวหน้า ในแง่นี้เท่ากับเป็นการส่งเสริมให้ชุมชนหันเข้าหาเขต
ภายใน เครือข่ายภายในที่ชุมชนสามารถพึ่งพาได้

โหล่งแม่เตี๊ยะ อ.จอมทอง มีภูมิศาสตร์เป็นที่ราบสูง
มีภูเขาล้อมรอบ จึงเหมาะแก่การเลี้ยงวัวปล่อย

บ้านท่าหลุก อ.จอมทอง ซึ่งตั้งอยู่ริมแม่น้ำปิง
มีการทำประมงเป็นอาชีพหลัก

ปอยหลวงบ้านตาล "คร้วตานบันล้า"

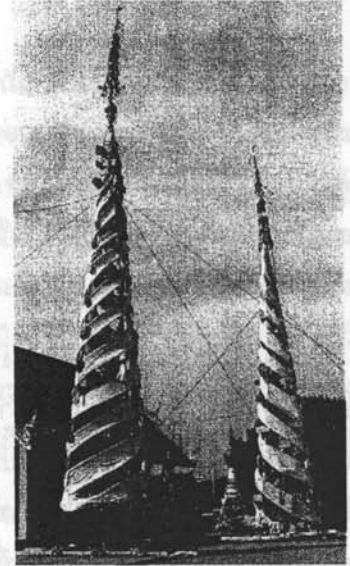
ฮีต "ปอย" เป็นฮีตที่คงทนข้ามกาลเวลาหลายพันปี ดังสมัยพญามังรายสร้างเมืองเชียงใหม่ พระองค์ก็ฉลองเมืองโดย "เหล่านปอยมโหรีสพอันใหญ่ 3 วัน 3 คืน ปุชนียวัดตุตามฮีตเก่า รอยหลังอันล่งแล้วก็หื้อปล่าว สร้างเหล่านปอยหลวงแล้ว หื้อบูชาการ (สักการะ) เทอะ"²

บ้านตาล เป็นหมู่บ้านอยู่ในหุบเขาระหว่างคอยช้างกับคอยทัพ งานปอยหลวงครั้งล่าสุดของชาวบ้านตาล อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ เมื่อต้นปี 2549 เป็นงานสมโภชพระอุโบสถ ที่สร้างขึ้นใหม่ งานปอยหลวงครั้งนี้จัดขึ้นเป็นเวลาถึง 5 วัน 5 คืน นานกว่าการจัดงานปกติที่จะจัดงานเพียง 2-3 วัน เชื่อกันว่าการทำบุญอุโบสถเป็นงานฉลองที่ใหญ่กว่าการฉลองถาวรวัตถุอื่นใด เพราะอุโบสถเป็นสถานที่สำหรับบวชสงฆ์ที่ต้องได้รับพัทธสีมา วันแรกของการงานเรียกว่า "วันดา" หรือวันเตรียมงาน ส่วนวันที่สองเป็นวันทำบุญอุโบสถ วันที่สามเป็นวัน "ทานตันคร้วตานหมวด" (หมายถึงการรวมกลุ่มบ้านเป็นหมวด และรวมกันทำตันคร้วตาน 1 หมวด ต่อ 1 ดัน) ดันคร้วตานหมวดทั้งหมด 27 หมวดจะทยอยนำเข้าไปถวายวัดในวันนี้ ส่วนวันที่สี่เป็นวันที่ "คร้วตานหัววัด" คือ ดันคร้วตานของวัดและหมู่บ้านที่มาร่วมทำบุญวันนี้ วันสุดท้ายของงานปอยหลวงบ้านตาลเป็นการตักลูกนิมิตพระอุโบสถ

ในงานปอยหลวงบ้านตาลมีการสร้าง "ตันคร้วตานบันล้า" ขึ้นตามประเพณีโบราณ ดันคร้วตานหลวงมีทั้งหมด 2 ดัน ดันแรกเรียกว่า "บันล้าผ้า" คือ ดันคร้วตานที่ตกแต่งด้วยผ้าทอที่ชาวบ้านตาลทอขึ้นมาเอง แล้วนำมาแขวนจนเต็มตัน ส่วนตันที่สองเป็นตันคร้วตานที่เรียกว่า "บันล้าคัมภีร์" เป็นตันคร้วตานที่ตกแต่งด้วยผ้าทอโบราณเต็มตัน มากกว่า 100 ชิ้น ดันคร้วตานทั้งสองสร้างขึ้นมาเป็นพิเศษ ดันหนึ่งสร้างเพื่อถวายเป็นพุทธบูชา ธรรมบูชา สังฆบูชา และถวายให้กับเกจิอาจารย์ทั้งหลาย ส่วนอีกตันหนึ่งสร้างขึ้นมาเพื่อถวายให้กับเสี้ยววัด เสี้ยวบ้าน ท้าว อ้าย เจ้านาย และเชื้อสาย

ตันคร้วตานหัววัดจากพี่น้องต่างหมู่บ้านตั้งขบวนแห่แหนเข้ามาในวัดอย่างสนุกสนาน

"ตันคร้วตานบันล้า" (ตันคร้วตานหลวง) เป็นส่วนสำคัญในพิธีปอยหลวงบ้านตาล

ชาวบ้านตาลที่ได้ล่องลับไปแล้ว วัดบ้านตาลเป็นศูนย์กลางของ 4 หมู่บ้าน (จำนวนหมวด 27 หมวด) ดังนั้นการก่อสร้างหรืองานพัฒนาวัดทุกครั้งจึงไม่มีปัญหาเรื่องแรงงาน ในงานปอยหลวงก็เช่นกัน ทั้ง 27 หมวด แบ่งหน้าที่กันเพื่อเตรียมแรงงานสำหรับใช้ในงานปอยหลวง ทุกหมวดต้องมีหน้าที่รับผิดชอบ แบ่งเป็นหมวดรับหัววัด หมวดทำอาหาร หมวดล้างจาน

งานปอยหลวงนี้มีหัววัดเข้าร่วมงาน 114 หัววัด ส่วนใหญ่อยู่ในอำเภอฮอด อำเภอคอยเต่า อำเภอลี อำเภोजอมทอง อำเภอบ้านโฮ่ง ที่รู้จักมักคุ้น และไปมาหาสู่กัน รวมถึงหัววัดของญาติพี่น้องบ้านตาลที่ไปแต่งงานอยู่ที่อื่น เช่น เมืองปาย เวียงแหง เป็นต้น

กาดแลงเมืองฮอด

เนื่องจากเมืองฮอดในปัจจุบันเป็นเมืองที่ย้ายขึ้นมาตั้งในพื้นที่สูง เพราะมีการอพยพหนีน้ำท่วม กาดแลงเมืองฮอดนี้จึงเป็นกาดที่ตั้งขึ้นใหม่ ท่าเลที่ตั้งของกาดตั้งอยู่บนถนนสายเชียงใหม่-ฮอด เส้นทางเดินทางติดต่อระหว่างฮอด ดอยเต่า อมก๋อย เมืองตืน แม่สะเรียง สินค้าของตลาดนี้จึงมีความหลากหลาย เนื่องจากการเดินทางมาค้าขายของบรรดาพ่อค้าแม่ค้า ผลผลิตจากป่าจึงเป็นสินค้าชนิดหนึ่งที่มีการค้าขายอย่างคึกคักของกาดแห่งนี้ เพราะในพื้นที่เมืองฮอดก็มีการตั้งถิ่นฐานของชาวเขา ชาวม้งในพื้นที่ก็จะนำพืชผัก หรือของป่า มาขายในกาดแห่งนี้ด้วย

ความรู้และความเข้าใจเกี่ยวกับท้องถิ่นนี้เอง ทำให้ชุมชนสามารถจัดตั้งตลาดท้องถิ่นขึ้นเป็นจำนวนมาก ณ ตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม สินค้าจากภูเขา จากที่ราบ จากแม่น้ำสายต่างๆ ถูกนำมาแลกเปลี่ยนซื้อขายกันในตลาด ตลาดของชุมชนเริ่มต้นตั้งแต่ตลาดในหมู่บ้าน ระหว่างหมู่บ้าน จนถึงตลาดที่เชื่อมโยง

ผลผลิตของหลายเมืองเข้าไว้ด้วยกัน³ การเปลี่ยนแปลงของการค้าสมัยใหม่ยังกระตุ้นความต้องการสินค้าจากเมืองมากขึ้น และกระตุ้นการค้าขาย ในแง่หนึ่งชุมชนต้องตกอยู่ในสภาพที่ต้องเร่งหาเงินเพื่อนำมาซื้อสินค้าจากเมืองเหล่านี้ แต่พร้อมๆ กันนี้ สินค้าเกษตรกรรมและสินค้าอื่นๆ ที่ชุมชนผลิตก็เริ่มมีตลาดกว้างขวางยิ่งกว่าเดิม

โหล่ง/เมือง	จำนวนตลาด
จอมทอง	30
ฮอด	17
บ้านโฮ้ง	24
ฮอด	18
อมก๋อย	1
ดอยเต่า	ใช้กาดร่วมกับฮอด
เมืองตืน	1

กาดเมืองใหม่ เป็นศูนย์รวมและเป็นตลาดในการรับซื้อสินค้า พืชผลทางการเกษตรที่ใหญ่ในเมืองเชียงใหม่ เนื่องจากกาดตั้งอยู่ในเมือง จึงมีทำเลที่เหมาะสมในการกระจายสินค้าออกสู่พื้นที่อำเภอรอบนอกของเมืองเชียงใหม่

สินค้าของกาดเมืองใหม่จะเน้นการขายส่งเป็นหลัก พืชผักเหล่านี้จึงถูกบรรจุลงในถุงอย่างเป็นสัดส่วน เพื่อเตรียมขายให้กับพ่อค้าแม่ค้าต่อไป

เมืองเชียงตุงเป็นเมืองของชนชาติไท ในปีพ.ศ.2547 ที่ทำการสำรวจภาคสนามนี้ เชียงตุงมีวันกาดหลายวันหมุนเวียน มีชาวบ้านจากทุกทิศทุกทางของเมืองมาขายสินค้าต่างๆ มากมาย ประมาณว่ามีผู้มาตลาดในวันนั้นราว 5,000 คน

ตลาดเครือข่ายระหว่างเมืองและโหล่ง

การเกิดขึ้นของตลาดเพื่อจะเชื่อมโยงการแลกเปลี่ยนซื้อขายของชุมชนบนพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่ต่างกัน จะเกิดขึ้นได้แบบไหน วิถีทางของระบบการค้าสมัยใหม่อาจคิดเรื่องนี้โดยใช้ทฤษฎีศูนย์ความเจริญ (growth pole) คือ ตั้งตลาดขึ้นในเมืองใหญ่ รวบรวมซื้อผลผลิตที่จะส่งเข้ามา แล้วกระจายผลผลิตนั้นไปยังแหล่งรับซื้อระบบค้าส่งต่างๆ เช่น ตลาดเมืองใหม่ในเชียงใหม่รับซื้อสินค้าแล้วส่งไปยังตลาดไทกรุงเทพฯ เป็นต้น ตลาดในระบบนี้สำหรับประเทศไทย เป็นตลาดการค้า ที่หน้าที่หลักของมันก็คือ ทำกำไร ที่หักจากส่วนต่างระหว่างราคาซื้อกับราคาขาย ส่วนต่างคือกำไรนี้ถูกนำไปหมุนเวียนในองค์กรของระบบตลาดที่จัดตั้งขึ้น คือ พ่อค้า นายทุน เจ้าของเงิน และระบบซื้อถูก ขายแพง ก็เป็นนิยามของตลาดชนิดนี้ไม่เคยเปลี่ยนแปลง

ทุนและการค้ำนั้น แท้จริงแล้ว เป็นส่วนหนึ่งของระบบสังคม เพราะสังคมนอกจากผลิตแล้ว ควรมีการขาย และการสะสมทุน ส่วนนี้ก็เป็นส่วนที่เสริมระบบการผลิตของสังคมให้เติบโต ก้าวหน้า ซึ่งอันที่จริงระบบเช่นนี้ก็มามีมาก่อนในประวัติศาสตร์ของชุมชน แต่ปัญหาของทุนและการค้าอยู่ที่ว่าระบบของมันควรจะมิบทบาทในพลวัตที่จะทำให้สังคมทั้งระบบพัฒนาขึ้น ในอดีตการติดต่อแลกเปลี่ยนซื้อขายเป็นการเปิดโอกาสให้หน่วยการผลิตได้พัฒนาความสามารถเฉพาะทางจนสร้างสินค้า และบริการขึ้นมาได้ส่งผลให้ระบบทั้งหมดก้าวหน้าขึ้น แต่ทว่า ระบบตลาดและการค้าในปัจจุบันที่กล่าวมา กลับมีบทบาทในพลวัตในทางตรงข้ามคือ ทำให้ผู้ผลิตยากจนลง ผู้บริโภคได้บริโภคผลผลิตที่มีมาตรฐานต่ำลง ส่วนที่เติบโตคงมีเพียงส่วนเดียว คือ ส่วนพ่อค้า และทุน

วิถีทางของตลาดเครือข่ายในชุมชนท้องถิ่น เป็นไปในอีกแนวทางหนึ่งที่แตกต่างออกไป ชุมชนท้องถิ่นคุ้นเคยกับวัฒนธรรมการมีตลาดเช้า ตลาดเย็น และตลาดนัด มาช้านาน โดยเฉพาะตลาดนัดเป็นตลาดที่มีอยู่ในรัฐไททุกกลุ่ม ชาวบ้านเรียกวันที่ผู้คนจะพากันมาซื้อขายในตลาดในวันนั้นว่า "วันกาต" ภูมิปัญญาและความชำนาญในเรื่อง "วันเข้ากาต" นั้น ทำให้ระบบชนิดนี้จัดตั้งขึ้นได้ง่าย

รัตนพร เศรษฐกุล สรุปว่า "การค้าในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน สมัยจารีตไม่ได้เปลี่ยนแปลงไปมากนัก มาจนถึงพุทธศตวรรษที่ 25 นักเดินทางตะวันตกจึงยังได้เห็นภาพตลาดที่คล้ายคลึงกับตลาดเดิม กล่าวคือ

"ผู้หญิงทำการค้าขายเองทั้งหมด ทุกคนนั่งบนพื้นมีตะกร้าวางอยู่ข้างๆ บางครั้งจะเอาของในตะกร้าออกมาวางเรียงรายบนใบตองตึง สินค้าที่สำคัญที่ซื้อขายมักเป็นของกินของใช้ เช่น ผลไม้ และผัก ยาสูบ หมาก มะนาว ปลาแห้ง ปลาเค็ม ปลาร้า ซึ่งมีกลิ่นฉุน เนื้อควาย หนังควาย ก็เป็นที่นิยมรับประทาน... เหยื่อซึ่งพวกลาวชอบมาก ขี้ผึ้ง และฝ้าย เครื่องปั้นดินเผา มีหม้อ ไห เหยือก ซึ่งค่อนข้างเปราะบาง จนเกือบแตกเวลาจับต้อง นอกจากนี้มีดอกไม้จำนวนมาก"⁴

ชุมชนในโหล่งเมืองทั้งหลาย ได้ใช้ความรู้เรื่อง "วันเข้ากาต" มาจัดตั้งตลาดเครือข่ายของท้องถิ่นขึ้น ตลาดแล้วตลาดเล่า ความสัมพันธ์กันในระบบวัฒนธรรมทำให้ชาวเมืองวันกาตขยายออกไปได้ง่าย สินค้าจากถิ่นต่างๆ ที่อยู่ใกล้กันเหมาะสม ย่อมถูกเคลื่อนย้ายเข้ามาซื้อขายกันในตลาด โดยสอดคล้องกับฤดูกาลของผลผลิต และตอบสนองต่อรสนิยมการบริโภคของท้องถิ่น

กาตของโหล่งบ้านโฮ้ง

กาต พื้นที่สร้างสรรค์ทางสังคม สินค้าจากแหล่งผลิตต่างๆ จะถูกนำมาซื้อขาย แลกเปลี่ยน หมุนเวียน ในตลาด เกิดเป็นความสัมพันธ์ เชื่อมโยงของคนในพื้นที่โหล่งต่างๆ

กาตของโหล่งเมืองฮอด

ลักษณะเด่นของตลาดชนิดนี้ ก็คือ

1. สินค้าของท้องถิ่นถูกผลิตขึ้นมาด้วยความเข้าใจระหว่างผู้ผลิต ผู้ขาย และผู้บริโภค เป็นเครือข่ายของกลุ่มชนผู้ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอยู่ก่อน ตลาดมีจุดประสงค์เพื่อกระจายแลกเปลี่ยนผลผลิตที่เป็นจุดแข็ง หรือล้นเกินของแต่ละแห่ง เพื่อหล่อเลี้ยงสังคมที่เกาะเกี่ยวขึ้นมาบนลุ่มน้ำเดียวกัน

2. ตลาดเครือข่ายมุ่งขายสินค้าให้แก่ชาวบ้าน ผู้ขายส่วนใหญ่แม้จะเป็น "แม่ค้า พ่อค้า" แต่ก็ยังเป็นชาวบ้าน โลกทัศน์ด้านการค้าของชาวบ้านไม่ใช่การค้าเพื่อการค้า ไม่ใช่การสะสมทุน เพื่อพัฒนาเป็นองค์กรจัดตั้งทางการค้า แต่เป็นการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตเพื่อค้าจุน เผลี่ย และกระจายผลผลิตไปในพื้นที่ที่ขาดแคลนหรือล้นเกิน

กาดนัดบ้านเวียง กิ่งอ.เวียงหนองล่อง จ.ลำพูน

กาดนี้มีอายุ 120 ปีแล้ว สิ่งเปลี่ยนแปลงไปคือ จำนวนพ่อค้าแม่ค้าที่เพิ่มขึ้น สินค้ามีหลากหลายเพิ่มขึ้น สภาพของตลาดเปลี่ยนไปเล็กน้อยคือ ก่อสร้างด้วยอาคารถาวร แต่ผู้ขายสินค้าส่วนมากก็ยังคงเป็นชาวบ้าน เป็นลูกหลานเครือญาติของชาวไร่ชาวนา รายได้จากการขายช่วยให้ครอบครัวดีขึ้นบ้าง แต่ไม่ได้เปลี่ยนไปเป็นชนชั้นใหม่ ส่วนชาวไร่ชาวนาผู้ส่งสินค้าให้แก่ตลาดนี้ยังคงอยู่ในวิถีชีวิตที่เกือบกงเดิม

3. ตลาดเครือข่าย แม้ว่าเคลื่อนไหวตามหลักอุปสงค์อุปทาน แต่กล่าวโดยรวมแล้ว ราคาสินค้าที่ผลิตเองในท้องถิ่นเปลี่ยนแปลงน้อย เพราะผู้ผลิตทราบดีว่า ชุมชนไม่มีกำลังซื้อมากพอที่จะยอมรับราคาที่เปลี่ยนแปลงไปตามดัชนีราคาของตลาดที่แท้จริง ดังนั้น ผู้ขายผลผลิตจากต้นทางจนถึงปลายทางจำเป็นต้องแบกรับต้นทุนที่เพิ่มสูงขึ้น และนี่ก็เป็นสาเหตุสำคัญที่ตลาดท้องถิ่นยืนอยู่ได้ หมายความว่า ระบบตลาดชนิดนี้ยอมแบกรับผลจากปัญหาเงินเฟ้อเอาไว้

4. ตลาดเครือข่ายในลักษณะนี้ อาจจะเรียกว่าเป็นตลาดในอุดมคติ กล่าวคือ ไม่ได้ทำหน้าที่อย่างอื่นนอกจากการแลกเปลี่ยน แต่เมื่อคำนึงถึงว่า ระบบชุมชนสังคมจะต้องมีการพัฒนาก้าวหน้า กล่าวคือ ต้องมีความก้าวหน้าทางการผลิต ก็หมายความว่า ในระบบการผลิตเอง ต้องมีการสะสมส่วนเกินของการผลิต ในด้านหนึ่งก็คือ เกิดมูลค่า ในอีกด้านหนึ่งก็คือ เปิดโอกาส (เวลา) ให้ผู้ผลิตได้มีการสร้างความรู้ ความเข้าใจ และคิดค้นผลิต หรือประดิษฐ์สิ่งใหม่ๆ คิดค้นกระบวนการที่จะช่วยยกระดับการผลิต ความก้าวหน้าในขั้นตอนดังกล่าวนี้จะต้องการระบอบจัดการทางสังคมที่มากกว่าการผลิตและการแลกเปลี่ยนพื้นฐาน ปัญหานี้ เป็นประเด็นสำคัญที่จะต้องศึกษากันต่อไป

กล่าวโดยสรุป ตลาดเครือข่ายชนิดนี้ แม้จะตอบสนองต่อความต้องการของท้องถิ่น แต่ก็ยังไม่สามารถแบกรับหน้าที่ที่จะเป็นพลวัตผลักดันให้สังคมก้าวขึ้นไปสู่ระดับการพัฒนาความรู้ และเทคโนโลยี ที่จะช่วยยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนให้ก้าวหน้ากว่านี้ได้

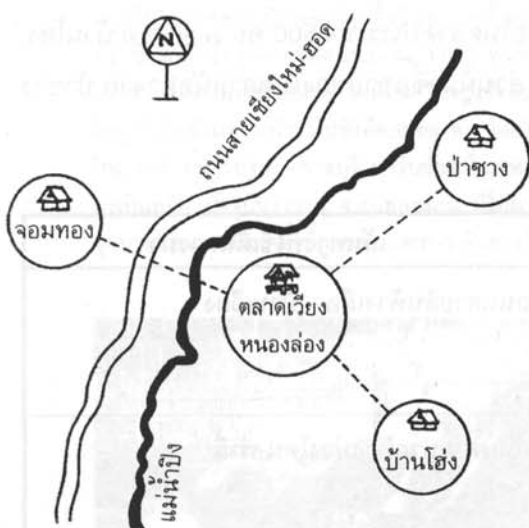
ดินหอมจากจอมทองและเวียงหนองล่อง ยังคงใช้แรงงานคนในการคัดแยก ทำความสะอาด จนถึงขั้นตอนของการจำหน่าย เทคโนโลยีแทบไม่มีบทบาทในการผลิตสินค้าเหล่านี้

5. ในตลาดหรือพื้นที่ซึ่งใช้สำหรับการซื้อขายแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนผู้ผลิตกับผู้ผลิตนั้น ในสถานการณ์ปัจจุบันนี้ ยังมีสินค้าและผลิตภัณฑ์อีกประเภทหนึ่งที่มาจากระบบการผลิตแบบอุตสาหกรรม สินค้าและผลิตภัณฑ์เหล่านี้แทรกตัวเข้ามาใช้พื้นที่ซ้อนทับลงบนพื้นที่ของตลาดท้องถิ่น ดังนั้น ในสถานการณ์ที่เป็นอยู่ หรือในพื้นที่ที่เรียกว่า ตลาดท้องถิ่นปัจจุบัน จึงไม่ได้มีแต่กิจกรรมที่จะเกื้อหนุนการผลิตของเศรษฐกิจท้องถิ่นอย่างเดียว แต่ยังมีกิจกรรมในด้านตรงข้ามที่จะดูดซับส่วนเกิดของผลผลิตชุมชนออกไปด้วย

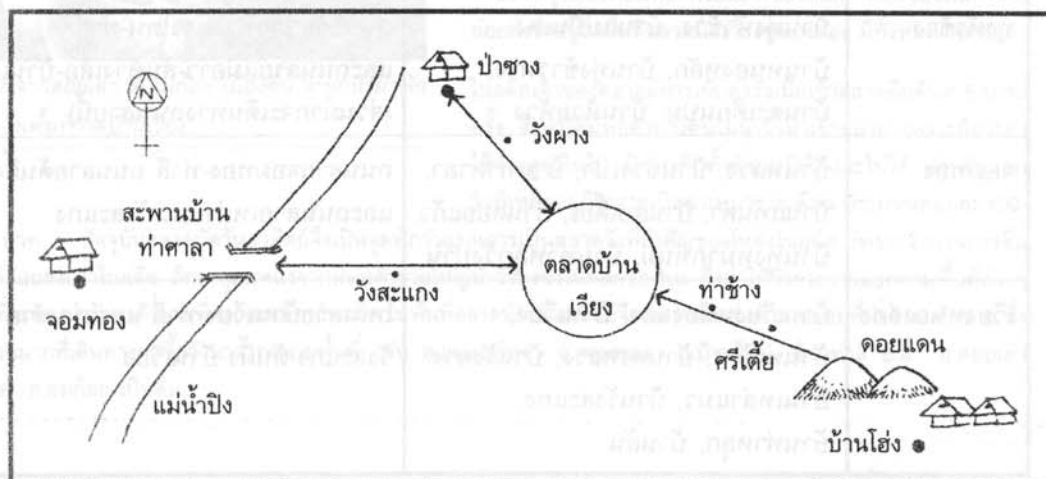

สินค้าอุตสาหกรรมในตลาดนัดบ้านเวียงหนองล่อง

เครือข่ายตลาดท้องถิ่น : กาดบ้านเวียง

โหล่งสำคัญ 3 โหล่ง คือ จอมทอง ป่าช้าง และบ้านโฮ้ง เป็นโหล่งที่แยกออกจากกันโดยแม่น้ำและสันคอย ทั้งสามโหล่งเป็นแหล่งผลิตข้าว ปลา กระเทียม หอมแดง พริก ถั่วเหลือง และพืชผักตลอดจนอาหารแปรรูปต่างๆ ผู้คนในโหล่งทั้งสามนี้ได้พัฒนาเครือข่ายการซื้อขายแลกเปลี่ยนกันจนในที่สุดเกิดตลาดเครือข่ายขึ้น เรียกว่า กาดบ้านเวียง ตั้งอยู่ ณ จุดกึ่งกลางของเมืองทั้งสามที่กึ่งอ.เวียงหนองล่อง การแลกเปลี่ยนซื้อขายค่อยๆ ขยายตัวขึ้นราวปี พ.ศ.2480 จนบัดนี้มีผู้ค้ามากกว่า 500 ราย เฉพาะพ่อค้าวัวรายใหญ่ที่ค้าวัวจำนวนตั้งแต่ 200-300 ตัว มีอยู่ 3 ราย และผู้ค้ารายย่อยจำนวน 35 คน จาก 16 คอก บางครั้งจึงเรียกกาดบ้านเวียงว่า "กาดจัว"

กาดนัดบ้านเวียง

กาดนัดบ้านเวียง หรือกาดวันอาทิตย์ (กาดติด) ตั้งอยู่ที่ บ้านเวียงหนองล่อง ต.วังผาง กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง จ.ลำพูน บนถนนสายเวียงหนองล่อง-ท่าลี่ ห่างจากปากทางท่าลี่ประมาณ 5 กม. ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงเรียกชื่อตลาดนี้อีกชื่อว่า "กาดบ้านเวียง" ตลาดนัดนี้จะติดตลาดกันในวันอาทิตย์ของทุกสัปดาห์ ผู้ตั้งตลาดนี้คือ พ่อหลวงหน่อ คนบ้านเวียง ตลาดนี้มีอายุมากกว่า 90 ปี ในอดีตพื้นที่ตลาดเป็นไร่สวนปลูกพริก ปลูกถั่ว และพืชสวนต่างๆ ของชาวบ้านเวียง ทิศตะวันออกติดกับป่า ทิศตะวันตกและทิศเหนือติดกับบ้านเวียงหนองล่องส่วนทิศใต้ติดกับป่าช้าบ้านเวียงหนองล่องเริ่มแรกเป็นเพียงตลาดเล็กๆ มีพื้นที่ประมาณ 1 ไร่ ปัจจุบันมีการขยายพื้นที่ตลาดออกไปจนมีพื้นที่ประมาณ 70-80 ไร่

กาดบ้านเวียงเริ่มต้นตั้งแต่เช้ามืด จนถึงเวลาเที่ยงวัน ในวันเข้าตลาดแต่ละครั้งคาดว่าจะมีเงินหมุนเวียนอย่างน้อย 1,000,000 บาท มีแม่ค้าที่เข้ามาค้าขายในตลาดประมาณ 500 คน มาจาก อ.บ้านโฮ้ง, อ.จอมทอง, กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง, อ.ป่าซาง, อ.ดอยสะเก็ด ส่วนผู้มาซื้อขายของในตลาดนัดมาจาก ป่าซาง บ้านโฮ้ง ท่งหัวช้าง จอมทอง เวียงหนองล่อง

อำเภอ	หมู่บ้านที่เดินทางมากาดบ้านเวียง	เส้นทางที่ใช้เดินทางมา
ป่าซาง	บ้านแซม, บ้านไร่แดง, บ้านหนองเจือก, บ้านดอนตอง, บ้านดอน, บ้านป่าดาส, บ้านสะปึ่ง ฯลฯ	ถนนสายสันห้างเสือ - บ้านเวียง
บ้านโฮ้ง	บ้านม่วงโดน, บ้านหล่ายแก้ว, บ้านโป่งทุ่ง, บ้านดอยแดน, บ้านศรีเตี้ย, บ้านหม้อ, บ้านหนองปลาสะวาย, บ้านหนองเขียด, บ้านเหล่ายาว ฯลฯ	ถนนสายปากทางม่วงโดน-ท่าลี่
ท่งหัวช้าง	บ้านท่งหัวช้าง, บ้านแม่ปันแดง, บ้านหนองหลัก, บ้านทุ่งข้าวหาง, บ้านตะเคียนปม, บ้านห้วยห้าง	ถนนสายปากทางม่วงโดน-ท่าลี่ และถนนสายแม่อาว-สันห้างเสือ-บ้านเวียง (ส่วนมากจะเดินทางถนนสายนี้)
จอมทอง	บ้านหลวง, บ้านข่วงเปา, บ้านท่าศาลา, บ้านแท่นคำ, บ้านสบเตี๊ยะ, บ้านดอยแก้ว, บ้านทุ่งหมากหนุ่ม, บ้านท่าหลุกวังปาน	ถนนสายจอมทอง-ท่าลี่ ถนนสายต้นฝิ่ง-วังสะแกง และถนนสายเหล่าแมว-วังสะแกง
เวียงหนองล่อง	บ้านเวียงหนองล่อง, บ้านเวียง, บ้านท่าช้าง, บ้านดงหลวง, บ้านวังผาง, บ้านเหล่าแมว, บ้านวังสะแกง, บ้านท่าหลุก, บ้านสัน	ถนนสายบ้านเวียง-ท่าลี่ และถนนสายวังสะแกง-ต้นฝิ่ง-บ้านเวียง

ตลาดนัดวันอาทิตย์นอกจากจะเป็นตลาดเครือข่ายของการหมุนเวียนสินค้าแล้วยังเป็นที่รู้จักของคนในพื้นที่ใกล้เคียงใหม่-ลำพูน ตอนล่าง ว่าเป็นตลาดวัว หรือ "กาดวัว" เนื่องจากในอดีตตลาดนี้ถือว่าเป็นศูนย์รวมการซื้อขายวัวใหญ่ที่สุด โดยส่วนมากจะเป็นวัวจากประเทศพม่าเข้ามาซื้อขายที่นี่ ซึ่งชาวบ้านจะเรียกว่า "วัวจ๊าบ" โดยมีพ่อค้าจาก บ้านดงหลวง บ้านเวียง บ้านเวียงหนองล่อง บ้านคันมั่ง บ้านเหล่าแมว กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง เดินทางเข้าไปซื้อวัวที่ บ้านในสอย บ้านห้วยผา จ.แม่ฮ่องสอน เนื่องจากมีการซื้อขายกันง่ายกว่าที่อื่น นอกจากนี้ก็มีพ่อค้าจากพื้นที่อื่นๆ รับซื้อวัวในท้องถิ่นของตนเพื่อนำวัวมาขายยังตลาดนัดแห่งนี้ เช่น พ่อค้าจากเมืองตืน อ.อมก๋อย ก็รับซื้อวัวจากเมืองตืน และเข้าไปซื้อวัวพม่าเหมือนกัน แล้วนำวัวมาขายที่ตลาดนัดแห่งนี้ แต่ปัจจุบันการซื้อขายวัวที่ตลาดนัดแห่งนี้เปลี่ยนไป และมีการแตกกลุ่มพ่อค้าเป็น 2 กลุ่มอย่างเด่นชัด คือ พ่อค้ารายใหญ่ และพ่อค้ารายย่อย

ถนนสายเหล่าแมว-วังสะแกง ถนนเชื่อมระหว่างเมืองจอมทองกับกาดบ้านเวียง

พ่อค้ารายใหญ่ มีอยู่ประมาณ 3-4 คน พ่อค้านี้จะเติบโตมาจากพ่อค้ารายย่อยคือเริ่มมีการค้าขายวัวที่ตลาดนัดเช่นเดียวกัน แต่เมื่อฐานะดีขึ้นก็จะซื้อที่ดินแล้วทำเป็นคอกวัวของตนเองไว้ ส่วนการซื้อขายวัวก็จะติดต่อซื้อขายวัวจากฝั่งประเทศพม่าเป็นหลัก โดยซื้อวัวเข้ามาครั้งละหลายๆ ประมาณ 200-300 ตัว ซึ่งสถิติที่ซื้อวัวมากที่สุดประมาณ 3,000 ตัว/ครั้ง ช่วงที่ค้าขายวัวกันมากที่สุดคือช่วงเดือน ธันวาคม-เมษายน เนื่องจากช่วงนี้มีงานเทศกาลมาก ไม่มีฝน วัวจะแข็งแรง และวัตถุดิบที่ใช้เป็นอาหารวัวก็หาง่ายและมีจำนวนมาก เมื่อพ่อค้ารายใหญ่ซื้อวัวเข้ามาก็จะนำวัวไปขังที่คอกของตน โดยไม่นำวัวไปขายที่ตลาดนัดวันอาทิตย์เหมือนเช่นเมื่อก่อน และจะมีลูกค้ารายใหญ่จาก จ.นครปฐม จ.ราชบุรี มารับซื้อวัวโดยเหมาทั้งหมด พ่อค้ารายใหญ่นี้จะไม่มีการขายวัวปลีก จะเน้นการขายเหมาทั้งฝูงเป็นหลัก ปัจจุบันวัวจาก จ.แม่ฮ่องสอน มีไม่มากเหมือนสมัยก่อน และราคาวัวที่แพงขึ้น ทำให้พ่อค้าเหล่านี้ไปซื้อวัวทางขุนยวมแทน เพราะราคาที่ถูกลง และการเดินทางที่ง่ายขึ้น

วัวที่มาจากดอยเต่า ลี้ อมก๋อย เมืองตืน จะถูกนำมาพักที่คอกในพื้นที่กาดบ้านเวียง

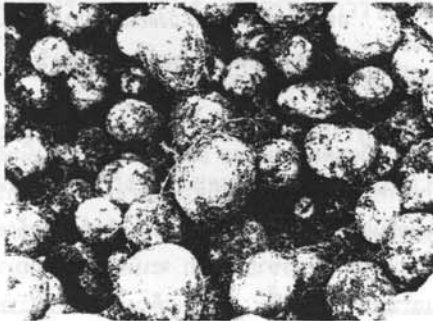
พ่อค้ารายย่อย เป็นพ่อค้าที่กำลังทรัพย์ซื้อขายน้อยกว่าพ่อค้ารายใหญ่ แหล่งที่ไปรับซื้อวัวส่วนมากจะอยู่ในท้องที่และพื้นที่ต่างอำเภอ เช่น ดอยเต่า เมืองตืน อมก๋อย ลี้ เติ่น จึงเรียกว่าเหล่านี้นว่า "วัวคอย" พ่อค้ารายย่อยที่นำวัวมาค้าขายที่ตลาดนัดแห่งนี้เป็นคนจากบ้านเวียง บ้านดงหลวง บ้านวังหมื่น บ้านห้วยบันจ้อย บ้านหนองล่อง บ้านสบเตี๊ยะ การซื้อขายวัว ถ้าเป็นวัวพื้นเมืองราคาอยู่ที่ตัวละ 3,000-5,000 บาท วัวพันธุ์ราคาอยู่ที่ตัวละประมาณ 10,000 บาท พ่อค้ารายย่อยจะมีคอกวัวของตนเองหรือร่วมหุ้นกับเพื่อนในการเป็นเจ้าของคอก คอกของพ่อค้ารายย่อยที่เช่าอยู่ในพื้นที่ตลาดนัดเวียงหนองล่อง มีทั้งหมด 16 คอก

ในอดีตเจ้าของตลาดมีการเก็บค่าวัวเมื่อเข้าตลาดคือตัวละ 5 บาท/ครั้ง จึงทำให้มีพ่อค้าบางคนไม่นำวัวมาเข้าตลาด เพราะถือว่าค่าใช้จ่ายสูงเกินไป มีการเก็บทั้งที่ขายวัวได้และไม่ได้ สำหรับคอกวัวที่เหลืออยู่ก็จะจ่ายเป็นค่าเหมารายเดือน ประมาณคอกละ 100-

120 บาท ปัจจุบันตลาดนัดวันอาทิตย์จึงเป็นจุดพักวัวแทนการเป็นตลาดวัวที่สำคัญของโหล่งในอดีต เพราะจำนวนการซื้อขายน้อยลงกว่าในอดีต อีกเหตุผลหนึ่งจากที่พ่อค้ารายใหญ่นำวัวลงขังในคอกของตน จึงทำให้วัวกระจายออกตามพื้นที่ต่างๆ แทนที่จะต้องนำวัวมาค้าขายที่ตลาดเหมือนในอดีต ในพื้นที่ตลาดนัดวันอาทิตย์จึงพบว่า เป็นพ่อค้ารายย่อยที่นำวัวมาค้าขาย ซึ่งคนส่วนมากที่เดินทางมาซื้อวัวมาจากหลายพื้นที่ เช่น อ.แม่สะเรียง อ.จอมทอง อ.บ้านโฮ้ง บ้านท่าลี่ อ.ลี้ อ.ดอยเต่า อ.ฮอด อ.อมก๋อย เป็นต้น

"ขอเข้เห็ด" เครื่องมือหาเห็ดถอบ

เห็ดถอบเห็ดยอดนิยมของคน
ในแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน

อำเภอ	จำนวนดอยที่รู้จัก
จอมทอง	86
ลี้	61
บ้านโฮ้ง	24
ฮอด	64

เห็ดเผาะเมืองลี้ : ผลผลิตจากป่าเขตร้อน

เห็ดเผาะ (ชื่อภาคกลาง) เห็ดถอบ (ชื่อภาคเหนือ, ภาคอีสาน) เห็ดเหียง (ภาคตะวันออก) เห็ดถอบพบว่ามีเขตการกระจายพันธุ์ในประเทศไทยทั่วทุกภาคยกเว้นภาคใต้ และมีมากทางภาคเหนือ โดยเกิดที่ชั้นใต้ดินคล้ายเห็ดโคน เห็ดชนิดนี้จะฝังอยู่ใต้ดินในป่าเต็งรัง ขึ้นเป็นดอกเดี่ยวกระจายเป็นกลุ่มใหญ่ในป่าแพะ ป่าเต็งรัง เห็ดพบมากในช่วงต้นฤดูฝน ประมาณเดือนพฤษภาคม เห็ดถอบมีลักษณะดอกเห็ดเป็นก้อนสีขาวหม่นกลม ขนาด 20-40 มิลลิเมตร ดอกเห็ดอ่อนนิยมนำมารับประทาน แต่ดอกแก่ไม่นิยมนำมารับประทาน เพราะจะเหนียวเคี้ยวยาก⁵ เมื่อชาวบ้านเดินทางไปหาเห็ดถอบจะต้องใช้เครื่องมือในการขุดหาตามผิวดินเพื่อหาเห็ดถอบ เรียกเครื่องมือนี้ว่า "ขอเข้เห็ดถอบ" อาจเป็นเครื่องมือที่ทำด้วยไม้ หรือเหล็กก็ได้

เขตเมืองลี้เป็นพื้นที่หนึ่งที่ชาวบ้านเดินทางเข้าไปเก็บเห็ดถอบเกือบทุกพื้นที่ เช่น ห้วยแม่ลอง, ห้วยแม่แวน, ดอยแม่จันฮาว, ดอยห้วยม้า, ดอยบะคำขวาง, ดอยผาแดง, ดอยเหล็ยม, ห้วยมุ่น, ห้วยโต้ม, ดอยแม่หว่าง, ห้วยทรายขาว เป็นต้น ราคาเห็ดในช่วงแรกๆ มีราคาสูง โดยราคาดลิตรละ 130-150 บาท แต่พอเห็ดเริ่มแก่ราคาเห็ดก็จะถูกลงเหลือราคาดลิตรละ 40-50 บาท ช่วงที่เห็ดถอบออกในตอนแรกๆ นี้จะมีพ่อค้าคนกลางเดินทางเข้าไปรับซื้อเห็ดถึงแหล่ง แล้วนำเห็ดไปขายต่อยังตลาดเทศบาลเมืองลี้ ซึ่งระหว่างนี้อาจมีพ่อค้าคนกลางมารับเห็ดซื้อเห็ดต่อ เพื่อนำไปขายยังตลาดอื่นที่ไกลออกไป เช่น ตลาดเมืองใหม่ จ.เชียงใหม่, ตลาดหนองดอก จ.ลำพูน, ตลาด จ.ลำปาง, ตลาด จ.พะเยา ซึ่งเห็ดถอบที่นำออกไปขายยังตลาดต่างๆ นั้นเป็นทั้งเห็ดที่ออกในพื้นที่ อ.ลี้ และเป็นเห็ดที่พ่อค้าคนกลางชาวลี้เดินทางไปรับซื้อมาจากอ.ฮอดอ.แม่สะเรียง จ.แม่ฮ่องสอน

แผนที่แสดงตลาดนัด และตลาดสำคัญในพื้นที่

พื้นที่การผลิตทุกแห่งที่เกิดขึ้นย่อมหาทางเชื่อมโยงกัน แต่ความสำเร็จที่จะเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายที่เหมาะสม สืบทอดได้ ก็ไม่ใช่สิ่งที่เกิดขึ้นง่ายนัก ด้วยเหตุนี้ เศรษฐกิจบางท้องถิ่นจึงไม่เติบโต ชะงักงัน หรือถึงขั้นสลายตัวไป แต่กรณีของพื้นที่ตอนใต้ของแอ่งเชียงใหม่-ลำพูน แตกต่างออกไป กล่าวคือ ตลาดเครือข่ายของชุมชน ทำนองเดียวกับภาคบ้านเวียงนี้ ได้ถูกจัดตั้งขึ้นและกระจายอยู่ตามตำแหน่งต่างๆ บนพื้นที่ที่เหมาะสมลงตัว สามารถเชื่อมโยงพื้นที่การผลิตต่างๆ เข้าด้วยกันได้สำเร็จ ช่วยกระตุ้นให้การผลิตและการแลกเปลี่ยนขยายตัวออกไป

ตารางแสดงตลาด ที่ตั้ง และเครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้องกับระบบตลาด

รายการตลาดที่เป็นเครือข่ายการค้าท้องถิ่น	ที่ตั้ง	เครือข่ายชุมชนที่เกี่ยวข้อง
ภาคเสาร์	สันป่าตอง	หางดง จอมทอง ลำพูน ฮอด บ้านโฮ้ง ป่าซาง ดอยหล่อ
ภาคตัด	เวียงหนองล่อง	จอมทอง บ้านโฮ้ง ป่าซาง เวียงหนองล่อง ดอยหล่อ
ภาคผัด	จอมทอง	ฮอด จอมทอง บ้านโฮ้ง เวียงหนองล่อง
ภาคพุท	อมก๋อย	ยางเปียง นาเกียน อมก๋อย
ภาคนัดลี	ลี	ลี ดอยเต่า
ภาคศุภร์	จอมทอง	จอมทอง ฮอด ดอยเต่า

เส้นทางท้องถิ่น

เมื่อเราวางแผนที่ออก จุดแสดงตำแหน่งและเส้นที่ลากไปบนแผนที่นั้น มีผลต่อความคิดของเรา ตำแหน่งที่ระบุว่าเป็นอำเภอ และจังหวัด ทำให้เกิดภาพความคิดว่า น่าจะเป็นพื้นที่สำคัญที่ชุมชนตั้งบ้านเรือนอยู่หนาแน่น การลากเส้นเชื่อมโยงอำเภอและจังหวัดเหล่านี้เข้าด้วยกันด้วยถนนสายหลัก ก็ตอกย้ำให้เกิดภาพความเข้าใจไปว่า มีโครงข่ายความสัมพันธ์เชื่อมโยงของชุมชนและผู้คน ไปตามถนนสายเหล่านั้นที่แผนที่ได้เชื่อมโยงไว้จริงๆ แต่แท้ที่จริงแล้ว แผนที่นั้นเป็นแต่เพียงเทคนิคสมัยใหม่ในการเชื่อมโยงพื้นที่ที่กำหนดขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายบางประการ ซึ่งไม่ได้แทนที่ความเป็นจริงของการครอบครองตำแหน่งบนพื้นที่ และวิธีการเชื่อมโยงถึงกันของชุมชนต่างๆ เสมอไป

ถนนสายหลัก (ซูเปอร์ไฮเวย์) นั้น มักถูกสร้างขึ้นโดยมีจุดมุ่งหมายสำคัญคือ ใช้เป็นเส้นทางเชื่อมโยงเมืองที่ทันสมัย เชื่อมโยงเข้าไปยังพื้นที่การผลิตที่ล้ำเลิศผลผลิตของชุมชนออกสู่ตลาดในเมืองใหญ่ และเมืองหลวง หรือไม่ก็เป็นเส้นทางเพื่อ "ความมั่นคง" ดังนั้น เส้นที่เชื่อมโยงอำเภอและจังหวัดบนแผนที่จึงกำหนดความหนาบางตามลำดับความสำคัญที่สอดคล้องกับแนวทางไปสู่ความทันสมัย และความมั่นคงมากกว่า กล่าวในแง่หนึ่ง แผนที่จึงมีลักษณะทางการเมือง และตอบสนองจุดมุ่งหมายของรัฐ

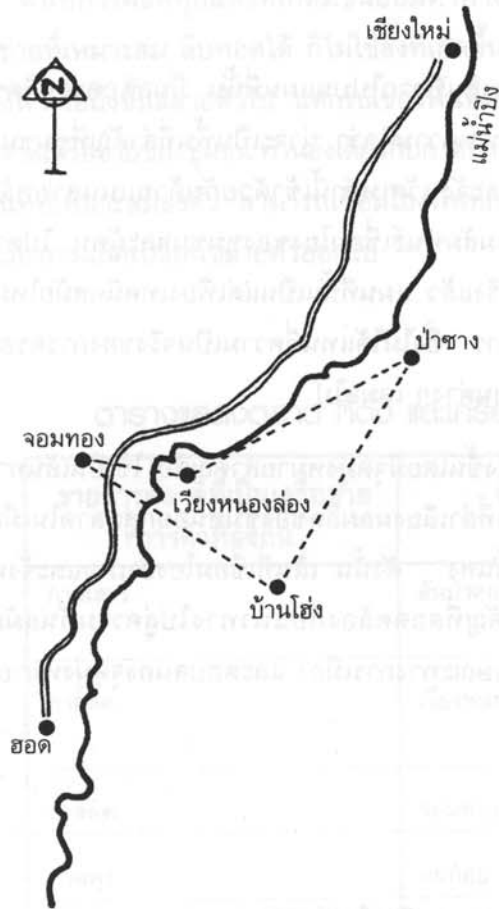

ถนนสายเชียงใหม่-ฮอด

ถนนสายเชียงใหม่-ฮอด เป็นถนนซูเปอร์ไฮเวย์ที่เชื่อมระหว่างเชียงใหม่กับฮอด และเชื่อมออกไปสู่เส้นทางแม่สะเรียงและแม่ฮ่องสอน ลำดับของชุมชนบนถนนสายนี้ ถ้าเริ่มจากเชียงใหม่จะได้ดังนี้คือ

เชียงใหม่ → หางดง → สันป่าตอง → ดอยหล่อ → จอมทอง → ฮอด

การลำดับเส้นทางเช่นนี้ ก็อาจทำให้เข้าใจว่า เส้นทางนี้ก็คือเส้นทางที่ชุมชนเหล่านี้ใช้ในการติดต่อกัน ถ้าจะเกิดมีเครือข่ายการค้า ก็น่าจะเกิดขึ้นบนถนนสายนี้เป็นสำคัญ แต่ในความเป็นจริงการเดินทางของคนเรา ไม่ได้เริ่มจากเชียงใหม่ อาจเริ่มมาจากลี่ บ้านโฮ้ง อมก๋อย เป็นต้น เรามักถูกครอบงำจากแผนที่ที่ใช้เมืองใหญ่เป็นจุดตั้งต้น

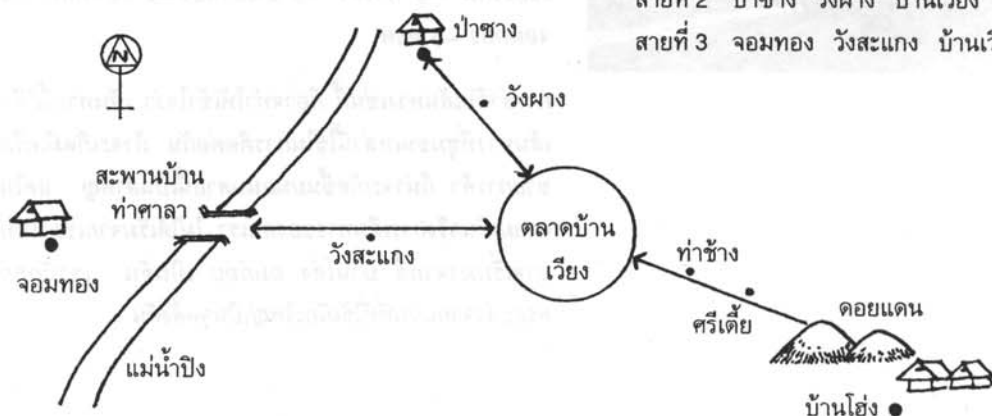
เส้นทางท้องถิ่น

ในความเป็นจริง ความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนแตกต่างออกไปจากแนวดถนน

ชุมชนจอมทองดังในภาพนี้ ไม่ได้มีความสัมพันธ์กับเมืองตามสายทางถนน แต่กลับมีความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับป่าซาง บ้านโฮ้ง และเวียงหนองล่อง มานาน โดยไม่เกี่ยวกับถนนเชียงใหม่-ฮอด จะมีหรือไม่

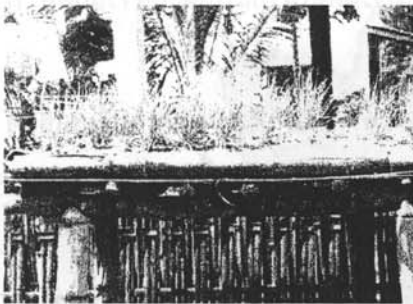
เส้นทางน้ำและเส้นทางเกวียนที่ชุมชนใช้ติดต่อกัน ประกอบด้วย 3 เส้นทาง ดังนี้

- สายที่ 1 บ้านโฮ้ง ศรีเตี้ย ท่าช้าง บ้านเวียง
- สายที่ 2 ป่าซาง วังผาง บ้านเวียง
- สายที่ 3 จอมทอง วังสะแกง บ้านเวียง

บ้านเรือนของชาวยอง เมืองยอง
ประเทศพม่า

กระบะปลูกหอมบัวสำหรับใช้บริโภค
ของชาวยอง เมืองยอง ประเทศพม่า

หอมแดงบ้านโฮ่อง :

เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมที่ส่งสินค้าออกได้

เป็นที่ทราบกันดีว่า หอมแดง หรือหอมบัวพันธุ์พื้นเมืองนั้น ปลูกกันแพร่หลายมากที่บ้านโฮ่อง จังหวัดลำพูน ในประวัติความเป็นมาของชาวนบ้านโฮ่อง (ส่วนมากเป็นชาวยอง) ใช้หอมแดงเป็นส่วนประกอบสำคัญในอาหารชนิดต่างๆ ชาวยองจึงนิยมปลูกหอมแดงไว้เป็นแปลงเล็กแยกออกมาจากการปลูกพืชอื่นๆ โดยการยกฐานขึ้นสูงประมาณ 1 เมตร เพื่อให้ดูแลดินให้สมบูรณ์ได้ง่าย และมีการระบายน้ำดี ป้องกันไม่ให้ไก่ที่เลี้ยงไว้มารบกวน รวมทั้งง่ายต่อการเก็บมาประกอบอาหาร

เมื่อชาวยองย้ายเข้ามาอยู่ในลำพูน รวมทั้งบ้านโฮ่อง ก็ยังคงสืบทอดการปลูกหอมอยู่ ในสมัยที่การค้าขายตามเส้นทางน้ำปิงยังคึกคักอยู่นั้น บ้านโฮ่องก็ส่งหอมแดงออกไปขายยังต่างถิ่น จนเป็นที่รู้จักกันทั่วไป

ชาวนบ้านโฮ่องค่อยๆ พัฒนาสายพันธุ์หอมแดงจนได้พันธุ์ที่ดี คือ พันธุ์ปุ๋เข้ม พันธุ์แม่เหมย พันธุ์อีเปือ โดยเฉพาะพันธุ์ปุ๋เข้ม ได้รับความนิยมสูงสุดเพราะหัวใหญ่ น้ำหนักดี ทนทานต่อโรค

การปลูกหอมแดงของบ้านโฮ่องก้าวหน้าไปจนถึงขั้นที่สามารถปลูกได้ 3 ครั้งต่อปี คือ หอมเดือนสี่ หอมเดือนแปด และหอมเดือนสิบเอ็ด หอมเดือนสี่และหอมเดือนสิบเอ็ดนั้นชาวนบ้านโฮ่องปลูกได้ดีถึงขั้นได้ผลผลิต 8,000-10,000 กิโลกรัม/ไร่

หอมเดือนสิบเอ็ดนั้นน่าสนใจเป็นพิเศษ เพราะเป็นหอมดอย คือ ปลูกบนที่สูงได้ ความจริงเดือนสิบเอ็ดเป็นช่วงฤดูทำนา อีกทั้งน้ำมาก เป็นไปไม่ได้ที่จะใช้ที่ดินสำหรับปลูกหอม แต่ชาวนบ้านโฮ่องออกเสาะหาภูมิประเทศ ที่ดินที่เหมาะสม และได้พบว่า สามารถปลูกหอมได้ที่อำเภอฝาง ดอยเต่า และฮอด จึงขอเช่าที่ดินของเพื่อนบ้านเพื่อปลูกหอมแดง หมู่บ้านในเขตฝาง ดอยเต่า และฮอด เริ่มได้เรียนรู้วิธีการปลูกหอมแดง จากการเป็นแรงงานให้แก่คนบ้านโฮ่องก่อน จากนั้นจึงเรียนรู้ที่จะลงทุนปลูกหอมเองบนที่ดินของตน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ฮอดและดอยเต่านั้น ได้รับผลกระทบจากปัญหาน้ำท่วมอยู่เสมอ ปลูกพืชผลอื่นได้ยาก เมื่อหันมาปลูกหอมแดงก็ได้ผลดี ชาวดอยเต่าและฮอดเรียกหอมแดงว่า หอมยอง เพราะพวกเขาเรียกคนบ้านโฮ่องว่าคน "ยอง"

กระบวนการขายหอมแดงนั้นน่าสนใจมาก เพราะชาวนบ้านโฮ่องค่อยๆ สะสมความรู้และประสบการณ์จนไม่ได้ขายหอมแดงผ่านพ่อค้าคนกลาง แต่พวกเขาตั้งตัวเป็นพ่อค้าเอง พ่อค้าหอม หรือบางที่เรียกว่า "พ่อเลี้ยง" รับซื้อหอมของเพื่อนบ้านด้วยเช่นกัน พ่อเลี้ยงขายหอมนี้ไม่ได้หมายถึงนายทุน เพราะผู้ค้ามีทั้งฐานะธรรมดาจนถึงฐานะดี หอมแดงจะถูกส่งออกไปขาย ณ สามจุดสำคัญ คือ 1.ตลาดในท้องถิ่น 2.ตลาดเมืองใหม่ และ 3.ตลาดประเทศอินโดนีเซีย ในเดือนแปดและเดือนสิบเอ็ดจะเห็นรถสิบล้อวิ่งเข้าออกบ้านโฮ่อง เพื่อลำเลียงหอมส่งออกสู่ตลาด

ชาวนบ้านโฮ่อง ฮอด รับจ้าง "ถอนหอม" ให้กับชาวยองบ้านโฮ่อง

ผลิตเพื่อการค้า?

ชุมชนหรือระบบสังคมดำรงอยู่ได้ด้วยการผลิต การเชื่อมโยงเป็นเครือข่ายทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนผลผลิต โดยเฉพาะผลผลิตที่เป็นส่วนเกินที่ชุมชนหนึ่งผลิตขึ้นมา ย่อมเป็นที่ต้องการของอีกชุมชนหนึ่ง โดยพื้นฐานที่สุดตลาดและการแลกเปลี่ยนก็พัฒนาขึ้นมาจากจุดนี้ ตลาดและการแลกเปลี่ยนโดยตัวมันเองเมื่อเกิดขึ้นก็จะมีพัฒนาไป ตลาดอาจจะพัฒนาไปได้ในหลายรูปแบบ และมีกิจกรรมหรือการเปลี่ยนแปลงของสังคมในส่วนอื่นๆ มารองรับการพัฒนาของตลาดนั้น แต่จากตัวอย่างที่ผ่านมา เราจะเห็นได้ว่ามีระบบการผลิตซึ่งเป็นของชุมชนเองได้พัฒนาขึ้น และได้นำไปสู่กิจกรรมการแลกเปลี่ยน ซึ่งถือได้ว่าเกินขอบเขตของการผลิตเองใช้เอง การผลิตหอมแดงเริ่มจากพื้นที่ที่ครอบครอง ไปจนถึงการแสวงหาพื้นที่นอกเขตครอบครอง เพื่อขยายพลังการผลิต การผลิตในรูปแบบดังกล่าวนี้ก็คือ การผลิตเพื่อการค้า

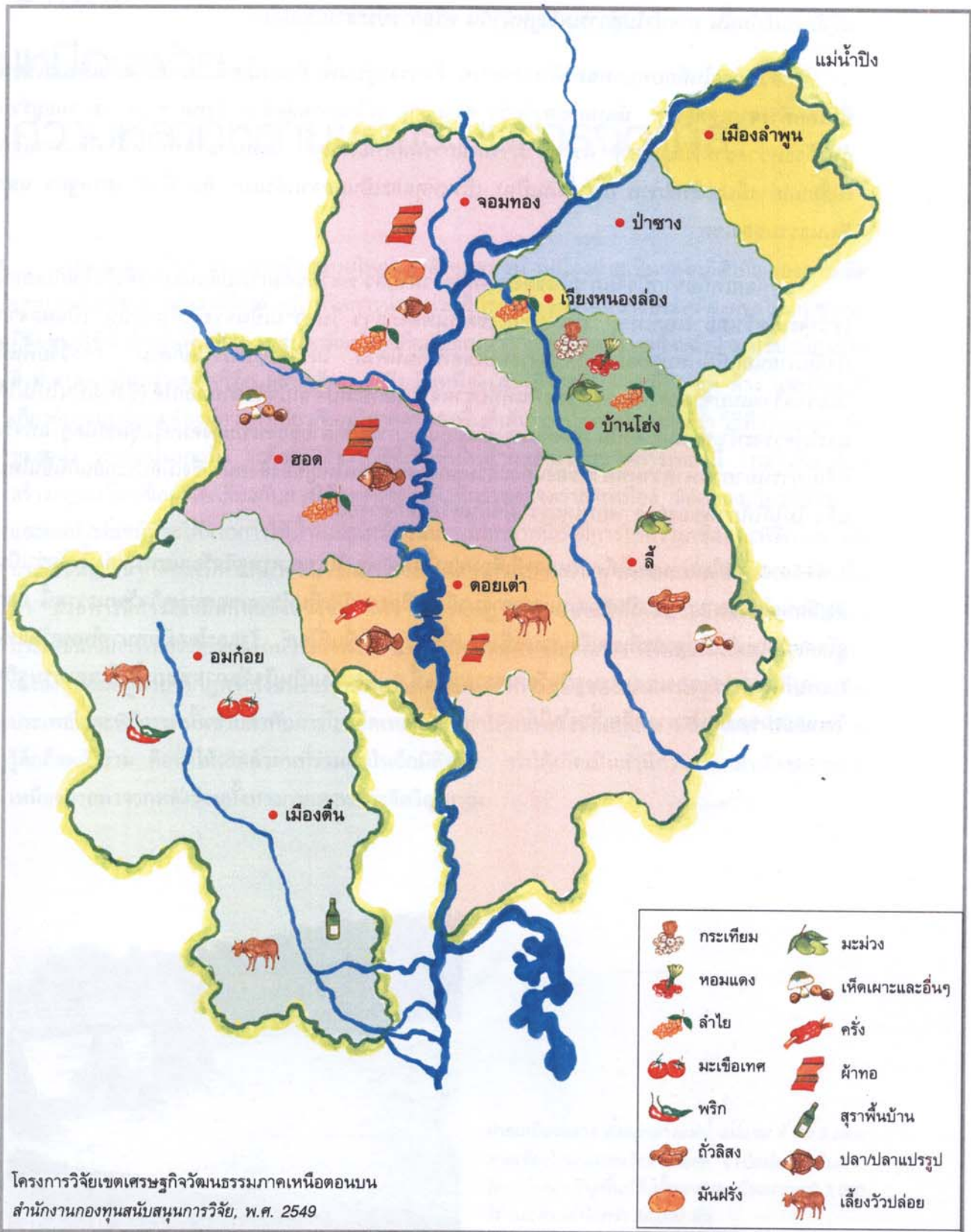
ถ้าพิจารณาโดยเคร่งครัดแล้ว เราไม่อาจหาเส้นแบ่งระหว่างการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยนเล็กๆ น้อยๆ กับการค้าผลผลิตที่เน้นปริมาณ แท้จริงแล้ว การผลิตเพื่อการค้าก็งอกงามขึ้นมาจากการแลกเปลี่ยนเบื้องต้นนั่นเอง

ภาพที่เห็นปรากฏของพื้นที่ ไม่ว่าจะเป็นการอยู่ร่วมกันระหว่างหลายชาติพันธุ์ในพื้นที่ การบุกเบิกถิ่นฐานใหม่แล้วสร้างเสาอินทขิลขึ้นเป็นหลักเมือง กาดบ้านเวียง กลุ่มทอผ้า หอมแดง 100 ล้าน ระบบความคิดความเชื่อเรื่องพระธาตุ และพระเจ้าเลียบโลก ฯลฯ มาจากคุณสมบัติภายในของสังคมชุมชน และเป็นคุณสมบัติที่แสดงออกมาก็จริงอยู่ แต่ไม่ควรเข้าใจว่า คุณสมบัติชนิดนี้เป็นผลผลิตของประวัติศาสตร์หรือผลผลิตของปัจจัยภายในล้วนๆ เพราะภาพปรากฏการณ์ที่กล่าวมาก็คือ ผลของปฏิสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับตัวแปรทั้งหลาย ทั้งภายในและภายนอกอยู่แล้ว การที่บางสิ่งยังดำรงอยู่ และสืบทอดตัวเองได้ก็แสดงว่า พลังของสิ่งนั้นยังครองฐานะเป็นด้านหลัก มีเงื่อนไขทั้งปวงที่จะยังรักษารูปร่างนั้นไว้ได้ แต่ภาพที่แทรกซ้อนเข้ามาอยู่เสมอก็คือด้านที่อ่อนแอ ขัดแย้ง หาทางออกไม่ได้ เจ็บปวด ยากจน และการยึดโยงกันอยู่คลายลง หากว่าพลังหลักไม่พยายามรักษาสืบทอดตัวตนของตนไว้ต่อไป ก็มีโอกาสด้านที่เป็นรองจะกลับมีบทบาทในพลวัตขึ้นมาครอบงำ ซึ่งจะมีผลให้คุณสมบัติที่สืบทอดความเข้มแข็งมานั้นอ่อนแอลง

ตัวแปรในพลวัตของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม

พื้นที่เป็นฐานอันสำคัญ ภูมิศาสตร์ของพื้นที่ชักนำให้ผู้คนมาใช้ประโยชน์ดำเนินกิจกรรมการผลิตและอยู่อาศัย ก่อตั้งเป็นชุมชน ชุมชนโยงยึดกันอยู่ นอกจากด้วยปัจจัยที่เกิดจากการผลิตและแลกเปลี่ยนกันแล้ว ยังสร้างสิ่งที่เรียกว่า ระบบ ความคิดความเชื่อซ้อนทับลงไปบนพื้นที่ทางกายภาพนั้น นี่เป็นปัจจัยหรือเป็นคุณสมบัติภายในพื้นที่ระบบชุมชน นั่นคือ ตัวแปรที่มีบทบาทในพลวัตการเปลี่ยนแปลงของสังคมชุมชน

แผนที่แสดงผลผลิตสำคัญในพื้นที่

เส้นทางหรือพื้นที่ภูมิศาสตร์ที่เหมาะสมเปิดทางให้ชุมชนเข้ามามีความสัมพันธ์กัน พลวัตแห่งการปฏิสัมพันธ์กันนั้น อาจนำไปสู่การเผชิญหน้ากัน หรือการประสานเชื่อมโยง

พลวัตภายในคือบทบาทของตัวแปรต่างๆ ที่ดำรงอยู่บนพื้นที่ของเขตนี้ และเป็นของเฉพาะเขตนี้ ซึ่งแตกต่างจากเขตอื่นๆ นั้นหมายความว่า ความสามารถในการผลิตข้าว สิ่งทอ ความสามารถอยู่ร่วมกันได้ระหว่างชาติพันธุ์ต่างๆ ความสามารถในการผลิตหอมแดง ระบบตลาดที่ทำหน้าที่ในการแลกเปลี่ยนอย่างมีประสิทธิภาพ (เท่าที่มันเป็น) เป็นเหตุและเป็นผลจากตัวแปร คือ พื้นที่ เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมของเขต

แต่นอกเหนือจากปัจจัยภายในของเขตที่กล่าวมาแล้ว พลวัตของการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเขตนี้ ใช่ว่าจะเกิดขึ้นอย่างเอกเทศ ภายในของเขตพื้นที่ดังกล่าว ในความเป็นจริงที่เห็นอยู่นั้น เป็นผลจากปัจจัยภายนอกที่มีบทบาทต่อพลวัตของระบบเขตที่เห็นนี้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นประการใดก็ตาม การวิจัยพื้นที่ไม่อาจสร้างแบบจำลอง (model) ของพื้นที่ที่ปราศจากผลกระทบจากปัจจัยภายนอกได้ (ซึ่งทั้งเป็นไปได้และไม่ควรจะทำเช่นนั้น) ดังนั้น ภาพที่แสดงขั้นตอนและการคลี่คลายของระบบสังคมหรือชุมชนใดๆ แท้จริงก็คือ การพยายามหาความหมายของแต่ละส่วนขององคาพยพใหญ่ของสังคม ซึ่งเมื่อประกอบกันขึ้นใหม่แล้ว ไม่ได้ให้ภาพขององคาพยพโดยรวมผิดแผกหรือแตกต่างออกไป

ถนนสายใหม่บนแผนที่ทางหลวงที่เชื่อมต่อพื้นที่ต่างๆ ในเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งนี้ จัดว่าเป็นสัญลักษณ์ของกายภาพ เป็นตัวแทนแห่งการมาถึง หรือการเปิดพื้นที่ของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมนี้ ออกสู่โลกสมัยใหม่ ในฐานะที่เขตเป็นส่วนหนึ่งของพื้นที่รัฐและพื้นที่โลก รัฐและโลกมีบทบาทในพลวัตแห่งการเปลี่ยนแปลงของเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมแอ่งนี้ และนับเป็นปัจจัยภายนอกพื้นที่เขตเศรษฐกิจวัฒนธรรมของแอ่งอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

บทที่ 5

เหมืองฝาย :

ความหลากหลายของระบบการจัดการ

เหมืองฝายเป็นระบบย่อยอยู่ในระบบใหญ่ของสังคมชุมชน เหมืองฝายเป็นกลไกที่สำคัญของการผลิต บทบาทที่เหมืองฝายมีอยู่ก็คือ ทำหน้าที่จัดการน้ำ หน่วยที่ประกอบกันขึ้นเป็นระบบเหมืองฝายได้แก่ ชาวนา ผู้ต้องการใช้น้ำสำหรับพื้นที่การเพาะปลูกที่อยู่ใกล้เคียงกับแม่น้ำสายใดสายหนึ่งพอที่จะนำน้ำมาใช้ประโยชน์ได้ สิ่งที่ระบบเหมืองฝายผลิตก็คือ สร้างเส้นทางหรือลำเหมือง การที่จะสร้างลำเหมือง แด่ ต้าง และอื่นๆ ที่เกี่ยวกับระบบนี้ย่อมต้องมีความรู้เกี่ยวกับภูมิศาสตร์ของพื้นที่เส้นทางน้ำ การไหลของน้ำ วิธีที่จะหยุดน้ำ กักชะลอน้ำ ระบายน้ำออกทิ้ง จะต้องมียุติปฏิบัติที่เกิดขึ้นในท่ามกลางระบบจัดการเหล่านี้ กล่าวคือ ต้องสร้างกฎระเบียบข้อตกลงเกี่ยวกับการใช้แรงงาน หน้าที่การตรวจตราลำเหมือง ข้อตกลงเกี่ยวกับวิธีการและผลประโยชน์ที่จะได้จากการใช้น้ำในลำเหมืองนั้น นอกจากนี้ยังมีการใช้ความเชื่อและพิธีกรรม ผลประโยชน์ของน้ำก็คือสิ่งที่ทำให้มวลสมาชิกมาโยงยึดกัน กฎระเบียบต่างๆ ทั้งหมดที่เหมืองฝายคิดค้นขึ้นมา ช่วยทำให้การโยงยึดกันแข็งแรงขึ้น เพราะการมีกฎระเบียบช่วยให้เกิดประสิทธิภาพ ทำให้ผลประโยชน์คือการใช้น้ำจากน้ำชัดเจนขึ้น ทำให้ทุกคนลดความแตกต่าง หรือความเป็นปัจเจกของตัวเองลง ยอมอยู่ภายใต้กฎหรือเงื่อนไขร่วมเพื่อขับเคลื่อนพลังการผลิตของเกษตรรัฐกิจทั้งหลายร่วมกัน ประเพณีและพิธีกรรมนั้นช่วยสืบทอดการโยงยึดเหล่านั้น ทำให้เกิดพลังขับเคลื่อน พิธีกรรมทำให้เกิดความรู้สึกถึงพลังร่วม คือทำให้เกิดตัวตนที่ร่วมกันในอีกมิติหนึ่ง ทำให้เกิดเป็นสำนึกว่าความสำเร็จของระบบเหมืองฝายมาจากพลังร่วมทั้งทางกายภาพและจิตวิญญาณ

ฝายเหมืองหลวง ตั้งอยู่กลางแม่น้ำแม่แจ่ม ที่ กม.3 ถนนสายเชียงใหม่-แม่สะเรียง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่ เป็นฝายใหญ่ที่ส่งน้ำเข้าสู่พื้นที่รับน้ำของลูกเหมืองมากกว่า 3,000 ไร่ และสวนลำไยกว่า 50,000 ต้น

เหมืองฝายเป็นระบบที่มีขนาดใหญ่ จำนวนพื้นที่ไถยืมร่วมกันตั้งแต่หลักสิบจนถึงหลักพันเป็นระบบที่ใหญ่มาก ถ้าวัดพื้นที่ที่ได้ประโยชน์จากเหมืองก็ตั้งแต่ระบบละหลายสิบไร่ถึงหลายหมื่นไร่ การจัดการระบบที่ใหญ่เช่นนี้หมายถึง การจัดความสัมพันธ์ในการไถยืมนั้นต้องมีประสิทธิภาพ จึงมีการจัดองค์กรคือ จำแนกหน้าที่ความรับผิดชอบแบ่งงานกันทำ รวมทั้งสร้างกฎระเบียบที่ควบคุมคน ซึ่งเป็นหน่วยขององค์กรหรือสมาชิกเหมืองฝาย

ในระดับสังคมชุมชน เหมืองฝายเป็นระบบที่ครอบคลุมพื้นที่การผลิตของหมู่บ้าน เป็นองค์กรที่จัดการระบบ เชื่อมโยงหลายระบบชุมชนหมู่บ้านเข้าด้วยกัน โดยที่หมู่บ้านก็เป็นระบบสังคมชุมชนหนึ่ง ซึ่งมีพลวัตของตนเอง พลวัตของเหมืองฝายจึงขึ้นอยู่กับพลวัตของหมู่บ้าน การไถยืมของเหมืองฝายแม้จะชัดเจน แข็งแรง มีแรงยึดที่สูงในแง่ที่ผูกพันกับผลประโยชน์เรื่องน้ำ แต่ก็มีความอ่อนไหวในการไถยืมระหว่างหน่วยหมู่บ้านอยู่บ้าง ในแง่ที่หมู่บ้านที่เป็นระบบเอกเทศและย่อมมีอำนาจต่อรอง แต่สุดท้ายระบบเหมืองฝายก็ค้นพบวิธีบริหารหน่วยเชิงซ้อนได้สำเร็จ

เหมืองฝายเมืองฮอด

อำเภอฮอดเป็นอำเภอหนึ่งที่แห้งแล้งเป็นอันดับต้นๆ ของจังหวัดเชียงใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วง 50 ปีที่ผ่านมา ปัญหาภัยแล้งทวีความรุนแรงมากขึ้น ลำห้วยสายใหญ่ที่สำคัญของอำเภอ เช่น ห้วยแม่ตาล ห้วยแม่ฮอด ห้วยแม่ป่าไผ่ ในฤดูแล้งน้ำแห้งขอดกลับกลายเป็นธารทราย

แต่ภายใต้ภาวะปัญหาความแห้งแล้งนี้ กลับพบว่าพื้นที่ส่วนหนึ่งในอำเภอฮอดสามารถทำการเกษตรได้ตลอดทั้งปี ทั้งนี้เพราะมีระบบการจัดการน้ำโดยระบบเหมืองฝายของชาวบ้าน ที่เข้มแข็งและมีประสิทธิภาพ จากการสำรวจโดยโครงการวิจัยเขตเศรษฐกิจวัฒนธรรม พบว่า ฝายในพื้นที่อำเภอฮอดมีถึง 30 ฝาย ดังรายชื่อในตาราง และฝายหนึ่งที่มีระบบการจัดการน้ำสนใจที่จะกล่าวถึงคือ “ฝายเมืองหลวง” ฝายลูกท้ายสุดแห่งลำน้ำแม่แจ่ม¹ หรือ “ฝายลุ่มน้ำแจ่ม” ตามชื่อเรียกของกรมชลประทาน

พื้นที่นาที่รับน้ำจากฝายเมืองหลวง
1. นาหนองผักกูด
2. นาตงกองหิน
3. นาบวกงูเหลี่ยม
4. นาหนองแบน
5. นาหนองผา
6. นาแม่จ้อม
พื้นที่สวนลำไยประมาณ 50,000 ไร่
พื้นที่รวม 3,737 ไร่

พื้นที่รับน้ำของฝายเมืองหลวง มีพื้นที่รับน้ำมากกว่า 3,000 ไร่ ครอบคลุมพื้นที่ 12 หมู่บ้าน ส่วนใหญ่นิยมทำนาข้าว

ตารางแสดงรายชื่อเหมืองฝาย ในเขตอำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่

ชื่อฝาย	เส้นทางเหมือง	จำนวนผู้ใช้น้ำ	พื้นที่รับน้ำ	ค่าน้ำ
ฝายหลวง	เหมืองดง, เหมืองกลาง,	3 หมู่บ้าน	10,535 ไร่ (นา+สวน)	ลำไย 5 บาท/ตันปี
(ฝายแม่แจ่มลูกล่าง)	เหมืองหางดง, เหมืองง่า,	3 หมู่บ้าน		นา 1 ตัง (12 ไร่)
	เหมืองหนองผักกูด, เหมือง นาปูน, เหมืองแม่จอม, เหมืองนาข้าวนก	5 หมู่บ้าน		ต้องไปลี้ยงเหมือง 8 วัน
ฝายเหมืองสิบระงัง	เหมืองสิบระงัง	22 คน	300 ไร่	
ฝายปายี	เหมืองปายี	6 คน	20 ไร่	
ฝายกลุ่มชาวนา	เหมืองนาเลย เหมืองนาหนองหอย เหมืองนาเด่นสะเรียม เหมืองนาหนองมะเนีย	100 คน	ไม่มีการใช้	15 เปี้ยด/ปี
ฝายเดินมะม่วง		18 คน	20-25 ไร่	
ฝายทุ่งนาห้วย		2 คน	3 ไร่	
ฝายนาพรว		18 คน	30-40 ไร่	
ฝายนาบอน		20 คน	10-15 ไร่	
ฝายนาบอนใต้		5 คน	10 ไร่	
ฝายนาคาว		70 คน	100 ไร่	
ฝายนาล้อง		3 คน	12 ไร่	
ฝายนาผาคือ		60 คน	100 ไร่	
ฝายนาเบ็ก		2 คน	4 ไร่	
ฝายนาผาคือหลวง		10 คน	20 ไร่	
ฝายนาทราย		8 คน	10 ไร่	
ฝายนาดำ		14 คน	20 ไร่	
ฝายนาหกชั้น		14 คน	25 ไร่	
ฝายนาหนอง		14 คน	20 ไร่	
ฝายนาหัวบ้าน		14 คน	30 ไร่	
ฝายนาแก		6 คน	10 ไร่	
ฝายนามะบามชี้แอ้ง		5 คน	10 ไร่	
ฝายนาฝายดำ		20 คน	30-40 ไร่	
ฝายนาแพ		65 คน	100 กว่าไร่	
ฝายนางว		15 คน	30 ไร่	
ฝายแม่ตาล		1,000 กว่าคน		
ฝายนาดิง		74 หลังคาเรือน	2 หมู่บ้าน	
ฝายนาคอเรือ		100 กว่าคน	4 หมู่บ้าน	
ฝายหลังท้อ		50-60 คน	1 หมู่บ้าน	
ฝายตีนดก			500 ไร่	
ฝายแม่จู้ด		100 คน	2 หมู่บ้าน	

รายชื่อหมู่บ้านที่รับน้ำ จากฝ่ายเหมืองหลวง
1. บ้านแม่ลอง
2. บ้านท่าข้ามใต้
3. บ้านหางดง
4. บ้านผาแต่น
5. บ้านแม่ทั้ง
6. บ้านแม่กองหิน
7. บ้านโค้งงาม
8. บ้านห้วยส้มป่อย
9. บ้านวังลุ่มใหม่
10. บ้านท่าหิน
11. บ้านหลังกาด
12. บ้านโป่ง

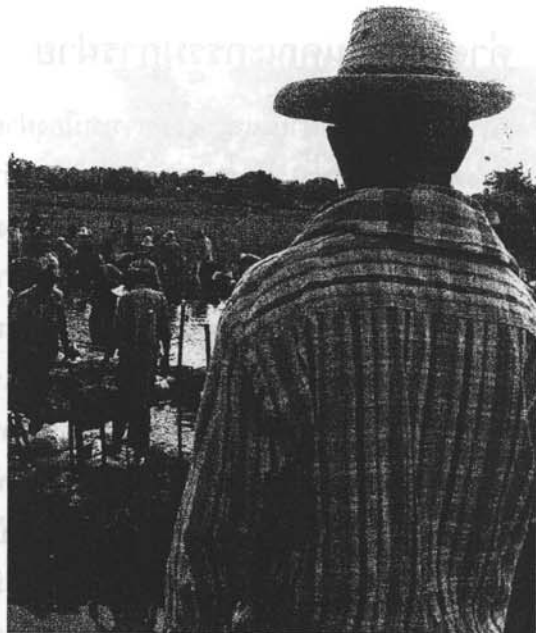
“ฝ่ายเหมืองหลวง” เป็นฝ่ายที่กั้นลำน้ำแม่แจ่ม แม่น้ำแควของแม่น้ำปิง มีต้นกำเนิดอยู่ในเขตอำเภอสะเมิง แล้วไหลผ่านอำเภอแม่แจ่ม ลัดเลาะมาบรรจบกับแม่น้ำปิงที่บริเวณ “สบแจ่ม” รอยต่อระหว่างอำเภอฮอดกับอำเภอจอมทอง เป็นฝ่ายลูกสุดท้ายที่กั้นลำน้ำแม่แจ่ม ก่อนไหลลงสู่แม่น้ำปิง ฝ่ายแห่งนี้ไม่ปรากฏชัดเจนว่าสร้างขึ้นใน พ.ศ.ใด และใครเป็นผู้สร้าง แต่หากจะประมาณตามคำบอกเล่าของแก่ฝ่ายคนปัจจุบันแล้ว² ฝ่ายแห่งนี้ก็คงจะมีความเก่าแก่อย่างน้อยสามชั่วอายุคนขึ้นไป เดิมเป็นฝ่ายที่สร้างขึ้นด้วยไม้ มีเนื้อที่เท่ากับนาข้าว 4 ไร่ (1,600 ตารางเมตร) นับว่าเป็นฝ่ายที่มีขนาดใหญ่แห่งหนึ่งสาเหตุที่ต้องสร้างให้มีขนาดใหญ่ เนื่องจากแม่น้ำแจ่มเป็นแม่น้ำที่มีกระแสน้ำไหลเชี่ยวและรุนแรงมาก โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก จนกระทั่งเมื่อประมาณ 10 กว่าปีที่ผ่านมา รัฐบาลได้อนุมัติเงินงบประมาณให้สร้างฝายคอนกรีตแทนฝายไม้เดิม ปัจจุบันฝ่ายเหมืองหลวงมีพื้นที่รับน้ำประมาณ 3,737 ไร่ อยู่ใน 12 หมู่บ้านของตำบลหางดง

ฝายแห่งนี้มี "ลูกเหมือง" ประมาณ 170 กว่าคน มี "ผู้ใช้น้ำ"³ 2,059 คน ตอนเริ่มสร้างเหมืองฝายมีลูกเหมืองประมาณ 300 คน แต่จำนวนลดลงเรื่อยๆ เพราะพื้นที่ทำนาบางส่วนด้านท้ายลำเหมืองบริเวณบ้านผาแดงถูกน้ำท่วมจากการสร้างเขื่อนภูมิพลและลูกเหมืองบางส่วนเปลี่ยนพื้นที่ทำนาเป็นสวนลำไย และเปลี่ยนสถานะเป็นผู้ใช้น้ำที่จ่ายค่าใช้น้ำเป็นปี แทนการเป็นสมาชิกเหมืองฝายที่ต้องทำงานเหมืองฝาย

นอกจากฝายเหมืองหลวงมีการจัดการด้านโครงสร้างของ "ฝาย" และ "เหมือง" อย่างชัดเจนแล้ว ฝายแห่งนี้ยังมีระบบการบริหารงานที่โดดเด่นด้วยการวางผังองค์กรอย่างเป็นสัดส่วน มีการแบ่งหน้าที่การบริหารงานอย่างชัดเจน

ภาระหน้าที่ของแก่งฝายและกรรมการฝายเหมืองหลวง นับว่าหนักพอสมควร โดยเฉพาะในฤดูน้ำหลาก เพราะฝายเหมืองหลวงมีลำเหมืองทอดตัวยาว เลียบลำน้ำแม่แจ่มเป็นระยะทางกว่า 3 กิโลเมตร ในฤดูน้ำหลากกระแสน้ำที่ไหลรุนแรง ทำให้ลำเหมืองเสียหายอยู่เสมอ แก่งฝายจึงจำเป็นต้องดูแลอย่างใกล้ชิด และเมื่อพบปัญหาก็ต้องตัดสินใจในการแก้ปัญหาอย่างรวดเร็ว เพราะการตัดสินใจช้าเพียงนิดเดียว อาจสร้างความเสียหายกับนาข้าวได้ ส่วนในฤดูแล้งแก่งฝายก็ต้องคอยดูแล จัดส่งน้ำให้ลูกเหมืองให้ทั่วถึงกัน เพื่อไม่ให้เกิดข้อพิพาทขึ้นได้

ด้วยภาระหน้าที่รับผิดชอบ แก่งฝายและกรรมการฝายจึงได้รับค่าตอบแทนจากลูกเหมืองเป็นสิทธิในการใช้น้ำที่เรียกว่า "แรง" ปีละ 6 แรง คิดเป็นเงินเท่ากับ 24,000 บาท/ปี หรือเท่ากับข้าว 480 ตัน ส่วนใหญ่แล้วมักจะได้รับรวมกันทั้งเงินและข้าว

แก่งฝาย ทำหน้าที่ในการบริหารจัดการน้ำ โดยได้รับค่าตอบแทนเรียกว่า "ค่าน้ำยก" แก่งฝายส่วนใหญ่มีวาระการทำงาน 2 ปี แล้วจึงคัดเลือกแก่งฝายคนใหม่

“แรง” เป็นระบบการแบ่งน้ำของเหมือง ซึ่งแบ่งตามการถือครองที่นา
ที่นา 12 ไร่ จะเท่ากับ 1 แรง

1 แรง เท่ากับแรงงานที่ต้องไปทำงานเหมืองฝาย 1 คน

แรงงานแต่ละคนจะมีค่าแรงคิดเป็นเงินเท่ากับ 4,000 บาท/ปี

หรือคิดเป็นข้าวเท่ากับ 80 ตัง (1,120 กก.)

แก่ฝายได้รับค่าตอบแทนเท่ากับ 6 แรง

หมายความว่าแต่ละปีแก่ฝายจะได้รับเงิน 24,000 บาท (4,000 บาท x 6 แรง)

หรือหากคิดเป็นข้าวจะได้รับทั้งหมด 480 ตัง (ข้าว 80 ตัง x 6 แรง)

ซื้อแรง

นอกจากค่าตอบแทนข้างต้นแล้ว แรงที่แก่ฝายได้รับยังอาจได้จากการ “ซื้อแรง” หมายความว่าในแต่ละปีลูกเหมืองสามารถขอซื้อแรงจากแก่ฝายได้ ยกตัวอย่างเช่น นายดี มีที่นาอยู่ทั้งหมด 12 ไร่ (1 แรง) แต่ต้องการใช้น้ำเพิ่มเป็น 2 แรง นายดีจะไม่สามารถทำท่อน้ำเข้านาของตนเองได้โดยตรง เพราะผิดกฎเหมืองฝาย นายดีต้องไปติดต่อกับแก่ฝาย รองแก่ฝาย หรือกรรมการเหมืองฝาย เพื่อขอซื้อน้ำ หากซื้อน้ำ 1 แรง นายดีก็ต้องจ่ายเป็นเงิน 4,000 บาท หรือเป็นข้าว 80 ตัง เป็นต้น ในแต่ละปีก็จะมีลูกเหมืองมาขอซื้อน้ำจากแก่ฝายจนครบทั้ง 6 แรง นอกจากกรณีที่ต้องการน้ำเพิ่มแล้ว ลูกเหมืองคนใดไม่ต้องการไปทำงานเหมืองฝาย ก็สามารถมาขอซื้อแรงจากแก่ฝายได้ เมื่อซื้อแรงไปแล้ว 4,000 บาท ตลอดทั้งปีนั้นก็ไม่ต้องรับผิดชอบงานใดของเหมืองฝายอีก

ค่าตอบแทนคณะกรรมการฝาย

รองแก่ฝาย และกรรมการเหมืองฝายทั้ง 6 คน ได้รับค่าตอบแทนเป็นแรงคนละ 4 แรง และ 3 แรงตามลำดับ ยกเว้นกรรมการเหมืองฝายบ้านท่าข้าม ที่ได้รับค่าตอบแทนเป็นส่วนแบ่งจากการเก็บค่าน้ำจากสวนลำไยในหมู่บ้าน ต้นละ 50 สตางค์ นอกจากคณะกรรมการเหมืองฝายแล้ว ลูกเหมืองยังต้องจ่ายค่าแรงให้กับ ผู้ใหญ่บ้านทั้ง 12 หมู่บ้าน ที่อยู่ในเขตเหมืองฝาย คนละ 1 แรง และกำนันประจำตำบลหางดงอีก 3 แรง การจ่ายค่าน้ำให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนัน เป็นประเพณีปฏิบัติที่สืบทอดมาตั้งแต่อดีต เพราะในอดีตผู้ใหญ่บ้านและกำนันมีบทบาทในการแก้ไขข้อพิพาทของเหมืองฝายในกรณีที่ลูกเหมืองมีการขัดแย้งกันจนเกินกว่าที่แก่ฝายจะสามารถควบคุมได้ ต้องส่งต่อให้ผู้ใหญ่บ้าน และกำนันเป็นผู้ตัดสินปัญหาด้วยเหตุนี้เองจึงต้องจ่ายค่าตอบแทนแก่บุคคลทั้งสองด้วย แต่ค่าแรงที่ให้กับผู้ใหญ่บ้านและกำนัน ปัจจุบันถูกลดลงมาจากอดีต เดิมทีเดียวนั้นผู้ใหญ่บ้านได้รับค่าตอบแทน 2 แรง และกำนันได้รับค่าตอบแทน 6 แรง เท่ากับแก่ฝาย จนกระทั่งปี 2545-2546 มีการปรับลดค่าตอบแทนของผู้ใหญ่บ้านและกำนันลง ตามบทบาทของทั้งสองที่มีต่อระบบเหมืองฝายที่ลดลงเช่นกัน จากการปรับลดค่าแรงของผู้ใหญ่บ้านและกำนันลง ทำให้เหมืองฝายได้แรงคืนมาถึง 9 แรง (คิดเป็นเงิน 36,000 บาท) ซึ่งสามารถนำไปขายให้กับลูกเหมืองและเก็บไว้เป็นกองกลางในการบำรุงเหมืองฝาย

การลี้ยงเหมือง

แต่ละปีเหมืองหลวงฮอตจะทำการขุดลอกลำเหมือง 2 ครั้ง ครั้งแรกราวต้นเดือนมกราคมก่อนปลูกข้าวนาปรัง และครั้งที่สองราวเดือนมิถุนายน ก่อนปลูกข้าวนาปี การลี้ยงเหมืองตีฝายในสมัยก่อนต้องใช้เวลานับสัปดาห์ถึงจะแล้วเสร็จ ปัจจุบันเมื่อเปลี่ยนเป็นฝายคอนกรีตแล้ว งานใหญ่จึงเหลือเพียงการลี้ยงเหมืองเท่านั้น การลี้ยงเหมืองระยะทางกว่า 23 กิโลเมตร ต้องใช้เวลาทำงาน 8-10 วัน จึงจะแล้วเสร็จ

“การลี้ยงเหมือง” ของฝายเหมืองหลวงนั้น กำหนดให้ 1 แรง เท่ากับ 12 ไร่ เช่น นายดีมีที่นา 12 ไร่ ใช้น้ำเท่ากับ 1 แรง ก็ต้องมาลี้ยงเหมืองทุกวัน นายมามีที่นา 6 ไร่ ก็ให้มาลี้ยงเหมืองแบบวันเว้นวัน หรือนายแก้ว มีที่นา 3 ไร่ ก็ให้มาลี้ยงเหมืองแบบวันเว้นสองวัน เป็นต้น การลี้ยงเหมืองของลูกเหมืองฝายหลวงนั้น เฉพาะในลำเหมืองใหญ่สายเดียวเท่านั้นที่ต้องร่วมแรงกันทุกคน ส่วนลำเหมืองซอยต่างๆ ลูกเหมืองที่รับน้ำจากเหมืองซอยนั้นๆ จะเป็นผู้ลี้ยงเหมืองกันเอง

แต่เนื่องจากลูกเหมืองส่วนใหญ่มีที่นาไม่ครบแรง คือไม่ถึง 12 ไร่ จึงไม่ต้องทำงานลี้ยงเหมืองทุกวัน เช่น นายมามีที่นา 6 ไร่ ต้องมาใช้แรงลี้ยงเหมืองวันเว้นวัน นายมาจึงสามารถใช้เวลาที่เหลือรับจ้างลูกเหมืองคนอื่นที่มีที่นาไม่ครบแรง ค่าจ้างในการทำงานเหมืองฝายขึ้นอยู่กับกติกาตกลงของเจ้าของนากับผู้รับจ้าง ส่วนมากแล้วจะจ้างกันเป็นรายปี เป็นเงิน 4,000 บาท/ปี/แรง หรือหากจ้างเป็นข้าวประมาณ 40 ตัง (560 กก.) หรือในกรณีที่มีที่นาไม่มาก เช่น มี 1 ไร่ก็คิดค่าจ้างเหมาเป็นเงิน 400 บาท/ไร่

ในฤดูน้ำหลาก ลำเหมืองหลวงมักถูกน้ำแม่แจ่มขึ้นท่วมเสียหาย เงินที่ใช้ในการซ่อมแซมส่วนหนึ่งมาจากค่าน้ำที่เก็บจากลูกเหมือง

ด้วยระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพของฝ่ายเหมืองหลวงจอมทอง ทำให้พื้นที่นี้สามารถทำการเกษตรได้ทั้งนาปี นาปรัง สวนลำไย และสวนลำไยเพิ่มรายได้ให้เกษตรกรอย่างมาก

ปี 2547 ที่ผ่านมามหาวิทยาลัยสามารถเก็บเงินค่าน้ำลำไยได้ถึง 250,690 บาท⁴ เงินส่วนนี้จะถูกเก็บไว้เป็นเงินกองกลางสำหรับใช้ประโยชน์ในมหาวิทยาลัย นอกจากรายได้จากการเก็บค่าน้ำลำไยแล้ว รายได้อีกทางหนึ่งของมหาวิทยาลัย ได้มาจากการเก็บค่าน้ำจากชาวบ้านอำเภอบ้านโฮ่งที่มาเช่าที่ดินบริเวณบ้านผาแดง ซึ่งถือว่าอยู่ในเขตมหาวิทยาลัย เมื่อชาวบ้านโฮ่งปลูกหอมแดง จึงต้องจ่ายค่าบำรุงปีละ 100 บาท/ไร่ เพื่อสามารถใช้น้ำในการเกษตรได้

ด้วยระบบการบริหารงานที่มีประสิทธิภาพของ “ฝ่ายเหมืองหลวง” นี้เอง จึงทำให้พื้นที่การเกษตรในเขตนี้ สามารถทำนาปลูกข้าวได้ทั้งนาปี และนาปรัง รวมทั้งเปิดพื้นที่การผลิตลำไยได้อีกกว่า 50,000 ต้น สร้างรายได้ให้กับเกษตรกร และสร้างรายได้ให้กับองค์กรมหาวิทยาลัยเองนับแสนบาทต่อปี ระบบมหาวิทยาลัยแห่งนี้จึงนับว่าเป็นหนึ่งในตัวแทนของมหาวิทยาลัยในกลุ่มน้ำปิง ที่แสดงให้เห็นถึงคุณภาพการจัดการน้ำด้วยระบบ “มหาวิทยาลัย” ซึ่งได้มาจากการเรียนรู้ และคิดค้นใช้กระบวนการอันซับซ้อน มาแก้ปัญหาของชาวนาด้วยความเข้าใจ อีกทั้งยังเป็นการพิสูจน์ว่า การพัฒนาพลังการผลิตที่มาจากฐานราก คือจากชุมชนท้องถิ่นเองนั้น มีความเป็นไปได้

เหมืองฟายจอมทอง

จอมทองตั้งอยู่ทางทิศใต้ของจังหวัดเชียงใหม่ สภาพภูมิประเทศทางทิศตะวันตกจะเป็นที่ราบเชิงเขาสลับกับเขาเตี้ย สภาพดินไม่อุ้มน้ำ การชะล้างและการไหลของน้ำเร็ว ทำให้เกิดการขาดน้ำในช่วงฝนแล้ง ส่วนทางทิศตะวันออก เป็นที่ราบลุ่มแม่น้ำซึ่งหากฝนตกติดต่อกันหลายวันแม่น้ำปิงจะทะลักเข้ามาจนระบายไม่ทันทำให้น้ำท่วมได้ อำเภोजอมทองมีแม่น้ำปิงเป็นลำน้ำหลัก ช่วงที่ผ่านอำเภोजอมทองมีระยะทาง 22 กิโลเมตร และมีลำน้ำสาขารวมความยาว 623 กิโลเมตร

ลำน้ำปิงช่วงที่ไหลผ่านอำเภोजอมทอง ในฤดูแล้งน้ำจะน้อยมากจนบางแห่งแห้งขอด มีฝายที่สร้างกันลำน้ำปิง 2 ฝาย ได้แก่ฝายดอยน้อย และฝายวังป่าน ส่วนในลำน้ำสาขา จากการสำรวจของโครงการวิจัยเขตฯ ในลำน้ำแม่กลาง ลำน้ำแม่แจ่ม และลำห้วยอีก 6 สาย พบว่ามีการสร้างฝายทั้งหมด 40 ฝาย สามารถจัดสรรน้ำให้ชาวนาชาวไร่ใช้ในการทำนา ทำสวน ทำสวนแล้ง รวมทั้งสวนลำไยได้หลายหมื่นไร่

ฝายหนึ่งที่มีความสำคัญในเขตอำเภोजอมทอง คือ ฝายเหมืองหลวง ซึ่งสามารถส่งน้ำป้อนให้ชาวนาชาวไร่ได้ถึง 22,000 ไร่

ฝายเหมืองหลวง : ฝายโบราณกับการแบ่งน้ำในโหล่งจอมทอง⁵

ฝายเหมืองหลวงจอมทอง เป็นฝายที่สร้างกันน้ำแม่กลางซึ่งมีความยาวประมาณ 22 กิโลเมตร⁶ ฝายลูกนี้ถือว่าเป็นฝายประวัติศาสตร์ ที่สร้างมานานจนไม่สามารถระบุได้ว่าสร้างในปี พ.ศ.ใด และใครคือผู้ก่อสร้างมีเพียงตำนานเรื่องเล่าจากชาวบ้านว่า ชื่อเดิมของฝายเหมืองหลวงชาวบ้านจะเรียก “ฝายแม่หม้าย” เนื่องจากแม่หม้ายเป็นคนคิดตั้งฝายนี้ขึ้นมา

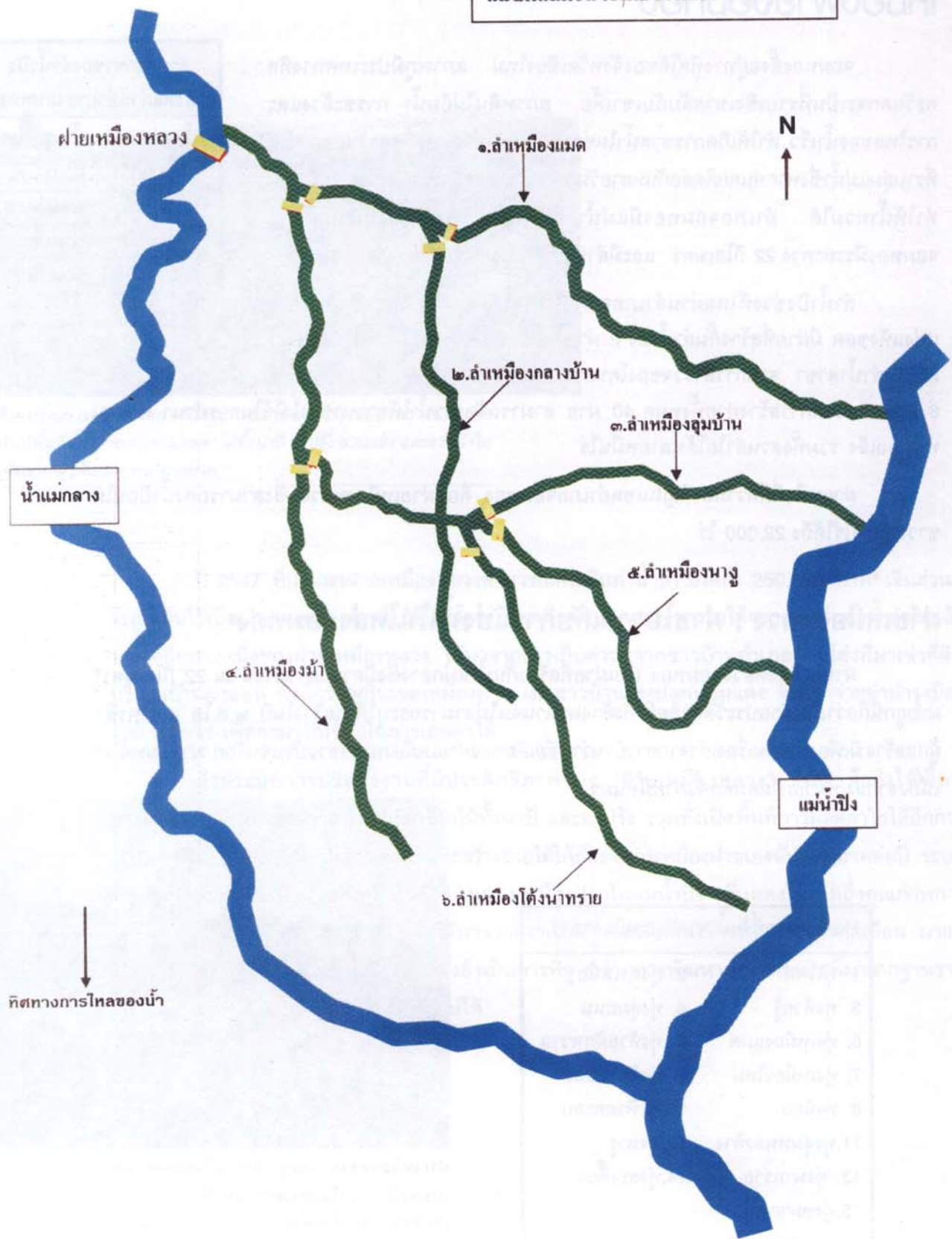
รายชื่อทุ่งนาที่รับน้ำจากฝายเหมืองหลวง

1. ทุ่งใหม่	2. ทุ่งคำเหนือ
3. ทุ่งห้วยรู้	4. ทุ่งลุ่มถนน
5. ทุ่งเหมืองแมด	6. ทุ่งห้วยผักหวาน
7. ทุ่งเหมืองใหม่	8. ทุ่งสันคะป้อม
9. ทุ่งน้อย	10. ทุ่งห้วยคะลบบ
11. ทุ่งลุ่มหนองด้าง	12. ทุ่งนาง
13. ทุ่งนาทราย	14. ทุ่งสบเตี้ยะ
15. ทุ่งหมากหมุ่ม	

ฝายเหมืองหลวง ในฤดูแล้งน้ำแห้งขอดจนไม่สามารถใช้น้ำทำการเกษตรได้ แต่ในฤดูฝนฝายแห่งนี้จำเป็นหัวใจสำคัญของระบบเกษตรจอมทองด้วยพื้นที่รับน้ำกว่า 20,000 ไร่

แผนที่แสดงฝายเหมืองหลวง อ.จอมทอง

ตารางแสดงรายชื่อฝาย ในเขตอำเภอจอมทอง จ.เชียงใหม่

ชื่อฝาย	ชื่อฝาย	ชื่อเหมือง	ยาว (กม.)	พื้นที่รับน้ำ (ไร่)		ค่าน้ำหล่อ		
				นาข้าว	ลำไย	ข้าวนาปี	สวนผลไม้	สวนลำไย
แม่กลาง	ฝายแม่หาด (180 ปี)	เหมืองแม่หาด	9.8	500	3,000	1 ต่าง/ 2 ไร่	25 บาท	3 บาท/ตัน
	ฝายแม่หอย (สันหลวง)	เหมืองแม่หอย	6.3	730	927	2 ต่าง/3 ไร่	25 บาท/ไร่	ตันเหมือง 5 บาท/ตัน ปลายเหมือง 3 บาท/ตัน
	ฝายเหมืองห้วยค้ำไฟ	-	-	-	-	-	-	-
	ฝายเหมืองใหม่	เหมืองใหม่	22	6,000	4,000	7 ก.ก./ไร่	20 บาท/ไร่	60 บาท/ไร่
	ฝายเหมืองหลวง	เหมืองหลวง	22	2,000 คน	2,200			
		เหมืองแมด	13	1,950	50	7 ก.ก./ไร่	25 บาท/ไร่	สมาชิก 25 บาท/ปี ไม่สมาชิก 400 บาท/ปี
		เหมืองกลางบ้าน*						
		เหมืองม้า	180			7 กก/ไร่	-	40 บาท/ไร่
		เหมืองลุ่มบ้าน	2	180		1 ต่าง/ไร่		
		เหมืองนางู	2.65	120	170	30 กก/ไร่	-	40 บาท/ไร่
	ฝายวังหิน	เหมืองวังหิน	1.5	1,800	1,500	1,200 บาท/ปี		30 บาท/ไร่
ห้วยแม่หอย	ฝายผาอุด	เหมืองผาอุด	7	สวนลำไย	-	4,000	30 บาท/ไร่	
ห้วยแม่ป้อน	ฝายตาดมื่น	เหมืองตาดมื่น	2.5	50	200	2 ต่าง/3 ไร่	-	10 บาท/ตัน
	ฝายแม่ป้อน	เหมืองแม่ป้อน	3		2,800	2 ต่าง/3 ไร่		10 บาท/ตัน
ห้วยแม่ยะ	ฝายวังควาย	เหมืองวังควาย	-		-		-	
ฝายพระบาท	เหมืองพระบาท	-		500		15 บาท/ไร่		3 บาท/ตัน
	ฝายทุ่งแคบ	เหมืองทุ่งแคบ	-		1,400		30 บาท/ไร่	30 บาท/ไร่
ห้วยแม่เตี้ย	ฝายแม่เตี้ย	เหมืองคลองห้วยโป่ง เหมืองมะกอก เหมืองทุ่งแก เหมืองกัวตั้นเสือ เหมืองลึก เหมืองปู้น้อยหลวง	1,450	1 ต่าง/ไร่	-	70 บาท/ไร่	50 บาท/ไร่	
ห้วยแม่เตี้ย	ฝายแม่เตี้ย	เหมืองแม่เตี้ย	6.5	70	80	-	-	-
	ฝายเหมืองดง	เหมืองดง	6.5	700	800	1 ต่าง/ไร่	50 บาท/ไร่	100 บาท/ไร่
	ฝายทุ่งแฮด	เหมืองทุ่งแฮด				3 ไร่/ข้าว 1 ถัง, นาแล้ง 25 บาท/ไร่		
	ฝายแม่สอย	เหมืองแม่สอย				5 บาท/ตัน		

* ไม่ใช้น้ำในการเกษตร ใช้ในการไล่น้ำเสียของเทศบาล

ตารางแสดงรายชื่อฝาย ในเขตอำเภอจอมทอง จ.เชียงใหม่ (ต่อ)

ชื่อห้วย	ชื่อฝาย	ชื่อเหมือง	พื้นที่รับน้ำ (ไร่)		ค่าน้ำหล่อ		
			นาข้าว	ลำไย	ข้าวนาปี	สวนลำไย	สวนลำไย
	ฝายใหม่	เหมืองเก่า, เหมืองกลาง, เหมืองใหม่, เหมืองทุ่งยางเปา, เหมืองแม่ทิม, เหมืองแม่ปือก	200 คน	330 ไร่	2 ต่าง/ไร่		
	ฝายเก่า	เหมืองบ้าน, เหมืองกลาง, เหมืองก้างบอกไฟ, เหมืองไม้กุ่ม	150 คน	330 ไร่	2 ต่าง/ไร่		
	ฝายเหมืองดอย	เหมืองดอย					
	ฝายเหมืองยาว	เหมืองยาว					
	ฝายฮ่อ	เหมืองแม่เตี้ยะ					
	ฝายน้ำแม่ตะ						
	ฝายน้ำเหมืองแม่หาด	เหมืองแม่หาด	500 กว่าไร่		30 บาท/ไร่		
	ฝายน้ำเหมืองแม่หอย	เหมืองแม่หอย	800 ไร่		30 บาท/ไร่		
	ฝายน้ำล้นหนองล่อม	เหมืองน้ำล้นหนองล่อม	150 ไร่				
	ฝายน้ำล้นบ้านแม่แอ็บ	เหมืองแม่แอ็บ	70 ไร่				
	ฝายน้ำล้นเมืองอาว	เหมืองเมืองอาว	70 ไร่				
	ฝายห้วยงู	เหมืองห้วยงู	30 ไร่				
	ฝายบ้านพ่อหลวงผัด	เหมืองพ่อหลวงผัด	35 ไร่				
	ฝายบ้านแม่หอยใน	เหมืองบ้านหอยใน	80 ไร่				
	ฝายลุงหม่อม	เหมืองลุงหม่อม	20 ไร่				
	ฝายน้ำล้นแม่แดง	เหมืองแม่แดง	1,500 ไร่				
	ฝายฝายุด	เหมืองฝายุด	3,750 ไร่				
	ฝายนาคะ	เหมืองนาคะ					ไม่เก็บ
	ฝายห้องปุย	เหมืองห้องปุย					ไม่เก็บ
	ฝายเหมืองหลวง	เหมืองหลวง					40 บาท/ไร่
	ฝายเหมืองทุ่ง	เหมืองทุ่งพัฒนา			ไม่เก็บ		
	ฝายชลประทาน	แม่ทั้ง(ฮอด), ห้วยกองหมาย	5,000 ไร่		บาท/ไร่		สมาชิก 3 บาท/ตัน ไม่สมาชิก 10 บาท/ตัน
แม่แจ่ม	ฝายสะเปา	เหมืองสะเปา	2,000 ไร่		400 บาท/ต่าง		

ฝ่ายเมืองหลวงตั้งอยู่ ณ หมู่บ้านอังครักษ์ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง เป็นฝ่ายลำดับที่ 4 ที่กันลำน้ำแม่กลาง จากทั้งหมด 5 ฝ่าย เดิมทีมีโครงสร้างเป็นฝ่ายไม้ เช่นเดียวกันกับฝ่ายอื่นๆ ที่พบในพื้นที่แอ่งเชียงใหม่-ลำพูนในอดีต มาเปลี่ยนเป็นฝ่ายคอนกรีตเมื่อปี พ.ศ.2520

ฝ่ายเมืองหลวงมีลำเมืองหลวงยาวประมาณ 22 กิโลเมตร มีผู้ใช้น้ำประมาณ 2,000 ครัวเรือน มีพื้นที่รับน้ำอยู่ใน 4 ตำบล ได้แก่ ตำบลบ้านหลวง ตำบลช่วงเปา ตำบลดอยแก้ว และตำบลสบเตี๊ยะ มีพื้นที่รับน้ำทั้งหมดประมาณ 22,000 ไร่ เพิ่มจาก 15 ปีที่แล้ว ซึ่งมีพื้นที่ประมาณ 16,000 ไร่ เฉพาะ “โด่งหลวง”⁷ แห่งเดียว มีพื้นที่ครอบคลุมถึง 3 ตำบล คือ ตำบลบ้านหลวง ตำบลดอยแก้ว ตำบลสบเตี๊ยะ โดยรับน้ำจากลำเมืองหลัก 3 ลำเมือง คือ ลำเมืองลุ่มบ้าน ลำเมืองนางู ลำเมืองโด่งนาทราย ในบริเวณที่ปากเมืองทั้ง 3 ลำเมือง พบกันชาวบ้านเรียกว่า “แตสามง่า”

การจัดการองค์กร

แก่ฝ่ายคนปัจจุบันของฝ่ายเมืองหลวง คือ นายวรเทพ มหยาโน มีประสบการณ์เป็นแก่ฝ่ายมาแล้วถึง 5 สมัย มีผู้ช่วยแก่ฝ่าย 5 คน เท่ากับจำนวนเมืองซอย⁸ ลำเมืองบางเส้น เช่น เมืองแมด เมืองม้า เมืองโด่งนาทราย มีผู้ช่วยแก่ฝ่ายมากกว่า 1 คน โดยเฉพาะเมืองโด่งนาทรายที่มีพื้นที่รับน้ำครอบคลุมถึง 3 ตำบล เพื่อให้การดูแลการจัดการน้ำอย่างทั่วถึง ลำเมืองเส้นนี้จึงมีผู้ช่วยแก่ฝ่ายทั้งหมด 6 คน และผู้ช่วยแก่ฝ่ายเหล่านี้ต้องทำหน้าที่ ล่ามน้ำ ในพื้นที่รับผิดชอบของตนด้วย

กฎกติกาของเมืองซอย

ฝ่ายเมืองหลวง นอกจากจะมีกฎเมืองฝ่ายใหญ่ที่ลูกเมืองทุกคนต้องปฏิบัติตามแล้ว เมืองซอยแต่ละเมืองยังมีกฎกติกาที่กำหนดใช้กันเฉพาะในสมาชิกเมืองซอยของตนอีกด้วย โดยมีผู้ช่วยแก่ฝ่ายที่รับผิดชอบเมืองซอยนั้นๆ เป็นผู้ดูแล

ตารางแสดงหมู่บ้านที่รับน้ำจากฝ่ายเมืองหลวง

ตำบลบ้านหลวง	ตำบลช่วงเปา	ตำบลดอยแก้ว	ตำบลสบเตี๊ยะ	ตำบลหนองล่อง
บ้านแท่นคำ	บ้านท่าศาลา	บ้านแม่กลางป่าปู	บ้านวังปิ่น	บ้านวังสะแกง
บ้านลุ่มใต้	บ้านช่วงเปา	บ้านดอยแก้ว	บ้านเชิงดอย	
บ้านหลวงใต้	บ้านฮ่อม		บ้านท่าหลุก	
บ้านแม่กลาง	บ้านสี่แยกน้อย บ้านสันป่าซาง บ้านรวมน้ำใจช่วงเปา		บ้านทุ่งหมากหนุ่ม บ้านวังปาน บ้านสบเตี๊ยะ	

เกษตรกรจาก กิ่ง เวียงหนองล่อง จ.ลำพูน มาปลูกหอมในพื้นที่ อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่ ใช้น้ำจากระบบเหมืองฝายเดียวกัน โดยไม่มีการแบ่งกลุ่มตามเขตปกครอง และเกษตรกรจาก กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง ยังได้รับเลือกเป็นแก้มืองอีกด้วย

องค์กรชาวบ้านข้ามเขตปกครอง

นอกจากการรวมตัวชาวนาชาวสวนในพื้นที่เดียวกันแล้ว เครือข่ายการผลิตของฝายเหมืองหลวง ยังเชื่อมโยงผู้คนในอีกพื้นที่หนึ่งมาเข้าร่วมในระบบเหมืองฝายของตนด้วย เป็นการเชื่อมโยงผู้คนข้ามพื้นที่ที่ถูกแบ่งโดยเขตการปกครอง คือชาวบ้านจากฝายลำพูน หรือพื้นที่ทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำปิง ชาวบ้านบ้านวังสะแกง ต.หนองล่อง กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง เกษตรกรเหล่านี้เดินทางข้ามแม่น้ำปิง เข้ามาทำการเกษตรในพื้นที่โหล่งจอมทอง โดยได้ใช้น้ำในระบบเหมืองฝายร่วมกัน โดยเฉพาะลำเหมืองลุ่มบ้าน ซึ่งเกษตรกรส่วนใหญ่มาจากบ้านวังสะแกง บางครั้งจึงพบว่า ผู้ช่วยแก่ฝาย หรือแก่เหมืองลุ่มบ้าน เป็นคนบ้านวังสะแกง ปัจจุบันแก่เหมืองของลำเหมืองลุ่มบ้าน

ก็คือ นายสมบุรณ์ เทพแก้ว อายุ 60 ปี เป็นเกษตรกรจากบ้านวังสะแกง กิ่ง อ.เวียงหนองล่อง¹⁰

ด้วยความมีประสิทธิภาพในการบริหารจัดการน้ำ ของฝายเหมืองหลวงทำให้มีการกระจายน้ำลงสู่พื้นที่การเกษตรอย่างทั่วถึง และครอบคลุมในหลายพื้นที่ ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้พื้นที่การเกษตรในเขตนี้สามารถทำได้ทั้งนาปี และนาปรัง รวมถึงการปลูกพืชสวนแล้ง เช่น หอมแดง ถั่วเหลือง พืชผักต่างๆ บางพื้นที่สามารถทำการเกษตรได้ 3 ครั้ง/ปี

ตารางแสดงค่าตอบแทนคณะกรรมการเหมืองฝาย

ชื่อเหมือง	ค่าตอบแทน (ค่าน้ำหล่อ)			
	ข้าวนาปี	นาปรัง	พืชแล้ง	ลำไย
เหมืองแมด	1 ไร่เก็บข้าว 7 กิโลกรัม	ไร่ละ 25 บาท	ไร่ละ 25 บาท	เป็นสมาชิกไร่ละ 25 บาท (ต้องไปล้างเหมือง) ไม่เป็นสมาชิกไร่ละ 400 บาท
เหมืองม้า	1 ไร่เก็บข้าว 7 กิโลกรัม	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท
เหมืองลุ่มบ้าน	2 ไร่เก็บข้าว 1 ต่	ไร่ละ 1 ต่	ไร่ละ 1 ต่	-
เหมืองนางู	1 ไร่เก็บข้าว	-	-	ไร่ละ 40 บาท หรือ 5 ไร่เก็บข้าว 4 กระสอบ
เหมืองโด่งนาทราย	1 ไร่เก็บข้าว 1 ต่	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท	ไร่ละ 40 บาท